

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjydske Hjemstavn

1957

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

Andelsbanken udfører Bankforretninger af enhver Art.

Andelsbanken betjener Kunder fra alle Erhverv.
Enhver - Andelshaver som Ikke-Andels-
haver - kan nyde godt af Bankens sunde
Forretningsgang.

Andelsbanken er alene oprettet for at tjene Kundernes
Interesser.

Andelsbankens ANDELSKAPITAL OG RESERVER
IALT 72 MILLIONER KR.
tjener til Sikkerhed for Indskyderne.

Andelsbankens Afdeling i Skanderborg har Kontorer i
Gl. Ry - Hørning - Jexen - Ry og Stilling.

Spare- og Laanekassen

for Skanderborg By
og Omegn

Byens ældste Pengeinstitut
Stiftet 1856

Telefon 37

Kontortid 10-1230 og 1330-1530
Lørdag 10-13

Landbosparekassen i Horsens

Telefon 212 22

2 Lirier

Postkonto 16890

Kontortid 930-1230 og 1430-1630

*

Kontor i Hovedgaard

Tirsdag og Fredag Kl. 14-16

Telefon 55

ØSTJYDSK HJEMSTAVN

1957

Østjydske Hjemstavn

REDIGERET AF

N. P. ØSTERGAARD

UNDER MEDVIRKNING AF ET UDVALG

22. AARGANG

1957

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

REDAKTØR: N. P. ØSTERGAARD

REDAKTIONSUDVALG: AAGE BREDSTED - K. THORUP

Hjemstavnsrøgt

- idag og imorgen.

Af Olaf Andersen.

HJEMSTAVNSRØGT, vil maaske en og anden sige, er det ikke en gammel historie? Et forslidt og fortærsket emne, hvorom alt det er sagt, og sagt gang efter gang, som har ærinde til nutidsmennesker?

Jeg vil dog gaa ud fra, at naar redaktionen har opfordret mig til at skrive om dette emne, saa bunder det i forstaaelsen af, at det netop er her, tampen brænder.

Blandt de forskellige grene af hjemstavnsarbejdet maa granskning af egnens historie, sagn og levevis siges at have gode kaar lige for tiden. »Østjydske Hjemstavn« er med sin rigdom af større og mindre afhandlinger, der kaster lys over livet i ældre tider, et glædeligt vidnesbyrd om den varme interesse, hvormed denne side af sagen omfattes i vide kredse.

Noget anderledes tegner billedet sig, naar vi tænker paa røgt af natur- og kulturmindesmærker. Her er glæden over, hvad det er lykkedes at holde i hævd, blandet med sorg og harme over tabet af hjemstavnsværdier, som dag efter dag prisgives den voldsomt fremfarende tekniske udvikling. Værdier, som i mange tilfælde burde være umistelige.

Jamen, vi har da naturfredningsloven af 1937, som ogsaa omfatter kulturmindesmærker. Den blev vedtaget af en enig rigsdag, og vi har været stolte over det gennembrud for fredningstanken, den var udtryk for. Staar det danske folk som helhed da ikke bagved lovens forskrifter, saa de føres ud i livet i overensstemmelse med lovens aand?

Paa dette afgørende spørgsmaal kan der desværre ikke svares med et fuldttonende ja. I fredningssager er det ikke ualmindeligt at møde baade ligegyldighed, forbitret modstand og urimelige erstatningskrav. Naturligvis — og lykkeligvis — kan man ogsaa opleve det stik modsatte: den venlige og forstaaende indstilling, der gerne skulle blive den sejrende i det lange løb.

Lad os da se lidt nærmere paa nogen af de »nærmeste krav« til sund hjemstavnsrøgt.

Danmarks naturfredningsforening har fornylig udsendt en indtrængende opfordring til at frede vore gamle, skønne stengærder, inden det er for sent. Østjydske Hjemstavnsforenings opland hører vel ikke just til de egne, som kan opvise stendiger i hobetal. Saa meget mere grund vil der være til at værne om dem, der findes! Rigest er vel nok Faaborgeggen, og det er her, faren for ødelæggelse er overhængende. For ussel vindings skyld er man her ikke veget tilbage for at nedbryde gamle stengærder, der rejstes som markskel efter udskiftningen, og hvis opførelse landhusholdningsselskabet lønnede med en

hæderspris. Smarte folk har endogsaa indkøbt og nedbrudt stendiger for at sende stenene til Tyskland og lade dem slutte deres saga som vejfyld paa en moderne »autostrada«.

De gamle stendiger hører til det danske landskabs simple, men ædle smykker, og de er et stykke kulturhistorie. Deres forsvinden vil føles som et brutalt overgreb, der vil medføre en forringelse af egnens stemning og særpræg. Og det skal nok komme til at slaa til ogsaa her, hvad Jeppe Aakjær i et af de digte, vi holder af at synge, lader lyngen sige:

Sært som min hede er menneskets krav:
brød skaber ikke hans lykke alene.
Mæt ham med velstand — før nogen ved af,
skælver hans hjerte i suk efter — stene.

Saa er der de store landvindingsplaner, som i endnu højere grad end stendigerne er rykket frem i forreste linie. Selvfølgelig ville det være taabeligt paa forhaand at stemple alle disse planer som naturødelæggelser, der bør hindres. Det kan man gøre, naar der fremsættes fantastiske forslag om udslettelse af et helt ørige; indtil nu er den slags da ogsaa blevet afvist som den rene vandalisme. Men i en tid, da agerbrugsjorden mindskes ved indgreb fra vejevæsen, militærvæsen og byudvidelser, kan man ikke se bort fra kravet om at vinde nyt land fra sure og sumpede omraader, hist og her ogsaa fra hav- og fjordbund.

Men hjemstavnsinteresserede mennesker kan ikke roligt se paa, at saadanne planer vedtages og iværksættes uden en alsidig og tilbundsgaaende undersøgelse af hvilke natur- og kulturværdier, der trues med undergang. — Der maa i hvert enkelt tilfælde skønnes over, om egnen har raad til at miste værdier, som ikke kan maales i kroner og øre, men som har kastet solstrejf af glæde ind over menneskers hverdag, hvad enten de har vidst af det eller ej. Hvor dette hensyn vejer tungt, maa vi være rede til at give afkald paa en vinding, som maaske er tvivlsom og i hvert fald dyrt købt, til fordel for den umiddelbare følelse af noget rigt og lykkeligt, som til syvende og sidst er mere værd end alle tekniske fremskridt.

Eller tænk paa vore oldtidsmindesmærker. Takket være forudgangne slægters uforstand er utalte tusinder af høje og dysser gaaet tabt. Alligevel har vi tilbage en enestaaende rigdom. Og vi har det som Jeppe Aakjær, naar han slutter sin inderligt bevægede sang om »Mindets høje« med verset:

Bondehøj paa bondeager,
det var Danmark hidindtil.
Saadan var os marken fager
under somrens lærkespil.
Omend hagl dens lyngmuld pisker,
slægters sol gaar op og ned —
rug og høj dog sammen hvisker
Danmarks navn i evighed.

Det var Danmark hidindtil, siger digteren. Men er ikke alle disse genstaaende herligheder sikret ved fredningsloven af 1937? Desværre er det ikke nogen helt ualmindelig fremtoning at se en oldtidshøj skæmmet og skændet. Snart uden spor af omsvøb, snart mere listeligt plove skræller en ring af højen aar efter andet, kreaturer græsser paa højen og foraarsager nedtrampning og sammenstyrtning. Eller der graves grus under gravhøjen eller en hel række af høje, selv om det har nedstyrtning til følge. Alt dette er strafbart, og der bør ikke tages lempeligt paa saadanne grove misgreb. Nationalmuseet er nu i gang med at foretage syn landet over, men skal ødelæggelserne standses og de skrællede høje gengives deres oprindelige form, maa hele den velsindede del af befolkningen, og det er da heldigvis de fleste, være vaagen og skride ind overfor vandalismen.

Spørgsmaalet om regulering af vore dejligt slyngede aaløb er ligeledes en af de ting, der mange steder staar paa fremskridtets dagsorden. Her gælder det om at sætte ind i tide, hvor man skønner, det drejer sig om et landskabsbillede, som er en pryde for egnen. Der er steder, hvor forringelsen af naturskønhed er uvæsentlig, men der er rundt om i landet skønne, naturlige aalandskaber, som bør fredes, inden udslættelsen staar som en fuldbyrdet kendsgerning.

Ved siden af de store spørgsmaal, der staar i forgrunden idag og imorgen, vil en »hjemstavnsmand« gang efter gang blive stillet overfor opgaver, der ikke har det store format, men alligevel kan have dybt indgribende betydning. Træerne for eksempel. Et træ kan være til pryde for hele egnen og til glæde for mange. Her tænker jeg ikke alene paa træerne ved vore hjem, men ikke mindst paa de vejrbidte, fritstaaende stortræer, som paa vindblæste bakker har trodset vejr og vind gennem menneskealdre:

De skal staa gennem tiderne,
myge og stærke,
som vort lands og vort lynnes
evige mærke,
hilst af legende barn
og af syngende lærke.

Omvendt kan der ogsaa være tilfælde, hvor opvækst af træer bør holdes nede, for at et af vort lands mange straalende vidsyn ikke skal gaa tabt.

Lad mig blandt de »smaa« ting nævne de gamle stenter, som lettede overgangen for fodgængerne, hvor vejen var spærret af led, eller hvor stien førte gennem et dige. Indenfor Vestfyns hjemstavnsforenings omraade er det fornylig lykkedes — ved stor imødekommenhed fra ejerens side — at faa en gammel stenstente fredet paa lovformelig vis gennem det stedlige fredningsnævn. Ejeren var endda saa varmt interesseret, at han tilbød at opsætte et markled, saa stedet helt og holdent har faaet sin gamle stemning tilbage.

Ved anlæg af nye veje eller omlægning af gamle hænder det, at en stor, smuk kampesten dukker frem af jordens skød. I mange tilfælde vil det

være naturligt at opstille en saadan sten paa en egnet plads — som et dobbelt mindesmærke, ikke alene om vejarbejdet, men ogsaa om Højnordens gaver til Danmark i de fjerne tider, da bræen rykkede frem og aflejrede »Danmarks frugtbare herlighed«, isprængt de vandreblokke, som er med til at give det danske landskab et præg af urtid og vælde.

Og det sidste eksempel: maaske er det »ikke andet« end en af de gamle stier der er tale om at nedlægge. En genvej i form af en smal og bugtet fodsti. Hvad skal vi med den i en tidsalder, da vejenes betonstrenger giver lejlighed til at naa maalet i en fart, selv ad en omvej! Hvem har tid og hvem bryder sig om at slentre ad stier i vore dage?

Mon alligevel ikke hjemstavnsfolk og mange, mange andre ville savne det dybt, om der ikke mere fandtes

en ensom sti ved et hasselhegn,
hvis knopper drypped af dagens regn...
(Valdemar Rørdam)

Trods al tankeløs dyrkelse af fartens vilde og farlige afgud, lever der dog nok i de fleste mennesker en hemmelig trang til i ny og næ at færdes, hvor den store stilhed taler sit dybe og manende sprog? Og det gør den, hvor stierne slynger sig mellem skove og hegn:

for de er ikke skabt til vild og vidløs
fremstormen i ubændigt raseri.
Den stille, gamle sti er kun en tidløs,
blidt vuggende, fortrolig melodi...

Det vil da være en naturlig indstilling overfor stier, som slægt efter slægt har traadt, og som skænker os nulevende glæden ved samliv med blomster, fugle og landskab:

Nu færdes vi ad nye, nøgne veje,
der følger tidens feberhede takt.
Men blev en slynget sti vort hjertes øje,
saa lad os holde den i hævd og agt.

Hjemstavnsrøgt er et arbejde, der spænder over vide felter. Tit kræver det af sin mand, at han ikke er ræd for at gaa skarpt imod en herskende overfladestemning. Men et arbejde af denne art bærer lønnen i sig selv. De medborgere, der savner forstaaelse af alt dette, vil være tilbøjelige til at ryste paa hovedet og tilbagevise vore krav med et par affejende ord om noget fortidigt. Og saa er sandheden lige det stik modsatte. De opgaver, vi vil søge at løse, er alle vokset op af det levende nu, af kampen for kommende slægters velfærd og lykke. Det er idag og imorgen, der skal handles!

Ad østjydske Veje og Landsbygader . . .

Tegninger af H. E. Jensen.

Gamle Piletræer.

Motiv fra Alrø.

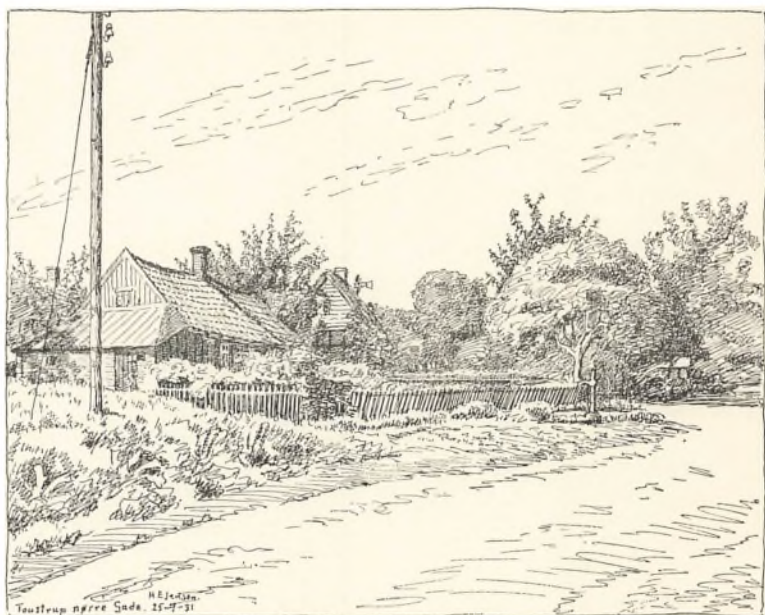

Gammel forblæst Tjørn i Vejsving ved Aprtrup. I Baggrunden Aprtrup Mølle.

»Vi æ bløvn noj aaldre, Kræn Na'go!«

Motiv fra den slyngede Toustrup-Røgenvej.

Landsbygade.

Motiv fra Toustrup.

Bygholm.

Af Paul Mathiesen.

DE UROLIGE TIDER, Danmark oplevede i Slutningen af 1200-Aaret, har sat sine dybe Spor helt op til vor Tid. — Tiden dengang var en anden, mere haard, paa sin Vis mere begivenhedsrig.

I 1285 blev Horsens plyndret og brandskattet af den norske Fribytter Alf Erlingssøn. Han endte sine Dage kort Tid efter paa Hjul og Stejle. Horsnes, som Byen dengang hed, og Midtjylland iøvrigt, var ofte Brændpunkt for store Begivenheder i Danmarks Historie. Natten til den 22. November 1286 blev Danmarks Konge Erik Klipping myrdet i Finnerup Lade. Dronning Agnes maatte styre Land og Rige for sin umyndige Søn, Erik, den senere Kong Erik Menved. Hun havde dog gode Hjælpere i Kansleren Martin Mogensen og Drost Peder, men Erik Klippings Mordere med Marsk Stig i Spidsen blev som fredløse farlige Fjender for Landet. De fredløse søgte Asyl hos den norske Konge, Erik Præstehader, og Nordmænd og fredløse foretog fra Norge og fra Marsk Stigs faste Borg paa Hjelm talrige Overfald og Plyndringer. — Der er ingen Grund til at komme ind paa Forhold, der maa formodes at være almenkendte, jeg fremfører blot disse faa Eksempler for at vise, at Danmark var inde i dødsens alvorlige Tider, da Erik Menved blev Konge. Marsk Stig døde paa Hjelm 1293, og i 1306 lykkedes det at ødelægge hans Borg dér. Ved Udgravninger har man for faa Aar siden fundet Masser af falske Mønter derovre, saa man kan jo heraf slutte, at Kronens Fjender har benyttet alle Kneb. En Del af disse Mønter kan forøvrigt ses paa Museet i Æbeltoft.

Tiden var ikke gunstig for Erik Menved, og da han tillige var en meget pragtlysten Konge, der ogsaa førte flere Krige, hvortil skulde bruges mange Penge, maatte det ende galt. Kongen udskrev store Skatter, og Befolkningen stønnede under Aaget. — Nogle jyske Adelsmænd hidsede Bønderne op imod Kongen, og da Erik sendte sine Tropper imod dem ved Kolding, endte det med et smerteligt Nederlag for Kongen. Han udrustede nu et Korps af harniskklædte Riddere, og sendte disse mod Bondehæren. Det kom til et Opgør paa Hatting Marker, hvor Oprørerne led et knusende Nederlag. Nogle af Anførerne blev efter Sagnet hængt paa »Stejlebjerg« ved Horsens, det nuværende »Stejlebakken«. — Nye Skatter blev Straffen, og Bønderne i Horsens Omegn, ja selv

I Anledning af den gennem ca. 3 Aar gennemførte Udgravning af Erik Menveds Borg Bygholm i Horsens, der foretoges af Medlemmer af den stedlige historiske Forening for Horsens Museum med Tilladelse fra Nationalmuseet og Byraadet, og de sidste 6 Maaneder med Assistance af et Hold erhvervshemmede lønnet af Støt og Kommune, har Lederen af Udgravningen Prokurist Paul Mathiesen ved Arkiv- og Biblioteksundersøgelser sammenholdt med de opnaaede arkæologiske Resultater søgt at fremdrage Borgens Historie. — Resultatet af disse Undersøgelser foreligger som en Afhandling i 3 Dele, omhandlende henholdsvis Borgens Historie, Udgravningen og Bygningshistorien. Vi bringer i Aar 1. Afsnit, medens de øvrige fremkommer senere. Red.

fra Aakjær Len, blev tvunget til at opføre en Borg ved Horsens, en Borg, der som en pansret Næve skulde holde dem i Ave for Eftertiden. Samtidig opførtes Tvangsborge, bl. a. ved Kalø og Viborg.

Bønder- og Adelsgods blev inddraget under Kronen og dannede snart det store Len »Bygholm«, som blev et af Danmarks Hovedlen.

Vi vil nu prøve at forestille os, hvordan der saa ud i Horsnes paa den Tid. Byen var omgivet af Volde, der antagelig laa, hvor Graven, Aaboulevarden, Havnealle og Kattesund-Nørregade nu ligger. Det senere Sct. Hans Kloster var dengang Kongsborg, men det blev formentlig afbrændt af Oprørerne. Den har vel ikke været særlig stærkt befæstet, og alene dette skulde være Grund nok til, at Erik Menved ikke her opbyggede sin Tvangsborg, som nogle mener, idet Stedet ikke egner sig til en stærk Fæstning. Der er forøvrigt heller ikke mig bekendt nogensinde gjort Fund, der kan føres tilbage til Erik Menved. Borgen maa have ligget et andet Sted, og det gjorde den ogsaa.

Byen var altsaa ikke stor af Omfang, men dog efter den Tids Forhold af ret stor Betydning. I Voldene var Porte. Fra Klakring Færgested og fra Vejle kom man til Byen over Vadestedet ved Aaen. Herfra førte Vestporten ind i Byen, den laa omtrent hvor nu Graven, Søndergade og Raadhusgade mødes. Nordporten laa ved Nørregade-Smedegade, og Østporten ved Kattesund-Borgergade, hvorfra Vejen førte ud til Kongsgaarden.

Naar Aaen lavede Oversvømmelser, og Vadestedet ved Aaen ikke kunde befærdes, maatte Veffarende age uden om Bygholm over Lovby og nordfra ind i Horsnes.

Horsnes havde sin Sct. Ibs Kirke og sit Graabrødre Kloster, der stadig i Dag kan ses, samt — hvor nu Raadhuset ligger — det daværende Helligaandshus og udenfor Portene Hospitalet for spedalske, og noget senere Sct. Hans Klosteret, der senere igen afløstes af Stjernholm Slot. Byens Raadhus laa antagelig paa Hjørnet af det nuværende Torv og Borbergade, og det havde til Skræk og Advarsel for Skarnsfolk Kagen og Gabestokken foran. Bortset fra de omtalte Bygninger og maaske et enkelt Stenhus, har Husene i Byen været smaa, lerklinede og med Straatag. Byen har haft Havn ved Ladbros Hoved, og paa Grund af Isen Vinterhavn ved Stensballe Sund.

Nu maa man tænke sig til, at Terrænet udenfor Bymuren mod Vest var side og sumpede Enge, maaske med smaa naturlige Forhøjninger imellem. Der har sandsynligvis ogsaa været Skove her, og det har i det hele taget været et uvejsomt Terræn, som ved Vintertid endvidere oversvømmedes af Fjordens Vande gennem Aaen eller Nordstrand. Det har absolut ikke været et Sted, hvor Befolkningen brød sig om at komme. Dette Sted har været helt ideelt for en stærk Borg, og det var da ogsaa her, Erik Menved tvang Bønderne til at age det ene Læs Ler efter det andet oven paa en lille naturlig Forhøjning, hvortil førte en naturdannet Sti fra fast Land. Saaledes voksede en antagelig Høj op under Slavefogdernes Pisk. Da denne Høj havde sat sig og var faldet til, rejste Erik Menveds Borg sig paa dens flade Top. Borgen opførtes af Sten. Stedet er som bekendt i den nuværende Bygholm Park. Højen er 17 Alen høj og 75 Alen i Diameter, eller omsat til nutidige Maal mellem 900 og 1000 m² paa Toppen.

Den Undersøgelse, vi nu har foretaget, har bevist, at Højen virkelig er kunstig opkastet. En meget klog og dygtig Anbringelse af en Borg, der skal kue og beherske de Mennesker, som byggede den ved Tvang. Borgen var, da den efterhaanden blev færdig, komplet uindtagelig, som den rejste sig i det ufremkommelige, sumpede Terræn. Dette bevises af de spredte Efterretninger, der findes. Inden jeg gaar over til at beskrive Borgens Forsvarsværker og

Bygninger, hvilket iøvrigt er en meget vanskelig Opgave, vil det være paa sin Plads at fortælle Borgens Historie.

Det skal slaas fast med det samme, at Borgens Navn er »Bygholm«. »Slangebjerg« er et Navn, Aartierne har klistret paa, og det har ikke mere med Virkeligheden at gøre, end at det stammer fra den Sneglegang, der førte op til Toppen, og som absolut ikke er oprindelig.

Bygholm blev bygget af Erik Menved, som altsaa tvang Bønderne til dette Kæmpearbejde. Alene at slæbe Lerjord sammen til Højen har været et umenneskeligt Slid. Lerjorden er taget ovre fra de store Lerskrænter, der dengang fandtes ude ved Lovby. Naar man tænker paa, at en saadan opkastet Høj skal have Tid til at sætte sig, før den bliver fast, saa den kan bære et større Bygningværk, og Arbejdet mange Gange er blevet generet af Stormflod og Højvande fra Fjorden, kan man vel næsten gaa ud fra, at Erik Menved — der døde i 1319 — i al Fald ikke har kunnet bo paa Bygholm, selv om man ikke kan afvise den Tanke, at Borgen maaske har staaet færdig inden hans Død. Det er bevisligt, at den Borg, Erik Menved lod opføre, var af Munkesten. Der er fundet i tusindvis derovre gennem Tiderne, og Tagstenene, Munke og Nonner, som man kaldte dem, stammer fra Begyndelsen af 1300-Tallet. Kong Erik lod jo som bekendt opføre flere Tvangsborge i Jylland, bl. a. Borgvold i Viborg og Kalø. Ved Udgravninger paa Kalø har man under den Ruin, man nu kan se, gravet ned til et rundt Hjørnetaarn og en 30 m lang Ringmur, som bevisligt stammer fra Erik Menveds Tid. Naar Borgene paa den Tid skulde gøres stærke, og Erik Menveds Kalø var af Sten, og vi har fundet Masser af Munkesten paa Bygholm Voldsted, er det vist ikke nogen, der med Rimelighed kan paastaa, at Bygholm skulde være svagere end de øvrige Borge, og altsaa ikke være opført af Sten. Naar man tager alle de Sten, vi har fundet, i Betragtning, og naar dertil kommer, at Bygholm opførtes i et af Brændpunkterne for Oprøret, kan man med Sikkerhed fastslaa, at Erik Menveds Borg har været opført af Munkesten. Som før nævnt har Erik Menved muligvis set Borgen færdig, idet han foruden i 1313, hvor han den 9. august holdt Herredag i Horsens, ogsaa var her i 1317, ved hvilken Lejlighed han udstedte et Brev angaaende Ebeltoft.

Da Erik Menved døde i 1319, tog det kongelige Raad Magten i Landet, og de valgte Hertug Christoffer til Konge under Navnet Christoffer II. Det var ham med den noksom bekendte Haandfæstning, der forlangte, at han skulde forpligte sig til at nedrive de opbyggede Borge, ca. 30 ialt, med Undtagelse af Kolding, Ribe og Skanderborg. Det kan kun tydes som et Bevis for, at de af Erik Menved opførte Tvangsborge var for stærke og en stadig Trusel imod Adelen. Da Kong Christoffer ikke noget Sted har holdt Ord, er det ikke usandsynligt, at han slet ikke har nedrevet Bygholm, eller i al Fald kun paa Skrømt har paabegyndt en Nedrivning. Nu er det ikke Meningens at gennemgaae Christoffers Historie, men det er vel almindelig kendt, at der var indbyrdes Krige og Stridigheder, og Kongen var flere Gange taget ud af Landet og vendt tilbage igen, og i 1329—30 havde han under disse forvirrede Forhold faktisk kun Skanderborg Slot og Len, som altsaa var hans egentlige Kongeborg. Trods manglende Magt udnævnte han dog Peder Vendelboe til sin Drost.

Det var jo Grev Gert, der faktisk havde hele Nørrejylland og Fyn i Pant, og da det kun nævnes, at Christoffer sad paa Skanderborg, maa man tænke sig, at den Lensmand, der i 1333 nævnes paa Bygholm Johs. Bjørnsen, har været i Grev Gerts Sold, eller i al Fald har faaet Lenet i Pant af Grev Gert, selv om dette altsaa var et Aar efter Christoffers Død. Da det var bl. a. den jydsk Adel, der havde faaet Grev Gert til at hjælpe sig imod Kongen, og alt-

saa lavede Forræderi mod Landet, kan man selvfølgelig ikke afvise den Tanke, at Bjørnsen har været en af disse Adelsmænd.

Om Grev Gert skal dog bemærkes, at han overholdt de danske Rigslove, og at der blev afholdt Retterting med Hof som altid før, og selv om Grev Gert var Kreditor i Danmark, var han selv i høj Grad Debitor til Holstenske Riddere, til hvem han pantsatte mange Borge, bl. a. Kalø til Claus Limbeck. Han og de øvrige tyske Riddere, der besatte Borgene med deres Svende, beherskede nu faktisk den største Del af Jylland. Disse Riddere tog, hvad de ikke kunde faa i Rente ved Afgifter fra Landbefolkningen, Udplyndringer samt ved Sø-røveri. De indvandrede Holstenere blev dog efterhaanden indvoksede i Forholdene og blev tilsidst danske Herremænd i Sind og Skind, men indtil dette skete, var den danske Befolkning omgivet af og tugtede fra de Borge, bl. a. Tvangsborgene, som de selv havde maattet bygge. Det ligger altsaa meget uklart, om Bygholm paa denne Tid har været i ren dansk eller holstensk Besiddelse, og endvidere er det uklart, om Borgen har været revet ned, helt eller delvis, og saa igen opbygget, men i alle Tilfælde staar det fast, at fra 1333 og til 1616 kan Borgen følges gennem de bevarede Dokumenter.

I 1336 udgik faktisk dansk Mønt, og lybske Mark, engelske Sterling og franske Grot gjaldt som lovlig Betaling i Danmark.

Det ældste Dokument vedrørende Bygholm, jeg har kunnet finde, er fra 1348, og bortset fra omtalte Tagsten m. v. har vi rent arkæologisk ikke fundet Dele ældre end ca. 1330.

I disse Aar og indtil 1340 havde vi kongeløse Aar i Danmark, og Grev Gert var jo den store Mand. Den Frihedskamp, der begyndte og som endte med Niels Ebbesens Drab paa Grev Gert i 1340 i Randers, skabte en saadan Forvirring historisk set, at det er umuligt specielt at fremdrage Bygholms Skæbne i denne Tid, dog skal det nævnes, at Folkevisen omtaler Niels Ebbesens Besøg paa Bygholm hos sin Broder Knud Ebbesen, der var Lensmand her, for at anmode ham om Hjælp i Kampen mod Grev Gert, hvilket blev afslaaet. Nu er Folkevisen ikke et historisk Dokument, men man har vel nok Lov til at betragte disse Middelaldervisere som en Ledetraad om Livet i Danmark paa den Tid, og at netop Bygholm er nævnt, maa vel trods alt have en Betydning. Det hedder i Folkevisen:

Niels Ebbesen red til Bygholm, han bød Knud Ebbesen ud:
»Greve Gert han have mig undsagt, kom herud, hin stolte Hr. Knud!«

Ud da gik Knud Ebbesen, var klæd i Skarlagen rød:
»Og haver nu Greven dig undsagt, jeg frygter, det vorder din Død.«

Men hør du det, kjære Broder min, jeg vider dig Raadene gode:
Snekken med al sin Rede, hun ligger i salten Flode.

Rid du dig til Stranden neder, og far du af Landet hen!
Jeg vil ride til Stævne og Ting, og købe dig Freden igjen!«

Det da mælte Niels Ebbesen, han vord saa braad at svare,
»Bedre Raad jeg haver mig agt, end jeg skulde af Landet fare.

Hør du det, hin stolte Hr. Knud! Du lad nu sadle Heste!
Følg du mig med alle dine Mænd, den kullede Greve at gjæste!

Gjæste vi hannem med List og Vold i Morgen i Randers By:
Da skal Sværd og hvasse Kniv vel raade os Freden paany.«

Det saa svared Knud Ebbesen, han tren da en Fod tilbage:
»Gal Mands Raad og gal Mands Daad, de monne mig ilde behage.

Rid du heden, Niels Ebbesen! Du stat din egen Fare!
men jeg vil blive paa Bygholm og tage mit Gods til vare«.

Mælte det Niels Ebbesen, han var i Huen saa gram:
»Ræd Mands Raad og ræd Mands Daad dem følger baade Last og Skam!«

Niels Ebbesen kaste sin Hest omkring, han lod sig ikke forlænge:
end kom han til Nørringris, før Folkene vare i Senge.

Vi er nu naaet frem til Danmarks store Genforener, Kong Valdemar Atterdags Tid. Han skulde efter Møde i Spandau og Lybeck i 1340 indløse Jylland paa 4 Gange. Han skulde oprindeligt have været gift med Grev Gerts Datter, men giftede sig i Stedet for med Junker Valdemar af Sønderjyllands Søster Helvig og fik som Medgift Aalborghus og Landet nord for Limfjorden samt 24.000 Mark Sølv. Med Hensyn til Indløsningen af Jylland hedder det: Og de 4 Slotsherren i Nørre Jutland, som de 4 Slotte er tilbetroede, Kalø, Horsens, Kolding, Ribe. — Det ser ud til, at Kong Valdemar inden Juli 1348 har betalt Løsesummen for Horsens og Kolding, og saaledes været Ejer af Bygholm. Dette tyder ogsaa paa, at Bygholms tidligere Lensmand enten har været Forræder af dansk Afstamning eller en holstensk Adelsmand. I Aaret 1348—49 rasede en voldsom Lunge- og Byldepest overalt i Danmark, og paa den Tid nævnes som kongelige Slotte i Nørrejylland og Samsø ialt 14, hvoraf det ene var Bygholm, og der omtales forøvrigt Kongens nybyggede Borg i Randers.

At Valdemar Atterdag har betragtet Bygholm som en af sine stærke Borge fremgaar af, at Kongen i Følge Bo Falks Beretninger holdt skarpt Opsyn med sine kongelige Slotte. Disse Borge opretholdt Valdemar Atterdag som Støttepunkter for sit Herredømme over Landet. Paa dette Punkt trængte Haandfæstningerne af 1320 og 1326 med deres Bestemmelser om Nedbrydelsen af de kongelige Borge ikke igennem. Paa alle disse Borge satte Valdemar Slots-høvidsmænd, der havde at forsyne Borgen med en Skare væbnede Svende, som skaffedes Underhold fra de Herreder, Borgen beherskede. Høvidsmanden var Foged i disse Herreder. Derved skaffede Valdemar sig en staaende Militærstyrke, som, hvor lille den end var i de enkelte Borge, dog altid kunde være stærk nok til at forsvare Borgen for Kongen, og stærk nok til, at Kongens Bud, der overbragtes Beboerne i Herrederne af Slotshøvidsmanden, nok skulde blive respekterede og fulgte. Slotshøvidsmandens Navn blev snart ændret til Lensmand, idet han i sin Person forbandt baade den militære og den civile Myndighed i de Herreder, han styrede for Kongen. Kong Valdemar kunde som øverste militære Myndighed selv bestemme, hvem han gav Lenene, og han tog selvfølgelig kun til Lensmænd de Adelsmænd, som han kunde stole paa.

Paa Trods af, at Kong Valdemar Atterdag med disse Borge havde befæstet sin Magt i alle Tilfælde i Nørrejylland, havde han dog stadig mægtige Fjender, man behøver blot at nævne Stig Andersen Hvide og Niels Bugge paa Hald som Eksempler.

Jeg omtalte før et Dokument fra 1348, hvoraf fremgaar, at Banon Jessøn var Lensmand paa Bygholm før 1348, idet dette Dokument fortæller, at hans Efterleverske, Christina, tilskøder Kongen Woldemar alt sit Gods i Nordjylland og andre Steder. Dokumentet er dateret Bygholm 1348. I 1358 findes igen et Brev, der er dateret Bygholm, og i 1364 findes Lensmanden paa Bygholm at være Peder Iversen Lykke.

Det viser sig under Valdemar Atterdag, at hans Lensmænd paa mange af de jydsk Borge var af tysk eller holstensk Afstamning, idet disse var ham mere tro og for saa vidt mere dansksindede end flere af de jydsk Adelsmænd med Niels Bugge til Hald i Spidsen.

I 1368 høres igen nyt om Bygholm. De holstenske Grever i Forening med jydsk Oprørere indtager Riberhus, senere Koldinghus, og i September belejrer de Aalborghus under Ledelse af Grev Claus. Aalborghus maa overgive sig, Randershus falder, lutter stærke Borge overgiver sig til Oprørerne. Bygholms Betydning og Kraft fremgaar med al ønskelig Tydelighed af, at Borgen en Vinternat 1369 modstod Oprørernes haarde Angreb. Borgen var under Befaling af Kongens tro Mand, Lensmanden Hr. Jens Andersen Brok, som altsaa blev Sejrrherre ligesom sine Kolleger Fikke Molkte paa Nebbegaard, Kresten Vendelbo paa Skanderborg og Niels Mus paa Kalø. Paa Trods af, at Kongen altsaa havde nogle stærke Borge i sin Magt, kaldte Greverne sig dog alligevel Herrer i Jylland. Hvor meget Kong Valdemar Atterdag har været paa Bygholm, er ikke let at sige, men naar Borgen var et af hans faste Støttesteder i Jylland, maa man forudsætte, at han har været der flere Gange, i al Fald har han saa tidligt som 1355 været i Horsens.

Lensmanden paa Bygholm, Jens Andersen Brok til Essendrup, var en af Datidens store Mænd. Det forekommer mig selvfølgelig, at Landets Konge ikke sætter en stor Mand som Lensmand paa en lille, ubetydelig Borg, og det, at Jens Brok netop sad paa Bygholm, er atter et Bevis paa Borgens Betydning. Han var allerede i Valdemar den 4. Atterdags Tid et gammelt Medlem af Rigsraadet. Kongen udnævnte ham i 1374 til Rigets Drost. Han afløste Henning Pødbusk, som forøvrigt igen senere afløste ham. Jens Andersen Brok døde 1408, men i sine sidste Aar var han dog ikke Lensmand paa Bygholm, idet Hr. Mogens Munk Aar 1400 faar Kvittering for den Sum, han har indløst Bygholm for.

Valdemar Atterdag døde 1375, og Dronning Margrethe hersker i Danmark. Hun tvinger mange til at rive Borge ned, og køber andre til Nedrivning; hun vil ikke risikere, at de skal være en Trusel imod hende. En saadan Skæbne overgik ikke Bygholm, idet førømtalte Mogens Munk til Boller er Dronningens Lensmand paa Bygholm. Dronning Margrethe besøger Bygholm i alle Tilfælde to Gange i 1410 og vedtager her Forordninger for Borgerne i Horsens til disses Gavn. Atter var en af Danmarks store Mænd Lensmand paa Bygholm. Mogens Munk var Rigsraad og Dronningens Hærfører, og som saadan faldt han i Slaget ved Eggebæk i 1410. I 1411, Aaret før Dronningens Død, er Hr. Peder Jensen Glob Lensmand paa Bygholm, og i 1413 nævnes Bygholm atter, denne Gang i et Skødebrev paa gammel Pergament.

Bygholm har været en meget betydelig Borg, der styrkede Kongernes Magt, hvilket bl. a. ses af, at næsten alle de Lensmænd, der sad her, var kendte Stormænd ud af fine Adelslægter. Det kan saaledes nævnes, at førømtalte Mogens Munk var Rigsraad, og han blev den 8. November 1401 gift med Jep Mus' Enke, Kirstine Thott. Der fortælles, at Mogens Munk allerede som 10-aarig var trolovet med Kirstine Thott, men Dronning Margrethe sørgede for, at hendes Yndling, Jep Mus, blev hendes Fæstemand. De kender sikkert Chr. Winthers »Ringens Indskrift«, der omhandler den Ring, Kirstine Thott lod lave af Guld til sin Husbond med Indskriften: Art dig Kobbørnagel, thi du er indfattet i Guld! — en Haan for at vise ham, at han var fattig og ikke hende værdig. Mogens Munk svor Hævn, og det lykkedes ham at dræbe Jep Mus med et Kaardestød, hvorefter han giftede sig med sin Ungdomselskede Kirstine. Mogens Munk blev Væbner 1394, Ridder i 1397, hvor han modtog sit Ridder-slag i Kalmar. Han blev Lensmand paa Aalborghus 1401, og selv om han i 1400 havde indløst Bygholm, blev han dog først Dronningens Lensmand her i 1406. Han havde Bygholm paa Livstid. Endvidere var han Lensmand paa Rosborg ved Vejle og paa Koldinghus, og han var med ved Forbundet mod Dit-

marskerne i 1409. Da han som før nævnt faldt i 1410, var det en sørgelig Hæder Dronning Margrethe gav hans Minde, idet hun konfiskerede alt hans Gods og Formue, noget som hun forøvrigt gjorde alle de Steder, hvor hun kunde komme til det.

I 1410 havde Aarhusbispen Bo Magnussen Porsen Bygholm i Pant. Det ser ud til, at førømtalte Peder Jensen Glob kun var Lensmand paa Bygholm i 1411, idet Bisp Bo satte sin Frænde, Peder Trugilsen, som Høvidsmand paa Bygholm, hvor han var i al Fald indtil 1424. Han havde paa Bygholm i 1417 en Foged ved Navn Mikkell Ebbesen. Vi er nu naaet til Kong Erik af Pommern, og han afsluttede et 5 Aars Forlig med Holstenerne i Graabrødreklosteret i Horsens den 22. August 1432, paa hvilket Møde Kongen var repræsenteret af Erik Nielsen Gyldenstjerne.

1435 var Hr. Henrik Knudsen Lensmand først paa Ørum og dernæst paa Bygholm.

Under Kong Christoffer af Bayeren hed Fogeden paa Bygholm Mikkell Munk. Han nævnes forøvrigt igen paa Bygholm 1459. Kongen holdt Retterting i Horsens Pinsedag 1440 og udstedte Stadfæstelse paa Horsens Købstadsrettigheder 1442.

Under Christian I var der atter en Johs. Bjørnsen som Lensmand paa Bygholm, hvor han omtales i 1451. Samme Aar blev Hr. Henrik Knudsen Gyldenstjerne til Restrup Lensmand paa Bygholm. Han var som mange af sine Forgængere ogsaa Rigsraad. Mens han var Lensmand afholdtes en Rigsdag i Horsens i 1453. Han døde 1456. Enken Anna Mogensdatter Munk, hende med Tilnavnet »den hofmodige«, var Lensherre paa Bygholm — saa vidt jeg kan se — indtil 1462.

Kong Christian I gjorde paa Rejse Ophold i Horsens 13. Januar 1446. Lensmændene paa Borgene skulde give Kongen Ophold og fri Fortæring som en Del af deres Pligter. Da Bygholm paa det Tidspunkt antagelig maa have været i god Stand, har Lensmanden sikkert været Vært for Kongen i dette Aar og vel ogsaa, da Kongen var her i 1459 og 1477. Senere derimod, hvor Bygholm ikke var i saa god Stand, foreligger der Klager fra Kongerne over, at Lensmanden paa Bygholm ikke overholdt denne Pligt, men anviste dem Logi i Byen.

Antagelig fra 1462 og til han døde i 1467, sad Rigsraad Knud Henriksen Gyldenstjerne som Lensmand paa Bygholm. Det var ham, om hvem der blev sagt, at han stræbte efter Tronen ved Christoffer af Bayerens Død i 1448. Hans Enke hed Hildeborg Skinkel.

1467 nævnes en Foged paa Bygholm ved Navn Hans Olsen.

Gyldenstjerneslægten var en mægtig Slægt. Rigsraad Knud Henriksen Gyldenstjerne til Restrup fik Ridderslaget ved Kong Christoffer III's Krøning 1443. 1447 blev han Hofsinde hos Kongen, og 1453 Lensmand paa Aalborghus. 1455 Medlem af Rigsraadet og i 1463 blev han Lensmand paa Bygholm, som han sammen med Horsens By fik som Arv fra sine Forældre. Bygholm var i 1451 med tilliggende Gods samt Vejle By og fri for kongelig Tyngde og Tjeneste af Kong Christian I pantsat til Hr. Henrik Knudsen Gyldenstjerne, som i Forvejen havde Horsens By i Pant. Pantepengene skulde, naar de skulde tilbagebetales, afleveres paa hans Gaard Boller.

Hans Søn, han der som før omtalt stræbte efter Tronen, fik altsaa Bygholm i Arv, men maatte dog betale Løsesum til Kongen for Lenet, men han fik den Ordning, at Kongen kun kunde tilbagekøbe Bygholm for sine egne eller Kronens Midler, og Løsningen skulde kyndes for Horsens sidste Byting før Mortensdag, og Løsningsdagen skulde være Mortensdag Aaret efter. Iøvrigt

nævnes Horsens som hørende til Bygholm Len helt op til Holger Rosenkrantz' Tid og Død 1576. Til Sammenligning tjener vedrørende Bygholms Lens Størrelse, at dette Len havde flere Fæstebønder end Kalø, Silkeborg og Aarhusgaard Len, men færre end Skanderborg og Aakjær Len.

I 1462 findes et Tingsvidne paa Voer Herreds Ting vedrørende en Sag mellem Kongen og Fru Anna paa Bygholm.

Der kan ogsaa nævnes, at Knud Henriksen var Ridder i 1447, hvilket fremgaar af en Afregning til ham fra Kongens Kammermester, Christoffer Parsberg.

Under Kong Hans var der en Foged paa Bygholm ved Navn Jes Ulf. Han blev paa Lover Syssels Ting, der holdtes i Horsens, indblandet i en Strid, der nær havde kostet ham Livet, og han maatte tilkalde Hjælp fra Bygholms Besætning for at kunne fly. Kong Hans var i Horsens den 15. November 1488, hvor han afsagde en Dom i Korsbrødregaarden (Sct. Hans Kloster). I 1492 holdt han Retterting i Graabrødrekloster, og i 1496 udstedte han et Lensbrev i Horsens, og atter i 1503 og 1505 har Kongen her i Byen udstedt Breve.

Vi er nu naaet op til Kong Christian II's Tid. I 1517 er Hr. Henrik Knudsen (Sønnesøn af Henrik Gyldenstjerne) Lensmand paa Bygholm. Han var som næsten alle sine Forgængere Rigsraad, men han var tillige Høvidsmand paa Aakjær. Da han døde, fik hans Enke, Karen Billesdatter, Kvittering af Kongen for Bygholm Len.

Jeg vil her atter fremdrage et Forhold, som beviser Bygholms Betydning, idet Christian II paa de fleste Borge havde Høvidsmænd fra Lavadelen, og her dannede Bygholm selvfølgelig med flere andre Borge en bemærkelsesværdig Undtagelse, idet Lensmanden her tilhørte Højadelen, repræsenteret ved den mægtige Gyldenstjerneslægt. Under Kong Frederik I kom der igen Højadel paa alle Borge. Christian II's Handling var dog forstaaelig, idet han havde sine Tilhængere blandt Lavadelen, og man maa altsaa formode, at Bygholm i Gyldenstjernerne Hænder har været imod Christian II. Kongen forsøgte at faa Forlig med de jydsk Rigsraader paa et Møde, der skulde holdes i Horsens. Kongen bestemte sig til at ville bo i Gaden ved Klosteret, og da Adelen, der havde truffet samme Bestemmelse, frygtede Forræderi ved at se Kongens Magtopbud, gik Mødet i Vasken.

Under Frederik I nævnes Bygholm ikke, men Kongen var i Horsens den 10. og 11. November 1526. I 1530 havde Mogens Gyldenstjerne Bygholm som Len, foruden at han var Høvidsmand paa Aggershus.

Den 18. August 1534 hyldes Christian III af Stænderne paa et Møde udenfor Horsens.

Vi er nu i Grevefejdetiden, og den ene Borg efter den anden sank i Grus efter Skipper Clement's rasende Angreb, men saa vidt det har været mig muligt at efterforske, har Bygholm holdt Stand, trods det Lensherren var en Kvinde, føromtalte Karen Billesdatter, som sad paa Bygholm til 1535. I 1536, hvor Christian III var i Horsens, sad Otto Gyldenstjerne som Lensmand paa Bygholm. Kongen var forøvrigt igen i Horsens i 1542 og gjorde paa en Rejse i 1546 atter Ophold i Byen. Otto Gyldenstjerne døde paa Bygholm 1551. Hans Efterleverske hed Helveg Gjø. Han kendes fra Retssagen mod Høvidsmanden paa Aakjær, Peder Ebbesen Galt til Tyrrestrup, idet han anklagede denne for at have fanget en Troldkvinde, Maja Harskaars, i Bygholm Len og pint hende til at tilstaa, at Gyldenstjerne ved hendes Hjælp skulde have forsøgt at forgive Kongen. Peder Ebbesen svor sig fri for Anklagen og klarede Frisag.

Vi er nu naaet til Frederik II's Tid, hvor Oplysningerne er af betydelig større Omfang. Kongen regerede fra 1559 til 1588, og i denne Periode gælder det ikke saa meget om at søge frem til noget om Bygholm, men snarere at

sortere fra, idet Materialet er overordentlig stort. Allerede fra 1551 og helt til 1575 var Holger Rosenkrantz til Boller Lensmand paa Bygholm. Da han havde meget at gøre, hvilket fremgaar af det følgende, havde han en Høvidsmand paa Bygholm, der kunde passe Lenet i hans Fravær, og en saadan nævnes i 1565 ved Navn Søren Mundt. Holger Rosenkrantz var gift to Gange. Hans første Hustru, Mette Krognos, døde af Farsot eller Pest paa Bygholm i 1558. Hans anden Hustru hed Karen Gyldenstjerne. I 1568 rasede den sorte Død over hele Landet.

Kong Frederik II udstedte paa Bygholm Slot et Brev vedrørende Sophie Glob og Johan Brockenhus i 1560. 16., 17. og 19. marts 1560 findes flere Kongebreve daterede Bygholm. Brevene findes i Kancelliets Brevbøger, der forøvrigt ogsaa et Sted omtaler Brevkisten paa Bygholm.

Lensmanden Holger Rosenkrantz til Boller, vel nok en af Datidens største Adelsmænd, atter et Bevis paa Bygholms Betydning med ham som Lensmand, fødtes 1517. Han var Hofsinde hos Christian III i 1541 og blev endda Hofmarskal fra 1543 til 1548. Han var først Lensmand paa Vordingborg, derefter paa Tryggevælde, saa paa Bygholm og til Slut, samtidig med Bygholm, det meste af Tiden paa Skanderborg. Han var Medlem af Krigsraadet ved Togtet mod Ditmarsken og deltog i de diplomatiske Forhandlinger under den nordiske Syvaarskrig. Han var endvidere Mægler i det spændte Forhold mellem Konge og Adel. 1567 blev han Statholder i Jylland og nævnes indtil 2 Aar før sin Død som Rigets Marsk. I hans Tid omtales et Taarn og et Kapel paa Bygholm. Foruden førnævnte Høvidsmand havde han en anden Foged paa Bygholm ved Navn Knud Mogensens Løvenbalk; han blev senere Foged paa Island. Holger Rosenkrantz til Boller havde en Søn, Frederik Rosenkrantz, der blev Hofjunker. Efter en Udenlandsrejse kom Frederik Rosenkrantz hjem til Danmark, hvor han fik et Elskovsforhold til en ung Adelsdame, Rigmor Brockenhus, der i 1597 var Hoffrøken hos Dronningen. Forholdet fik Følger, og Frederik Rosenkrantz flygtede til Hamborg, hvor Kong Christian IV's Folk hentede ham hjem, og Kongen dømte ham til æreløs at være og Fortabelse af 2 Fingre efter Frederik II's Gaardsret. Rigborg Brockenhus fik livsvarigt Fængsel. Denne Straf eksekveredes af hendes Fader, idet hun sad indespærret i et Værelse paa Egeskov til sin Død 1604. Frederik Rosenkrantz benaadedes dog delvis og blev sendt i Krig mod Tyrkerne, og han døde 1602.

Da Holger Rosenkrantz døde, havde hans Efterleverske Bygholm et Aar, hvorefter Frederik II selv indløser Bygholm, og altsaa selv ejer Slottet. Enken Karen Gyldenstjerne, flyttede ud paa Stjernholm og lod sin ene Søn faa Boller og byggede Rosenvold til sin anden Søn. Hun var en mægtig og indflydelsesrig Dame, der gjorde meget godt. Hun byggede om paa Boller, hvortil hun bl. a. brugte Sten fra den nedrevne Sejet Kirke. Til Gengæld byggede hun Kirken i Uth, hvor man den Dag i Dag kan se Gravmælet for Holger Rosenkrantz og hans to Hustruer, Mette Krognos og Karen Gyldenstjerne. Der fortælles, at Kunstneren, der lavede dette Gravmæle, fremhævede Mette Krognos paa Karen Gyldenstjernes Bekostning, idet Mette var Holger kærere end hans anden Kone Karen. Dette var utilladeligt og kostede Kunstneren Livet. — Karen Gyldenstjerne levede paa en Tid, hvor Heksebaalene flammede over hele Landet. Heksejagter, Tortur og Balfærd var dagligdags Begivenheder, der for dem, det ikke gik ud over, ligefrem var en Slags Folkeforlystelse, som man endog tog Børn med til at overvære. Som Regel var det gamle, krogede Koner og Mænd, det gik ud over, men Uheldet kunde dog ogsaa ramme Adelen. Dette skete for saa rig og mægtig en Dame som Karen Gyldenstjerne, og kun hendes høje Byrd og ved Kongens og Adelsens Hjælp reddedes hun fra at

lide den vanærende Baaldød som Heks. I 1596 havde hun paa Boller Johan Rud paa Møgelkjær til Nabo. Hans Kone, Anna Hardenberg blev tungsindig og vel nærmest hvad vi i Dag vilde kalde sær. Johan Rud mente, at hun var forgjort ved Trolddom, og han fandt ud af, at det maatte skyldes Hekse i Sejet, bl. a. Kirsten Fostermoder eller Jensen, som hendes rigtige Navn var. Karen Gyldenstjernes Søn paa Boller tog de formodede Hekse i Forvaring for at forhindre Johan Rud i ved Tortur at faa dem til at bekende, at det var Karen Gyldenstjerne, der havde købt dem til at drive Trolddom med hans Kone. Sagen kom for Retten, og kun Karen Gyldenstjernes formaaende Venner klarede Sagen for hende, og Kongen lik egenhændig de formodede Hekse udleveret, hvor han forvarede dem paa Koldinghus. Han forbød enhver Form for Tortur imod dem, og Sagen blev saaledes dysset hen, hvilket til stor Skade for Karen Gyldenstjerne ikke var sket, hvis man havde anvendt Tortur. Nu var Heksene tavse, og Grunden var vel ogsaa den, at der ikke var noget at sige Karen Gyldenstjerne paa.

Som før nævnt er Oplysningerne fra denne Tid fyldige, og man kan ved at følge Holger Rosenkrantz' Liv faa et særdeles godt Indtryk af den Betydning, Bygholm dengang havde, og jeg vil derfor nærmere omtale denne en af dansk Adels mest betydningsfulde Mænd, der selvfølgelig ikke sad som Lensmand paa Bygholm, hvis det havde været en ubetydelig Borg, det havde drejet sig om. Bygholm har paa en Del af hans Tid afgjort været i god Stand, da han selv boede der og Kongen tit var paa Besøg. Forøvrigt havde Kongen vel heller ikke selv indløst Slottet fra Rosenkrantz' Enke, hvis det ikke fuldt ud havde været Indløsningssummen værd.

At Holger Rosenkrantz var en travl Mand og en Mand, Kongen betroede store Opgaver, fremgaar tydeligt af den Mængde bevarede Breve, der findes. I 1551, den 26. September, udsteder Kongen til Holger, Embedsmand paa Bygholm, et Brev med Anmodning om Opgørelse fra den Tid, han havde Vordingborg i Forlening. 1554 faar Holger Brev paa at udskrive 14 Karle til et Orlogsskib. (Andre store Lensmænd stillede fra 8 til 12 eller færre). De skulde møde med Harnisk og godt Væрге samt Fetalje og møde i København Paaskedag. Det er meget sjovt at se Registeret for en Karls Fetalje, der bestod af $\frac{1}{2}$ Side Flæsk, $\frac{1}{2}$ Fjerding Oksekød, 1 Faarekrop, $\frac{1}{2}$ Pund Smør, $\frac{1}{2}$ Brød, $1\frac{1}{2}$ Tønde Øl, 1 Wol Sild, $\frac{1}{2}$ Fjerding Fisk, $\frac{1}{2}$ Otting Gryn, $\frac{1}{2}$ Otting Ærter, 20 Hvillinger, 40 Flyndere og $\frac{1}{2}$ Otting Eddike.

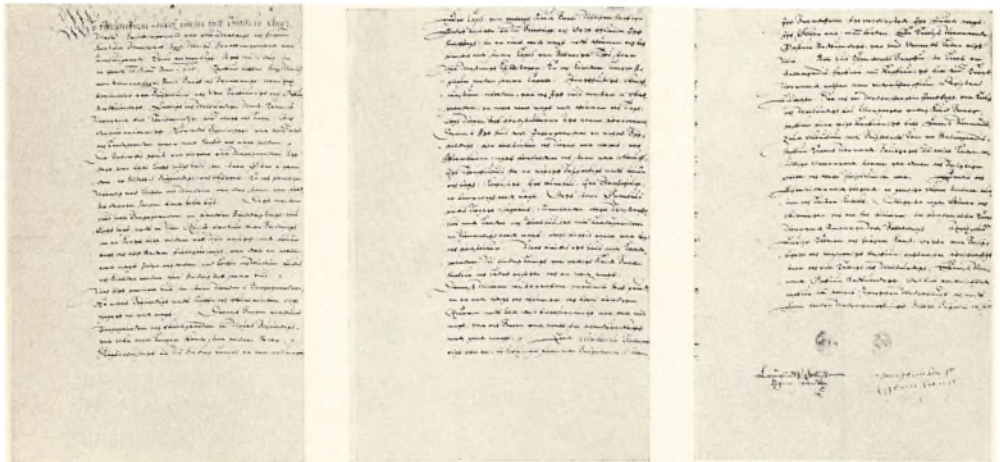
13. April 1556 faar Rosenkrantz Besked paa af Kongen, at han skal blive paa Bygholm i Stedet for at møde paa Herredagen, og han skal holde sig rede med Folk og begive sig derhen, hvortil han faar Befaling, thi Krigsfolk er forsamlede i Lyneburg og Hamburg. 18. December samme Aar faar han Besked paa at udskrive Indbyggerne i Nørrejylland og drage til Kolding med dem, idet der er samlet Krigsfolk hinsides Elben. De skal møde med fuld Rustning og være ham lydige.

31. Januar 1561 fik Bønderne i Bygholm Len af Kongen Ordre til ikke at udgrave Ræve eller Ræveunger, ejheller maa de ødelægge dem med Stamp eller Armbørster.

3. April 1561 faar Eskild Gøye Brev om at overlevere Holger Rosenkrantz Skanderborg Slot og Len, men han forbliver stadig Lensmand paa Bygholm, selv om det har været nødvendigt for ham i visse Perioder at have en Hovedsmand der. Normalt havde Adelsmændene kun eet Len, dog havde de særligt udvalgte flere, og iblandt disse altsaa Holger Rosenkrantz. Selv om han havde været Lensmand paa Bygholm i flere Aar, indløser han dog først Pantet paa Bygholm Slot efter Otto Gyldenstjernes Arvinger 15. Juli 1561. — Holger Rosen-

krantz omtales mange Steder som Kongens Embedsmand paa Skanderborg og Bygholm, f. Eks. i 1563 i et Kongebrev, hvor Bønderne faar Besked paa at holde sig rede og lade sig mønstre med Rustninger og Værge i Orden. Af Brev af 29. Juni 1563 fremgaar det, at Rosenkrantz fører Kronens Retssager.

19. Marts 1564 faar han Besked paa at lade afholde Messer paa Horsens Hospital — de Messer, der før i Tiden af hans Forældre var tillagt Mariager Kloster. I dette Brev siges, at Embedsmanden paa Bygholm sammen med Holger Rosenkrantz skal høre Forstanderens Regnskab. Det har dog været Holger Rosenkrantz' Høvidsmand, der omtales, idet Bygholm stadig tilhører Rosenkrantz. 14. September 1564 stiger Holger Rosenkrantz til at blive Stifts-

Synsforretning over Bygholm 1615.

lensmand, og Anders Grøn faar Tilsyn med hans Gods og Len ved hans Forfald. Efter December 1564 befinder Holger Rosenkrantz sig i Skaane for at mønstre tyske Landsknægte.

4. Januar 1565 udgaar der Befaling til hele Riget om, at hvert Len skal udskrive Knægte med fuld Rustning og godt Værge. De skal møde straks i deres bedste Klæder og følge Kongens Høvidsmand til København. Kongen giver dem Underholdning og tilbørlig Besoldning. De, der ikke møder, straffes paa Livet. De udskrevne er værgtige Bondesønner — Pebersvende — Tjenestdreng og ledige Karle. Undtagne er kun Adelen Ugedagsmænd. Bygholm Len skal møde med 300 Karle; til Sammenligning tjener, at København møder med 400, Aalborg med 800, Aarhus med 200, Kalø med 400, Ribe med 400, Hindsgaul med 150 og Nykøbing med 300.

21. Januar 1565 faar Holger Rosenkrantz Befaling til sammen med Herluf Trolle at lægge Daniel Rantzaus Knægte ind i Malmø og paase, at de ikke gør Borgerne Overlast. 21. Maj samme Aar faar alle under 16 Aar Besked om at møde for Holger Rosenkrantz og andre, der skal udtage Knægtene til Kamp mod Rigets Fjender. De skal møde under Livsstraf. Samtidig faar Rosenkrantz Ordre til at undersøge, hvem af Adelen der sidder hjemme og unddrager sig sine Pligter. De skal møde for ham og gøre Rede for deres Handlemaade. — Den 2. November udstedes der Kreditiv til Holger Rosenkrantz til de i Skaane forsamlede Ritmestre og Ryttere. Han, Peder Bilde og Frands Brockenhus skal

forhandle om Hjemsendelse af Tropperne og bestemme, hvornaar de velrustede og velstaferede skal møde igen. — 1. November 1568 nævnes i et Brev Holger Rosenkrantz til Skanderborg og Bygholm. 7. December 1565 anlægger hans Foged, Mogens Løvenbalk (han var Foged paa Bygholm) Sag ved Universitetet mod de, der havde paastaat, at hans Forældre ikke kom i rettelig Ægteskab med hinanden. Han forfremmedes forøvrigt senere til Foged paa Island, hvilket fremgaar af et Brev af 21. Marts 1568, hvor Peder Okse og Johan Friis skal anmode Holger Rosenkrantz om at sende Mogens Løvenbalk til København, hvor de skal forhandle med ham om at overtage Posten som Foged paa Island, hvortil Kongen finder ham duelig.

7. Januar 1566 udstedes Brev paa Bygholm om, at Bønderne skal møde med Skovle, Spader og Vogne ved Aaen ved Hansted By, da den er vanskelig at komme over, naar det fryser, og der skal de lave en Bro under Holger Rosenkrantz' Opsyn. 22. Februar samme Aar faar Horsens og Vejle Ordre til at møde med veludrustede Knægte med Harnisk og godt Værge. Horsens 20, Vejle 10, men endvidere skal Horsens foruden de tidligere stillede Baadsmænd møde med en Bartskaar og en Spillemand, og Rosenkrantz skal paase, at det hele er i Orden. 24. Februar faar de forskellige Lensmænd Ordre til at skaffe de svenske Fanger Underhold og paase, at de ikke kommer udenfor Slottenes Omraader og ikke flygter. Holger Rosenkrantz' Fange hed Claus Aagesen og var overført fra Nyborg. 10. September hedder det i et Brev, at der i de sidste Fejder løb en Skalkhob ind i Horsens Fjord med nogle Jagter og gjorde Landgang, brandskattede og plyndrede nogle Herregaarde, og sikkert havde anrettet mere ondt, hvis ikke der var gjort Modstand. Da der i Hjarnøsund er en snæver Indsejling, hvor man med ringe Umage kan opkaste en Skanse til at have Skyts og Folk i, skal enhver møde med Heste og Vogne samt Spader og Skovle, hvor Holger Rosenkrantz tilsiger dem og efter hans Anvisning opkaste en Skanse. Samme Aar udtager Holger Rosenkrantz 40 Mand med Ross og Værge i Horsens.

9. December 1567 bliver Holger Rosenkrantz Statholder i Nørrejylland, og efter den Tid anføres han i Brevene som Lensmand paa Skanderborg, men han ejer dog stadig Bygholm, men nævnes ikke udtrykkelig som Lensmand her. Bygholm tilhører ham forøvrigt til hans Død. Han stiger saa højt, at han er Kongens Stedfortræder ved flere Lejligheder, bl. a. ved Kongens Broder, Hertug Hans' Bryllup, hvor Holger Rosenkrantz endog skal bo i det Herberge, der var indrettet til Kongen. 1574 findes et Brev til Ivar Lunge paa Tirsbæk, dateret Bygholm. 1575 dør Holger Rosenkrantz paa Bygholm.

Som det formentlig tydelig fremgaar af forannævnte havde Bygholm og dens Lensmænd stor Betydning i Datidens Danmark, og det er decideret forkert, naar man fra forskellig Side paastaar, at Bygholm aldrig har været nogen særlig Borg og aldrig har haft nogen særlig Betydning. Erslev skriver i sin Danske Len og Lensmænd, der udkom 1879, at Bygholm hørte til Danmarks Hovedlen. Det meste af Tiden hørte baade Bjerger, Hatting, Nim og Voer Herred samt Endelave med til Bygholm, og saavel Horsens som Vejle har i vekslende Perioder været under Bygholm Len.

Det er værd at nævne, at Danmarks ældst bevarede Lensregnskab stammer fra 1511 og netop er fra Bygholm Len, men desværre tales der kun om Oldengæld o.s.v., ikke om Bygninger eller andet, som man mangler Oplysninger om.

Som det vil huskes, nævnede jeg, at Kong Frederik II selv indløste Bygholm fra Holger Rosenkrantz' Enke Karen Gyldenstjerne, efter at hun havde haft det et Aar, altsaa i 1576. Kongen ejede nu selv Bygholm, og man vil vel ikke paastaa, at en Konge indløser et Slot, hvis ikke det har haft Betydning

eller har været i god Stand. Kongen lader sin Lensmand Claus Glambæk til Tirsbæk faa Lenet paa Regnskab, dog uden Bjerger Herred. Dette vil sige, at Glambæk i Modsætning til de tidligere Lensmænd er en Slags Bestyrer for Kongen. Lensmanden skal aflægge Regnskab og oppebærer ikke Indtægter mod at laane Kongen Penge m. v. Glambæk var gift med Birgitte Folmarsdatter Rosenkrantz. Han var Lensmand paa Skanderborg i 1573, hvor han afløste Holger Rosenkrantz, som tilbragte sine sidste Aar paa Bygholm. Da Glambæk ombyttede Skanderborg med Bygholm Len, dette sidste som før nævnt kun paa Regnskab, maa der vel trods alt have været Fordele ved det, ellers havde han vel ikke gjort det. Han var forøvrigt senere fra 1580—88 Lensmand paa Aakjær.

1580—81 fik Bjørn Kaas Bygholm i Forlening. Han døde, og Enken Kirstine Nielsdatter maatte forlade Bygholm, da den nye Lensmand tiltraadte 1581. Denne var Søn af den berømte Peder Skram, Hr. Niels Skram til Urup. Om ham vides det, at han den 25. Februar 1582 holdt Bryllup med Jomfru Kirstine Rosenkrantz paa Raadhuset i Horsens.

1582 er et skelsættende Aar for Bygholm, idet den næsten herostratisk berømte Erik Lange nu kom til Bygholm som Lensmand, hvilket han var til 1596. Det gik nu ned ad Bakke for Konge- og Lensmandsborgen, der havde været stærk nok til at kue Adelen, stærk nok til at modstaa Holsteneres og andres Angreb, og som havde været Sæde for Lensmænd af Danmarks fornemste og bedste Adel og i flere Perioder havde tilhørt Kongen selv. Borgen, hvor flere af Danmarks Konger og Dronninger havde opholdt sig, forfaldt langsomt og sikkert i Erik Langes Tid, og først i næste Aarhundredes Begyndelse forsøgte Knud Brahe at rette Borgen op, men forgæves.

Erik Lange den yngre, som han kaldtes, var ellers af meget velhavende Slægt, og han var gift med Sofie Brahe. Han var Svoger til vor berømte Astronom Tyge Brahe, og ligeledes til dennes Broder, Lensmanden paa Aarhusgaard, Knud Brahe, der senere blev Lensmand paa Bygholm. Ham var han forøvrigt i dobbelt Svogerskab med, idet Knud Brahe senere blev gift med Erik Langes Søster, Margrethe Lange.

Som før nævnt havde Lensmændene Pligt til at huse Kongen og hans Følge paa Rejse, og det har Lensmændene paa Bygholm ogsaa gjort flere Gange, men da Christian IV engang forsøgte at bo paa Bygholm i Erik Langes Tid, var Borgen saa forfalden, at Kongen var nødt til at tage Ophold i Horsens. Christian IV var i Horsens flere Gange, bl. a. den 4. November 1616, og det er vel ved denne Lejlighed, at han har truffet den skæbnesvangre Afgørelse, at Bygholm skulde rives ned og Materialerne bruges til andet Formaal. Dengang var det billigere at rive en Bygning ned og bruge Materialerne andet Steds, end det var at købe nye Materialer. Gennem bevarede Breve fremgaar det tydeligt, at Christian IV først havde paatænkt at opbygge Borgen igen, men det blev desværre ikke til noget. Erik Lange var Søn af Erik Eriksen Lange, der var Lensmand paa Dronningborg. Han foretog i sin Ungdom Studierejser til Wittenberg, Strassburg og Paris og kom tilbage til Danmark 1573, hvor han sammen med sin Søster, Margrethe Lange, overtog Engelsholm ved Vejle og Solvig ved Tønder. Sidstnævnte solgtes til Kongen for 58.000 Daler, og da Erik Lange eftergav Kongen Halvdelen af dette Beløb, fik han Bygholm som Len afgiftsfrit paa Livstid. Han var altsaa velhavende, havde Bygholm uden Afgifter og var en meget klog, dannet og belæst Mand af fornem Adelslægt, saa man maa jo forsværge, at det netop skulde blive ham, der blev Bygholms Banemand.

Det maa indrømmes, at der kan forekomme Fejl og Misforstaaelser i en Fremstilling som denne, der bygger paa gamle Dokumenter, naar man til Eksempel blot tænker paa, hvor mange Rosenkrantzer og Gyldenstjerner, der er i flere Slægtsforgreninger, og naar man tænker paa, at Langerne, der havde 3 Roser i deres Vaaben, ogsaa kaldtes Munk, saa kan det efterhaanden blive lidt broget. Netop Erik Langes Tid er meget vanskelig at fremdrage, hvilket i og for sig er kedeligt, da det er fuldkommen uforstaaeligt, at netop han skulde lade Bygholm forfalde. Han kom efterhaanden i bundløs Gæld, og det maa formodes, at det var paa Grund af hans Forsøg paa bl. a. at lave Guld. Han var Alkymist, og som saadan har han sikkert bortødslet sin Formue. Det er, som om man holder noget af Bygholms Skæbne i sin Haand, naar man staar med en Rest af en Dige, fundet ved Udgravningen, som formentlig har tilhørt Erik Lange. Man kan ligefrem se ham for sig, i en af Borgens skumle Kældre, hvor han syslede med Kolber og Digler i Nattens Mulm og Mørke — ingen maatte jo vide, at han prøvede paa atter og atter at lave Guld, indtil han tilsidst maatte flygte fra det hele. Erik Lange stod ellers højt paa Rangstien og fungerede f. Eks. ved Sørgefesten ved Frederik II's Baare i Roskilde 1588. I 1590 blev han forlovet med Sofie Brahe, som sad paa Eriksholm som Enke, kun 34 Aar gammel. Hun, der ikke for ingenting var Tyge Brahes Søster, beskæftigede sig med astronomiske og kemiske Studier, saa hun passede jo godt for Erik Lange. Hun beskæftigede sig forøvrigt ogsaa med Historie og latinsk Poesi, og et Digt fra hendes Haand til Erik Lange er bevaret og er senere blevet meget kendt.

Paa Grund af sin daarlige Økonomi lod Erik Lange Bygholm forfalde og modtog Kongens skarpe Bebrejdelser herfor, men han forsvarede sig med, at han havde repareret og bygget meget paa Bygholm. Da han foruden sin øvrige Gæld var saa uheldig at komme til at skylde Kronen Penge, tog man haardt fat paa ham. 5. Oktober 1591 udstedte Rigsraadet et meget strengt Brev til Erik Lange paa Bygholm angaaende usædvanlig Ægt og Arbejde, han havde paalagt Bønderne i Slavs Herred, hvor han var Ejer af en Gaard.

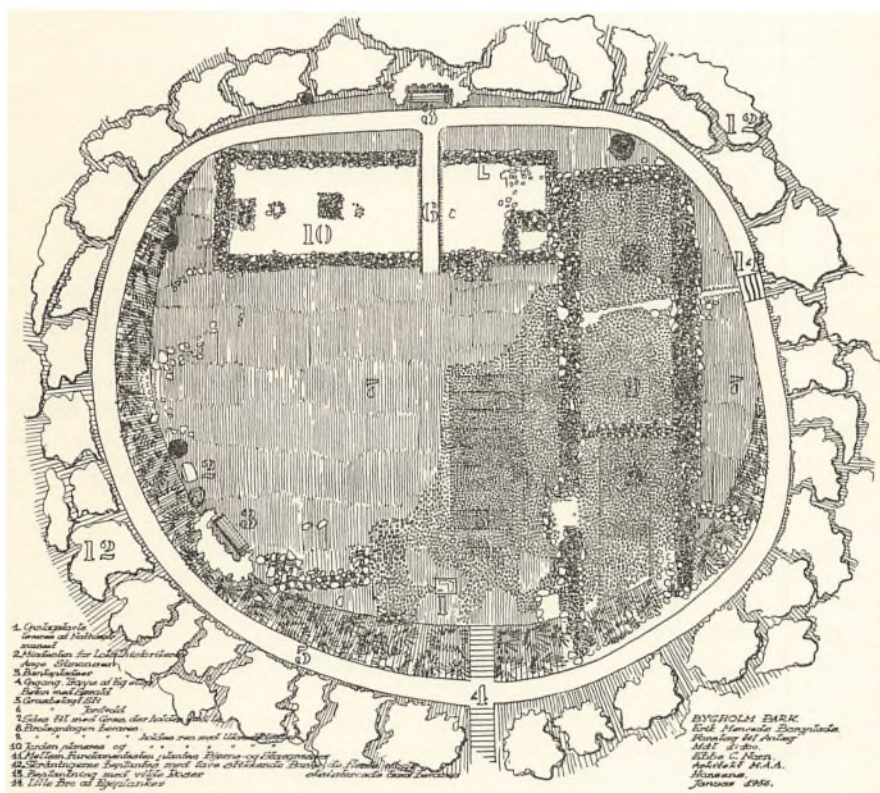
Hans Lensbrev blev udstedt 2. Juli 1583, og det fremgik heraf, at han inden Riget og udenlands skulde tjene Kongen paa egen Bekostning med fire Stridsheste, samt underholde Kongen og Dronningen, naar de kom den Vej, en Nat, samt give Hestene Hø, Halm og Strøfoder. Noget som han før nævnt ikke efterkom.

I 1590, altsaa Aaret før omtalte Brev fra Rigsraadet, havde han faaet Kongebrev om at holde Indlager, hvilket vil sige Husarrest, i København fra Fastelavnssøndag 1. Marts, til han havde betalt sin Gæld paa 1831,5 Daler, og det blev forøvrigt ham forbudt at gøre Fremlaan i Bygholm.

Hvor mærkeligt det end lyder, lykkedes det ham dog under Paaskud af, at han skulde studere, at faa Kongens Rejsepas, hvorefter han omgaaende rejste til Udlandet. Da han ikke vendte tilbage som han havde lovet, lod Kongen ham baade i 1594 og 1595 indstævne til at give Møde for Herredagen. Han blev af Ditlev Holck indstævnet som den, der burde havde Len og Slot forbrudt, idet han ikke betalte sin Gæld og paa Trods af Forbudet gjorde Fremlaan i Bygholm og lod Slot og Ladegaard forfalde. Han har dog haft Værdier med sig til Udlandet, idet han skal have pantsat en meget kostbar Ædelsten i Lybeck. Endelig i September 1596 fældes der Dom over den forsvundne Erik Lange, at han skal have sit Len forbrudt. Dommen fremsattes af kongelig Sekretær Sigvard Grubbe, og Kongen var selv Dommer sammen med Rigsraadene Valkendorf, Friis, Sten Brahe, Manderup Parsberg, Belov Gyldenstjerne, Gjø, Seefeld, Arrild Hvidfeld, Rameld og Jørgen Friis, Lands-

dommerne i Jylland. Erik Langes Forsvar fremførtes skriftligt af hans Fuld­mægtig Peder Bang; heri paaberaabte han sig, at han ikke med Vilje var ude­blevet, og at han troede, at hans Foged havde betalt hans Gæld, mens han var borte, samt at han havde repareret for 40.000 Daler paa Slottet, og at hans Maag Brahe i hans Fravær havde sørget for Forpligtelser med Heste o.s.v. — Han dømtes dog for saa godt som Rømningsmand.

Den tidligere Lensmand paa Bygholm, Niels Skram til Urup, fik nu atter Slottet som Len og havde det til 1602. Han havde forøvrigt ogsaa den gejstlige Dommermyndighed i Lenet. Han blev Enkemand og giftede sig igen med

Kort over Erik Menveds Borgplads.

Agathe Seefeldt. Han havde en Foged paa Bygholm, der hed Søfren, som for­øvrigt ogsaa var Foged paa Aakjær.

Fra 1602—15 blev Lensmanden paa Aarhusgaard, Knud Brahe, Lensmand paa Bygholm. Han var som før nævnt Tyge Brahes Broder og Svoger til Erik Lange, der forøvrigt vistnok ligger begravet i Prag sammen med Tyge Brahe. Disse to havde mange fælles Interesser. Knud Brahe blev 23. August 1584 viet til Margrethe Langt paa Raadhuset i Horsens, der ofte var Stedet for adelige Bryllupper og Fester.

I en Pakke blandede Dokumenter i Landsarkivet i Viborg findes Knud Brahes Skrin og Rejsekalender fra 1600, desværre staar her ikke noget om Bygholm, men det er interessant at læse hans egne Optegnelser fra Dag til Dag.

Knud Brahe fødtes 24. August 1555 som Søn af Rigsraad Otto Brahe til Knudstrup i Skaane og Ulstrup i Middelsom Herred i Jylland, og Fru Beate Bille, Datter af Rigsraad Claus Bille Lyngsgaard. Hun fødtes paa Skarholt i Skaane 29. April 1528 og døde 18. Oktober 1605, medens Knud Brahe var Lensmand paa Bygholm. Hun var en Tid Hofmesterinde hos Frederik II's Enkedronning Sofie. — Slægten er som Helhed kendt for sin Iver for Lærdom og Oplysning.

Flere Kilder, bl. a. Jysk Historie og Topografi, meddeler, at Knud Brahe som yngre var yderst betaget af en ung Pige, hun blev syg og døde ret hurtigt. Forældrene var ikke hjemme, da hun døde, men naaede lige med til Begravelsen. Kort Tid efter begyndte der at gaa mærkelige Rygter, og Myn-dighederne foranstaltede Graven aabnet. Der laa kun nogle Sten i Kisten — intet andet. Det var ikke Døden, men Knud Brahe, der havde bortført Pigen. Man saa hende aldrig mere. Knud Brahe flygtede skyndsomt til Udlandet og reddede derved sit Skind. Et Par Aar senere blev han taget til Naade igen og kunde vende tilbage til Danmark. — Knud Brahe byggede et Kapel ved Bygholm og nedrev det gamle. Eriknauer Kirke blev nedrevet, fordi Præsten ikke kunde overkomme at prædike tre Steder, og for Eftertiden havde han kun Hatting Kirke og Kapellet ved Bygholm Slot at varetage.

Knud Brahe var udnævnt til Lensmand paa Aarhusgaard 1596, hvor han forøvrigt ogsaa blev Stiftsbefalingsmand. Knud Brahe havde paa Bygholm i 1606 en Slotsfoged ved Navn Kristen Riis, men selv om man skulde synes, at han kunde holde Opsyn med det hele, naar Knud Brahe var ude, fik denne dog Niels Kragh til Agerkrog til at holde Opsyn med Bygholm Len og Riberhus, som han altsaa ogsaa maa have haft i 1611, da Knud Brahe, som det hed, brugtes til andet Formaal for Kronen, og som Følge deraf ikke altid var hjemme. 1609 modtog Knud Brahe Befaling til at holde to gode Postvogne og 4 fire stærke Rideheste paa Bygholm.

De bedste Oplysninger om Bygholm faar vi gennem de bevarede Lensregnskaber og en Synsforretning, der afholdtes i Maj Maaned 1615, men da disse Oplysninger nærmest hører ind under Bygholms Bygningshistorie, vil de blive fremført derunder.

1616 var Statholderen i Norge den yderst forgældede Christian Gyldenstjerne Lensmand paa Bygholm. Han flyttede i 1617 til Stjernholm, der fra den Tid gav Navn til Lenet i Stedet for Bygholm, der nu blev degraderet til Ladegaard for Stjernholm, og man begyndte at nedbryde Husene paa Bygholm.

Den første Lensmand paa Stjernholm var Ernst Normand til Palsgaard, der blev Lensmand i 1618, og som efter Kronens Ordre solgte Tømmeret og de to Huse samt Kapellet paa Bygholm, og hermed er Erik Menveds Bygholm ude af Sagaen efter en 300-aarig tildels glørværdig og tildels ynkelig Skæbne, en Skæbne som dette Slot deler med saa mange andre danske Kongeborge, og det var det, jeg mente i min Indledning, at den Tid i Slutningen af 1200-Aaret og Begyndelsen af 1300 og fremover var en Tid, der var skelsættende i vort Lands Historie, en Tid, der har sat sine dybe Spor helt op til vor Tid, hvor vi nu kan gaa og fremdrage de Ruinrester, der er tilbage af den før saa stolte og stærke Borg.

Lidt om gamle Abildhaver og gamle Æbler i Malling Sogn.

Af R. H. Rasmussen.

BONDEHAVER i Malling Sogn var før sidste Aarhundrede først og fremmest Abildhaver. De fleste var at ligne ved Græsplæner gennemtrukne af omtrent 1 Alen brede, buede Gange. Her spredte sig Æble-, Pære-, Blomme- og Kirsebærtræer og desuden undertiden ogsaa Stikkelsbær-, Ribs- og Solbærbuske enten enkeltstaaende eller i korte Rækker. Hist og her kunde man se smaa Blomsterbede. Tidt ved Siden af Haven og indhegnet sammen med denne var et Stykke Jord til tidligt modne Kartofler, Jordbær, Kaal, Løg og andre Grøntsager. I enkelte større Haver stod Frugttræerne i Rækker, Jorden var overalt dækket af Græs, og der fandtes ingen Gange, Blomster eller Buske. Ordet Abildhave brugtes først og fremmest om disse sidste, men kunde ogsaa høres om de førstnævnte.

Egnen syd for Aarhus har længe været kendt som et frugtrigt Omraade, og det maatte for 60—70 Aar siden have været saare vanskeligt at finde et Hus uden noget som helst Frugttræ. Ikke underligt, at der i Malling Sogn for et Hundrede Aar siden levede Bønder, der havde Podehave. C. Matthiesen nævner en hel Række Æbler, der har deres Udspring fra Aarhuseggen, og ikke faa af disse fra Sognene syd for denne By. Gode og store Æbletræer fandtes ikke alene nær Huse og Gaarde, men ogsaa tidt i Kratskove, i Skovbryn og paa Diger. Undertiden havde man Glæde af at pode fra flere Træer paa samme Stamme. Den, der skriver dette, saa saaledes i Barndommen paa et Dige et meget stort og tykt Træ med tre forskellige Slags Æbler.

Den Gaard, som den, der meddeler dette, er født i, er Matrikelnummer 5a i Pedholt. Den flyttedes ud paa det Sted, hvor den nu ligger, i 1813. Gaarden er mod Øst, Nord og Vest omgivet af Haver — ialt fire —, kun Sydsiden er bar. Der er Grund til at tro, at to af disse fire Haver er plantede omtrent samtidig med Udflytningen. De er saaledes nu meget nær 150 Aar gamle. Den største af disse, der ligger Vest for Gaarden, kaldes i daglig Tale Abildhaven, den mindste, der ligger ved Gaardens Østside, Bedstefaders Have. De to andre Haver: Stikkelsbærhaven, Nordøst for Gaarden, og Blomsterhaven, Nord for denne, er meget yngre. At der i hver af disse omkring 1850 blev plantet et Valnødtræ og i Stikkelsbærhaven omtrent 1888 et Pæretæ ændrer ikke dette Forhold, Haver fandtes ikke før i Halvfemserne. I sidstnævnte Have foruden Stikkelsbær- ogsaa Solbær-, Ribs- og Hindbærbuske samt enkelte Æbletræer. Baade Blomsterhaven og Stikkelsbærhaven ses der i det følgende bort fra.

Den største af de to gamle Haver, Abildhaven, der som nævnt ligger Vest for Gaarden, har et Flademaal paa 7920 Kvadratalen, det samme saa at sige som den altid har haft. Den største Udstrækning er i Øst-Vest, og den skraa-

ner let nedad fra Gaardens Udhus mod det sidste af disse Verdenshjørner. Den værnes mod Vest og Nord af Kratskove, mod Syd var der oprindeligt et Dige, paa hvis større, østlige Del der var plantet Kirsebærtræer, der voksede op som Buske og aldrig blev andet. Paa det korte Stykke mod Vest dækkedes Diget af Liguster, der voksede uden Hæmning og ikke dannede nogen Hæk. Ved Siden af dette stod oprindeligt Maltkøllen. Hele Diget blev omkring 1895 ryddet og ombyttet med en Granhæk, der nu ogsaa er borte, et Staaltraadshegn er kommet i Stedet for. Abildhaven har i 60 Aar tillige været Hønsesgaard, men den er vedblivende græsklædt overalt uden Gange, Frugtbuske og Blomsterbede. Træerne staar i Rækker. Ialt nu 44 Æbletræer, enkelte Pæretræer og nogle Kirsebærtræer.

Den Have, der bærer og vistnok altid har baaret Navnet Bedstefaders Have, ligger Øst for Gaarden. Dens Flademaal er 3240 Kvadratalen. Den afgrænsedes tidligere mod Øst af et Dige, der danner Skellet mellem Haven og Naboens Mark. Paa dette nedrammede Stave, hvor imellem der var flettet Grene af Slaaen. 1—1½ Alen fra dette ind mod Haven 7 Rødpiletræer i Række og desforuden mellem Nr. 2 og Nr. 3 fra Nord en almindelig Poppel. Rødpilene var uden Tvivl lige gamle, men ikke desto mindre af vidt forskellig Tykkelse. De var stynede Gang paa Gang. Hovederne som Følge heraf meget tykke og omfangsrige. Poppelen havde i Modsætning hertil faaet Lov til at vokse, som den vilde, og naaede derfor en betydelig Højde. Det er ikke helt umuligt, at dette Træ har været plantet for at være Lynafleder, Alle disse Træer er forlængst ryddede, og ogsaa Gærdet er borte. Mod Syd, paa Grænsen mellem Have og Mark, en Række store, meget tætstaaende Blommetræer, hvis Frugter var smaa, gulhvide og meget søde. Ogsaa disse gamle Træer er forlængst fædede. Mod Vest gav Gaarden Haven Læ, og mod Nord afgrænsedes den af Vejen til Naboen, paa den modsatte Side af denne strakte Stikkelsbærhaven sig. Nu i Bedstefaders Have 12 Æbletræer, et enkelt meget gammelt Pæretræ, nogle Blomme- og Kirsebærtræer.

I denne Have var fra først af Æbletræer, enkelte Pære- og Kirsebærtræer og flere fritstaaende Blommetræer. De fleste Blommer var smaa og blaa, hertil sluttede sig Blommetræerne med de hvidgule Blommer i Rækken, som ovenfor er nævnt, og desuden voksede der her et enkelt Træ med smaa, røde Blommer. Endvidere fandtes der i den oprindelige Have Stikkelsbær-, Ribs- og Solbærbuske i korte Rækker; de er nu alle gravede op. Haven var i en lang Aarrække indhegnet til Kalve og kaldtes derfor Kalvehaven. Nu er den igen Frugthave og intet andet.

I det følgende vil Æbletræerne — og kun disse — i de to gamle Haver blive omtalt lidt nærmere. Gaarden blev som omtalt flyttet ud 1813, og omtrent samtidig hermed plantedes Frugttræerne. Ikke faa af disse Træer stod endnu i Midten af Halvfemserne. De er, som naturligt er, efterhaanden blevne ryddede, og der er nu kun et tilbage, Hellig Olafs Træ, som saaledes er meget nær 150 Aar gammelt. Et andet holdt ud til sidste Verdenskrig.

Disse Træer, som var plantede for næsten 150 Aar siden, var vidt forskellige fra de Æbletræer, som hører Nutiden til. De havde alle en kortere eller længere, meget tyk Stamme og en vældig Krone. Et enkelt var dog podet saa nær Jorden, at Stammen kun var knap et Kvarter høj, og de tykke Grene udgik i flere Retninger tilsyneladende fra selve Jorden. Stammens Omfang var tidt meget stor. En gammel højstammet Abild, hvis Æbler var langmøske (se nedenfor), og som stod nær Pedholt Skole paa den modsatte Side af Vejen, knækkede en Stormvejrnsnat engang i Tiden 1890—95 paa Grænsen mellem Stammen og Grenenes Udspring fra denne. Herved kom det for Dagen, at hele

Træet var hult fra Roden, saa Stammen kun var en ret tynd Skal. En Dag, Skolebørnene legede Skjul, krøb en 10 Aar gammel Dreng ned i den mere end mandshøje Træstub og gemte sig der. Saa vældigt var intet Træ i vore Haver, men meget tykke alligevel.

Hellig Olafs Æble (Wollesæble)	Smaa søde (bette søde)
Faesæble	De haarde
Moræble	Pigeoner
De rødstribede.	

Liste I. Æblenavne fra nogle af de Træer, der var sat i Jorden omtrent samtidig med Gaardens Udflytning 1813.

Liste II indeholder Navne paa Æbler fra Træer, som er plantede efter 1813, men før 1900. Det kan tænkes, at et enkelt af disse er podet ret kort efter 1813, men fuldkommen Vished haves ikke. Træerne, som bærer eller bar Æblerne, hvis Navne findes paa Liste II, er meget mindre og meget tyndere end de Træer, hvorpaa de 7 Æblesorter i Liste I voksede. Talen er dog ikke om det, man før 1900 kaldte Dværgræer — alt andet.

Kantet søde	Jordbæræble	Piplinger
Hvid søde	Citronæbler	Almindelige Pigeoner
Rød søde	Graastensæbler	Julepigeoner
Møske	Halvgraastensæbler	Sommer Calville
Katrineæbler	Kongeæbler	Vinter Calville
Marieæbler	Alexanderæble	Guldpearmain
Skrædderæbler	Engelske Krigere	
Aabyæbler	Taffelæbler	
Augustæbler		
Flaskeæbler (Baronæbler)		

Liste II. Navne paa Æbler fra Træer, som er plantede senere end 1813, men før 1900.

Det fremgaar af foranstaaende, at Haverne har haft flere Træer end det Tal, som fremkommer ved Sammentælling af de to Lister. Dette kommer af, at nogle Æbler er navnløse, og af, at der af enkelte Sorter haves to eller flere Træer, og endelig fordi alle Træer plantede efter 1900 her er udeladte.

I det følgende skal nogle af Navnene paa Liste I og II gøres til Genstand for nærmere Omtale.

Det eneste Træ, som endnu er tilbage af den oprindelige Abildhave fra Aarene lige efter 1813, er Hellig Olafs Abild, Wollesabilden, der bærer Æbler, som er spiselige Hellig Olafs Dag, Wollesdau, den 29. Juli.

Aarhus havde i Middelalderen som flere andre danske Søkøbstæder en St. Oluf Kirke, opkaldt efter den norske Konge Hellig Olaf, der faldt i Slaget ved Stiklestad 1030. Den laa Nord og Øst for Domkirken, styrtede sammen 1548 og blev ikke genopbygget; men Kirkegaarden var i Brug lige til 1820.

Nær denne Kirke holdtes i flere Aarhundreder hvert Aar et St. Olufs Marked, Wolles Marked, paa St. Olafs Mindedag og følgende Dage lige til Slutningen af det 19. Aarhundrede, og den, der skriver dette, har været med til et saadant kort efter 1890.

Fra Hads og Ning Herreder strømmede Folk — først og fremmest Ungdommen — denne Dag ad Landevejen til Aarhus. Vogn fulgte efter Vogn, og der kom Køretøjer fra alle Sideveje, saaledes at der tit dannedes en meget

lang Vognrække ved Indkørselen til Byen, og man talte bagefter meget om dennes Længde. Markedsgæsterne medbragte gerne Markedsgaver til de hjemmeverende.

Naar Hellig Olafs Dag næsten lige til Nutiden har været højtideligholdt som en stor Festdag, er det ikke underligt, at et Træ, hvis Frugter var spiselige denne Dag, fik Navnet Hellig Olafs Træ (Wollesabild) og Æblerne Wolles æbler. Der kendes ikke i Nutiden flere Træer med samme Navn i den nærmeste Omegn. Derimod staar der en saadan Abild i en Landsby, der ligger 10 km Vest for Malling.

Wollesabilden (Hellig Olafs Æbletræ) i Pedholt.

Wollesdau, den 29. Juli, faldt i gamle Dage, d. e. i Tiden før 1900, omtrent sammen med Rughøstens første Dage. Æblerne var derfor i mere end en Forstand kærkomne. De bragte Bud om alt det, man kunde vente sig fra Mark og Have i de kommende Maaneder, og Træet knyttede paa en egen Maade Nutiden til Fortiden. Det hænder, at gamle Mænd og Kvinder spørger efter Træet med de tidligt modne Æbler, som de har smagt og set i deres Barndom.

Hverken Wollesabildens Højde eller Drøjde er saa vidt man kan skønne øget i de sidste 60 Aar. Omfanget 77 cm fra Jorden er blot 98 cm; men Kronen er endnu ret fyldig, og Træet bærer ikke saa faa Æbler hvert Aar; men de friske,

fine, korte Grene er faa. For omtrent 10 Aar siden skulde der tages Ymper til Podning, og da kneb det at finde passende Kviste, men det lykkedes dog, saa der vil være en Afløser, naar det gamle Træ engang maa falde.

Det næste Æble paa Liste I er Faesæblet, hvilket uden Tvivl vil sige Faders Æble, idet Fader der paa Egnen før i Tiden hed Faae. Hvorfra dette Navn skriver sig, er ukendt. Hvad det derefter følgende Æble, Moræblet, betyder, vides ikke. Mor er her ikke lig Moder; thi da ville det sandsynligvis have været Morsæble. Moder hed desuden i fordom Mue, og man vilde da have sagt Muesæble. Stavelsen Mor udtales ogsaa helt anderledes end Mor = Moder. Den er meget kort og ikke helt fri for Stød — næsten som Mor i Morild. De rødstribede havde Navn efter deres Udseende, de smaa søde efter Smagen, og de haarde var gode Gemmeæbler; de var graagrønne af Lød og først tjenlige i Marts eller April, og de kunde gemmes til Maj.

Paa Liste II ses, at Gaarden foruden de smaa søde paa Liste I har haft 3 yngre Træer, som gav søde Æbler: De kantetsøde, de hvidsøde og de rød-søde. De var alle Sommeræbler. De kantet søde var opkaldt efter Formen, de

to andre efter Farven. Træet med de hvidsøde stod oprindeligt i en Have i Malling og flyttedes omkring 1889 til det nuværende Voksested. Det bærer endnu mange Æbler — næsten i Tøndevise. Stammen er lav. Omfanget i 20 cm's Højde er 114 cm. Æblerne er større end de smaa søde, men mindre end de kantet søde.

Efter de tre søde Æblesorter paa Liste II kommer de møske. Navnet hidrører fra Smagen, og den kan ikke beskrives. Man fortæller, at Folk, der vilde købe Æbler paa Torvet i Aarhus, kunde spørge: Er Æblerne sure! Nej! Er de søde? Nej! Hvad er de saa? Møske! Disse Spørgsmaal og Svarene viser blot, at det er Æbler, der kendes paa Smagen, og den, der har smagt dem, vil let genkende den og komme til at synes om den. Der var 3 Træer med møske Æbler, alle langmøske, og mange Gaarde og Huse havde samme Slags Frugt. Enkelte Steder fandtes graamøske og kortmøske. De var alle tidligt modne, men kunde dog næppe kaldes Sommeræbler.

I de to Haver voksede der 3 Træer med Katrineæbler; de var alle modne om Sommeren, men de afveg ikke saa lidt fra hverandre baade i Smag og Udseende. Æbler med dette Navn er meget udbredte paa Egnen, og Matthiesen har Ret, naar han skriver: »Gamle Træer af Sorten træffes meget almindeligt i ældre Haver mellem Aarhus og Horsens«. De har deres Ophav fra en Gartner paa Moesgaard, som gav Frugten Navn efter sin Kone.

Marieæblerne var meget yndede, og ogsaa de var tidligt modne. Hvoraf Navnet kommer, vides ikke. Skrædderabildens Afstamning er ogsaa ukendt. De to Træer har sandsynligvis deres Oprindelse fra Egnen, ligesom Smedeæblet, der findes i mange Haver, men ikke i vore, og som skal være kommet fra en Smed i Fløjstrup. Om det meget store Aabyæble siger Matthiesen, at det synes »at være en jydsk Sort, som har hjemme i Byen Aaby i Nærheden af Aarhus, efter hvilken den har Navn«. Augustæblet var et meget tidligt Sommeræble, gerne det som kom næst efter Wollesæblet.

Paa 5—6 Træer voksede der Flaskeæbler, ogsaa kaldet Baronæbler. Matthiesen siger om »Baronæblet fra Stensballegaard«, at »Frugten er meget udbredt i Aarhus-Horsensegnen, hvor den i Efteraarstiden helt behersker Torvet«. Æblet kaldes i Pedholt og omliggende Gaarde og Huse i Flæng ved disse to Navne, oftest bruges dog Ordet Baronæble for at adskille det fra helt andre, saakaldte Flaskeæbler i Egnen. Det Æble, Talen her er om, er langt, lige tykt i begge Ender, meget velsmagende og gulhvidt med lidt rødt paa den ene Side. Rystes det modne Æble, kan man tit høre Kærnerne rasle i Kærnehuset. Ejendommeligt for Træet er en udtalt Tilbøjelighed til »Kræftdannelser« paa Grenene. Kr. Langdal Møller siger, at Flaske i denne Sammenhæng betyder hængende Kvindebryst.

Alle hidtil nævnte Frugtsorter er efter al Sandsynlighed danske, og flere af dem hører Egnen til. Ogsaa nogle af Æblerne i 2. Række paa Liste II er uden Tvivl danske. Derimod er sikkert Æblerne i samme Listes 3. Række alle fra først af indførte. Pigeonæbler findes baade paa Liste I og II, og dette vil sige, at dette Æble har været kendt i Bondehaven i mindst 150 Aar. Flere af de her nævnte danske Æbler findes i mange af Nabolagets Gaarde og Huse. Her er desuden mange, som ikke kendes i de to Haver, som her er omtalt, saaledes Smedeæblet, der som nævnt stammer fra Fløjstrup, Skovfoged-, Løg-Hindbær-, Glas-, Rustæblet o. fl.

For 60—70 Aar siden var en god Abildhave i Aarhusseggen meget værdifuld. Det, der ikke kunde bruges i Husholdningen, kunde let sælges i Aarhus. Ikke alene den nedplukkede Frugt, men ogsaa den nedfaldne fandt Købere, og det betalte sig godt at holde paa Torvet i Aarhus. Mange kørte derud hver

Lørdag i Efteraarsmaanederne. Her var baade Lille Torv, Store Torv og Gaderne rundt om Domkirken fyldt til Trængsel af Vogne, der tilhørte Omegnens Bønder. Æbler, der skulde gemmes, kom paa Loftet; der var dog enkelte, som lagde dem i Kuler, dækket af Halm og Jord.

De nedfaldne Æbler blev samlede op hver eneste Morgen. Undertiden blev der fremstillet Most. Til Høstgildet hørte Æblekage, og til denne toges altid Augustæbler. — Meget yndet var Middagsretten »Æbler og Flæsk«: Æblerne skæres i Stykker og steges i lidt Fedt eller sammen med Flæsket. Om Efteraaret tørredes Æbler til Vinteren. De smaa søde (Liste I) blev altid foretrukne. Aftenen før den store Ovn skulde varmes til Bagning, blev der lagt et Par Skæpper af disse Æbler paa det lange Bord i Dagligstuen, hvorefter alle Gaardens Folk tog fat paa at skære disse i Stykker, d.v.s. kløve hvert enkelt Æble i fire Dele og derpaa fjerne Kærnehuset.

Naar Bagningen Dagen efter var overstaet og Brødet og Kagerne var taget ud af Ovnen, lagdes de ituskaarne Æbler paa Jernplader, som paa Skjød-selen førtes ind i den endnu varme Ovn. Saa snart denne var bleven kold eller omtrent kold, toges Pladerne ud. Nu var Æblerne tørre og kunde gemmes Vinteren over. Et Barn blev gerne bagefter sendt ind i Ovnen for at samle det op, der var gledet ud af Pladerne. — Det var ikke alle, som tørrede Æbler i Ovnen. De kunde ogsaa tørres i Solen, efter at de var skaarne i Skiver og trukne paa Traade.

Abildhaven rummer for en ældre Mand mange glade Barndomsminder. Al nedfalden Frugt maatte tages, men det var strengt forbudt at røre det, der sad paa Træerne. Det gjaldt derfor om at komme op om Morgenen saa tidligt som muligt for at faa det bedste. Hvert Barn havde sit Gemmested, og hvert Barn havde et Træ, som han eller hun kaldte sit. Kom der noget ind ved Salg fra dette Træ, tilhørte dette Barnet. Det var forbudt Børn at spise flere end to Æbler daglig, det kunde skade, mente Forældrene, og Forbudet fandtes i mange Gaarde og Huse, og det blev i det store og hele overholdt.

H e n v i s n i n g e r :

C. Matthiesen: Dansk Frugt. København 1913—1924.

Kr. Langdal Møller: Danske Ord og Talemaader. København 1935.

Aarhus gennem Tiderne I—IV. København 1939—1941.

Fra Vinten Skolehus for 200 Aar siden.

Af Sigurd Elkjær.

NAAR man ser de Skoler og især Centralskoler, der nu om Dage findes paa Landet, falder Skolehuset i Vinten for 200 Aar siden ynkeligt igennem. Dengang var Rytterskolerne, hvoraf flere endnu er bevarede, solidt byggede og tidssvarende. Naar det kom an paa en privat Godsejers større eller mindre, i Reglen saare ringe Interesse for Bønderbørnenes Undervisning, var Skolehuset et Skumpelskud i Landsbyen, hvor Gaardene ellers kunde være forpjuskede nok. Ja, trods Regeringens Paabud og de kirkelige Myndigheders Bestræbelser kunde man finde Sogne, der kun havde eet usselt Skolehus til Raadighed. Det var Tilfældet i Hvirring Sogn med fem vidt spredte Landsbyer. Det endnu større Tamdrup Sogn havde to Skoler, en i Vrønding og en i Vinten. Omkring 1760 hed den Vinten Skoleholder Johan Christian Hauballe. Han var gift med Barbara Christensdatter Schiwe, en Datter af Sognets Degn, den »hæderlige og vellærde Studiosus« Christen Jacobsen Schiwe og »Madame« Anna Hansdatter. Ligesom mange andre Steder holdt Degnen her sig for god til at undervise Børn. Han var halvt gejstlig, Præstens Medhjælper ved Guds-tjenesten, Bryllupper og Begravelser, og boede i Nærheden af Kirken, saa han kunde ringe med Klokkerne. Havde Præsten Forfald eller trængte til en Hviledag efter Ugens Selskabelighed eller Syslen med Landbrug, kunde Degnen ogsaa holde en Søndagsprædiken. En »Studiosus« maatte gerne staa paa Prædikestolen, sømmelig klædt, dog uden Præstekjole og Pibekrave. Et Degneembede kunde ernære en Familie. Det kneb for en Skoleholder, hvis Pengeindkomst var grumme ringe. Lidt Jordbrug, lidt Fuseri som Haandværker, lidt Korn, Smør, Æg og den Slags fra Bønderne hjalp ham til at holde sig oven Vand. Skoleholderen i Vinten havde kun »en lille Klat Jord til Kaal og Køkkensager«, og Tørveskuret optog endda noget af Pladsen. Da Skuret blæste om, vilde han gerne have et nyt opført paa en Stump Gadejord østen for Skolen, og da Kakkellovn og Skorsten truede med at falde om i det brøstfældige Hus, fik han Degnen i Hvirring, Herlov Dalhoff, til at skrive nedens-taaende versificerede »Supplique« til Skolens og det meste af Vinten Bys Ejer, Oberst Hans Rudolf Grabow paa Urup. Hverken Hauballe selv eller hans Degnesvigerfar var kapabel til at give Ansøgningen Sving og Fynd nok paa Rim. Det var en smal Sag for Herlov Dalhoff. Han kunde ryste allehaande Sørge-digte og Glædesdigte af Ærmet. Blandt de mange bevarede er det, han skrev i Hauballes Navn, ikke ringe. Det giver et livagtigt Billede af Vinten skolehus og viser, hvordan man dengang skulde smøre et Herskab om Munden. Forhaabentligt virkede det efter Hensigten, men Hauballe fik ikke lang Tid til at glæde sig over et nyt Tørvehus, en ny Kakkellovn og nogle nye Vinduesruder. Han døde 1765, samme Aar som Oberst Grabow, og 1766 døde Skoleholder-enken fra tre umyndige Børn, det yngste kun tre Fjerdingaar gammelt. Hendes Far, Degnen Schiwe, der velsagtens har taget sig af Børnene, døde 1777, og hendes Mor 1769.

En Supplique til Obriste Grabow paa Urop i Skolemæsterens Hauballes Navn i Vinten.

Højædle og Velbaarne Mand!
Højgunstig Naadig Herre!
Tillad sin Ringe Tjener, Han
den Naade maae begjære
at kastes selv og kaste need
for Hans det milde Øje

mit Takkeoffer, thi jeg veed
og skjønksom husker nøje
den Naade, Gunst, Bevaagenhed,
som i fremfarne Tider
min Slegt af Ham og Hans er skeet,
ja at i Brød jeg sidder

og venter bedre, har jeg Ham næst Gud, min Tak at yde. Gid Løn, som Strømmenfra Guds Lam til Ham og Hans maa flyde! Nu! Naade giver Dristighed, naar Vreden ej forskrækker. Jeg da i Underdanighed en ydmyg Bøn fremrækker til Dem, min Skoles Hr. Patron! Vor Byes største Ejer! Men før jeg beder om Pardon først need til Jorden nej. — Mit Skolehuus brøstfældigt er, ja næsten reent af Lave, dets Tag har aabne Vinduer, maae friske Ruder have. Det holder ej for Regn og Slud, thi Tømret nøgent sidder, saa jeg maae tidt af Sengen ud, saa nødig som jeg gidder. Dets tvende Gavle har den Fejl, at de durchleuchtig¹⁾ ere, saa hver en Vind for fulde Sejl kand durch und durch marschere. — Min Ovn og Skorsten staaer for Fald som Krøbling uden Krykker, saa ej jeg veed, hvor snart et Knald paafører os Ulykker, Ulykker, om de falder om, Ulykker, om en Lue udfarer af hins sprukne Vom, hvorved en Asketue kand gjøres af den heele Bye, derfor, Naadig Herre! Gjør Anstalt, at jeg faaer en nye! Jeg kand den ej undvære. — Mit Tørvehuus har Æolus²⁾ omkast med Kastevinde, det qvadstet blev og gik i Grus, thi det var gjort af Pinde, dog da det stod, da var det Skjul for Tørven og holdt ude den Snee, som byder os om Juel i Næverne at tude. Men nu skal Tørven ude staae, sig lade gennemregne, hvorved vor Byes mange Smaaer af Kuld maae døe og blegne, thi mit saa lidet Levebrød formaar ej at bekoste et Tørvehuus, da jeg har Nød for daglig Brød og Øste. Men Naadig Herre! De har Skov, De har og gammelt Tømmer.

O! giv mig fattig Mand Forlov at faae af det. Berømmer jeg ikke da min Herres Gunst og Gavmildhed for alle, da er jeg værd, at jeg omsonst skal siden Ham paakalde. Befael den Vinten Bondemand: Fra Urop skal Du kjøre saa meget Træe, at Han i Stand sit Tørvehuus kand gjøre! — Det gamle Tørvehuus var sat udi min Skolehave, Hvis Jord er kun en lille Klat og fast ej værd at grave, dog jeg det ej undvære kand for Kaal og Køkkensager. Tillad til Tørvehuus at man et andet Stød udtager. For Østen af mit Skolehuus er to til trende Favne, som for den allermindste Snuus ej nogen Mand kan gavne. Der falder ingen Kjørsel, og hver Mand har syntest, dette Klat Jord var næmt et Tørveskrog paa samme at opsætte. O! siig, Velbaarne Herre! Du maae Jorden ampligere³⁾ til hvad du kand, men kom ihu! at Du ej tigger meere. Nu! det er sagt. Jeg skal og ej, om Naadig Herren giver et naadigt Ja til alt, hvad jeg i min Suplique skriver. Da skal jeg fra de Guders Gud tilbede Dennem Naade, ja alt det, der kand regnes ud til Urop Herskabs Baade. Jeg vidne skal for een og hver udi det hele Riige, at De den bedste Herre er, om De mig Ja vil siige. Nu! gid at Luften, Ild og Vand og Jord velsignet være for min Patron, Højædle Mand, og for sin Hjertens kjære! Gid De med Deres gandske Slægt, Højadelige Stamme, maae boe i Herrens Varetægt! til sildig Alder bramme af varig Lykke, Ære, Fred! og naar De mætt' af Dage forlader denne Usselhed, Gud selv Dem til sig tage!

1) gennemsigtig.

2) Vindenes Gud.

3) udnytte.

Lys og Lamper i den gamle Landsby.

Erindringer fra Adslev og Jexen i 1870'erne.

Af M. Sørensen.

DET hænder en Gang imellem, at man hører en og anden med et lille Suk ønske sig tilbage til »de gode, gamle Dage« ... til vore Forældres og Bedsteforældres Dage. Dette staar for nogle som Indbegrebet af en ideel Tidsalder. Da formede Livet sig mere jævnt og roligt; der var intet af det Jag, den Uro og Nervøsitet, som præger Nutidens Liv. Dette er maaske sandt nok. Men lige saa sandt er det, at enhver Tid har haft og altid vil faa sine Lys- og Skyggesider. Formede Livet sig end mere roligt paa visse Punkter for vore Forældre og Bedsteforældre, havde de ogsaa deres at trækkes med. Der var Ting ved Datidens Liv, som ingen af Nutidens Husmødre — eller nogen anden for den Sags Skyld — vilde ønske tilbage, og det er dens daarlige Belysning.

Naar man tænker paa de ypperlige Belysningsmidler, vi nu kan omgive os med i vore Hjem, og saa mindes den daarlige Belysning, vore Forældre maatte nøjes med, trænger det Spørgsmaal sig uvilkaarligt frem: Hvorledes kunde de dog klare sig dermed? Men »den græder ej for Guld, som Guldet aldrig vandt« — de kendte ikke noget bedre. Naar man nu ser det klare, rene elektriske Lys, er det alligevel underligt at tænke sig, at den osende Tranlampe og den elendige, flakkende Tællepraas ikke ligger længere tilbage i Tiden.

Enhver Udvikling er foregaaet gradvis. Den først kunstige Belysning, Mennesker har benyttet sig af, har været Baalet, og herfra har man taget lysende Brande, naar man i Mørke har villet gaa et Ærinde bort fra den Kred, Baalet evnede at oplyse, og denne Belysningsmetode har i Virkeligheden holdt sig lige ned imod vor Tid. Vore Forældre og Bedsteforældre kunde fortælle os, hvorledes de samlede omkring Arnen for ved Ildens Skær at strikke, karte og spinde. Og skulde Husmoderen et Ærinde i Køkkenet eller andet Steds, hjalp hun sig med en tændt Fyrripind — en tyndt udspaltet Splint af harpixholdigt Mosetræ, der brændte en klar Flamme, men gik ud ved det mindste Lufttræk.

Som Dreng var jeg en Dag inde hos vor nære Nabo, Ras Nielsen, i hans Huggehus, og der saa jeg en sær gammel Ting hænge paa et Søm i Væggen. Jeg havde aldrig set en saadan Tingest, og jeg begyndte at spørge ud. Ras Nielsen tog den frem og hængte den op, som den skulde hænge, og saa fortalte han til en videbegærlig Dreng, at det var en gammel Tranlampe, som hans Forældre havde brugt. Den maatte jeg have undersøgt!

Den bestod af et Par Blikkopper — den ene over den anden — fæstet til en Bøjle, som fortsattes op efter og endte i en Kjælske, saa Lampen kunde hejses op og ned. Og saa forklarede Ras Nielsen mig hele Brugsmaaden. Tranlampen var en meget simpel Indretning. Der hældtes Tran i den øverste Skaal. En Væge af Traadender eller Siv blev stukket ned i Olien med den ene Ende, med den anden Ende op over Skaalens Kant. Den nederste Skaal var til at opfange Dryp fra den øverste. En saadan Lampe kunde staa og passe sig selv, men den var nok slem til at ose.

Man støbte ellers Lys af Faaretalg, naar man havde slagtet om Efteraaret. Man kunde den Gang høre om Steder, hvor der støbtes 2 Lispund Talg til Lys, thi der skulde mange Lys til Aaret rundt. Det var et stort Stykke Arbejde, dette alene at skulle støbe et helt Aars Forsyning af Lys, og det kunde næsten synes en Skam at bruge den dejlige, hvide Talg paa den Maade, men der var ingen anden Udvej, hvis man vilde have Stuen oplyst. I Østjylland kunde det nok gaa an, men det var ikke alle Steder, at Faarene blev saa fede om Efteraaret, og blev der ikke Talg nok ved Slagtingen til Lys, maatte man hjælpe sig paa anden Maade, nemlig ved at tage til Takke med Tranlampen.

Fremgangsmaaden med Lysestøbning var vist den samme overalt. Tanderne var af groft Garn, ofte af løst spundet Blaargarn, der afklippedes i den rette Længde, blev trukket paa en tynd Stok og dyppet i smeltet Talg, saa hængt bort for at størkne, medens andre dyppedes. Saaledes dyppedes de

atter og atter, indtil Lysene var tykke nok. Til at gaa omkring med i Køkken og Spisekammer brugtes Praaser, som kun dyppedes en eller to Gange.

Senere kom der Lyseforme af Blik, hvor flere Lys kunde støbes færdige, pæne og glatte, paa en Gang.

Til Lysene hørte der Stager til at sætte dem i, saa de kunde staa paa Bordet. De simpleste var af Træ eller Blik, men man kunde ogsaa hist og her se Stager af Messing eller Kobber, som en dygtig Husmoder satte en Ære i at holde pudsede saa fint som muligt. Desuden hørte der ogsaa en Lysesax til, saa Tanden kunde pudses, hvis man da ikke i Stedet vædede et Par Fingerender i Munden og nappede »Tyven« af Lyset.

Det var vist omkring første Halvdel af forrige Aarhundrede, at den første Petroleum — eller Stenolie, som vi kaldte den — kom til Danmark. Den solgtes, aftappet i Flasker, for ca. 1 Mark Flasken eller Potten. Og med Olien holdt Petroleumslampen sit Indtog. De første var meget tarvelige Ting — en Blikbeholder eller endog blot en Flaske med en Prop i. Op gennem denne stak et tyndt Blikrør, som en Væge var trukket igennem. Denne kunde naturligvis ikke skrues op, men naar den trængte dertil, maatte Vægen skydes op fra neden af med en Hosepind eller en Stoppenaal. Jeg saa mange af den Slags Lamper i Brug i mine Barneaar. Og jeg mindes meget vel fra mine Skoledage i Jexen, at jeg nu og da maatte have Stenolieflasken med for at faa den fyldt i Kroen.

Fyrstaal og Flintesten var langt fra gaaet af Brug i mine Drengaar. De brugtes vel ikke meget, men der var altid nogle, som holdt fast ved dem, om ikke for andet, saa for at have dem at ty til i Betryk, skulde det blive nødvendigt. De stod tvivlende overfor de saakaldte Tændstikker, som da kom frem, og det med nogen Grund, thi de var ikke at prale af. De kaldtes Svovlstikker, men de fortjente næppe det Navn. De kunde snarest kaldes Svovlpinde, thi det var, hvad de var — smaa Pinde, hvis ene Ende var dyppet i Svovl. For saa vidt bragte denne Opfindelse ingen noget godt, thi de kunde kun tændes ved at stikkes til en Glød eller en tændt Lampe. Man maatte altsaa have Ild i Huset for at kunne bruge dem — Strygesats var der intet af paa dem. Disse Pinde solgtes i smaa Bundter, indpakkede i brunt Papir, og kostede vist et Par Skilling. Men de blev altsaa Forløberne for de brugbare Tændstikker.

Nu er det saa nemt at faa tændt Ild. Men stryger en Tændstik og tænder sin Lampe eller sit Gasblus. Eller man endnu nemmere trykker paa en Knap, og det elektriske Lys straalere. Men i »de gode, gamle Dage« gik det ikke saa nemt. Derfor vogtede man sin Ild. Hver Aften ved Sengetid var det Pigens eller Husmoderens Hverv at »rage Ilden«. Gløderne i Ovnene eller paa Arnen ragedes sammen, dækkedes med en Tørv og saa ragedes der Aske over det hele, men traf det sig hændelsesvis en Morgen, at Ilden alligevel var gaaet ud, var det noget nær en Ulykkehændelse. Det tog ikke saa lidt Tid at faa ny Ild. Havde man nære Naboer, gik der Bud efter nogle Gløder i Bunden af en gammel Træsko. Eller man maatte have Fyrstøjet frem, slaa Gnister med et Fyrstaal mod en Flintesten, og opfange dem i en Daase med Tønder. Saa pustede man Ilden videre, indtil man kunne faa tændt en Spaan, Mos eller svedne Klude. Og i den tidlige, kolde Vintermorgen maatte alt dette gøres i Mørke.

En ældre Mand fortalte mig en Gang efter sin Moders Fortælling, om netop et saadant Tilfælde, da Ilden var gaaet ud paa Arnen om Natten: Der skulde bages i Gaarden den Dag, og af den Grund var Folkene staaet tidlig op, men som Ulykken vilde have det, var Ilden gaaet ud. Pigen blev jaget afsted til nærmeste Nabo for at laane Ild i en Træsko. Mand og Kone stavrede omkring i det mørke Hus, søgende efter Fyrstaal og Flint, men nu var det saa længe siden, de havde brugt disse Redskaber, at de ikke var til at finde. Tiden gik; men Pigen kom ikke. Det var Tid at faa Ild i Ovnene og Dejgen æltet.

»Men hvor bliver den Tøs dog af?« jamrede Moderen.

Endelig kom Pigen forpustet ind.

»Har Du Ild? Men hvor har Du dog været henne?«

Ja, hun havde godt nok faaet Ild, men da hun kom uden for Gaarden og vilde skynde sig, faldt hun, tabte Træskoene, Gløderne spildtes og gik ud. Saa maatte hun atter ind i Gaarden og kalde Folkene op en Gang til.

Slige Fortrædeligheder maatte man altsaa finde sig i den Gang.

Alling klostres godshistorie.

Af Poul Rasmussen.

(Fortsat fra aarbogen 1956).

Gods, Alling kloster erhvervede i tiden 1315—1586.

Blandt de ejendomme, hvis overdragelse ikke er bekræftet i bevarede breve og brevudtog, findes der utvivlsomt en del, som klosteret først har overtaget efter aar 1315. Da vi ikke kender disse ejendomme og intet ved om de omstændigheder, under hvilke de blev erhvervet, maa man imidlertid nøjes med at konstatere, at denne mulighed foreligger, og i øvrigt indskrænke undersøgelsen af Alling klostres godserhvervelser efter 1315 til at omfatte det jordegods, hvis overdragelse til klosteret omtales i breve og brevudtog, vi har kendskab til.

For at man kunne bestemme de ejendomme, hvis afhændelse til klosteret ikke er stadfæstet i breve og brevudtog, vi kender, maatte man regne med, at det var klosteret selv, der overtog alt det jordegods, som blev overdraget til ikke nærmere angivne personer eller institutioner. Desuden maatte man gaa ud fra, at de fire i indledningen s. 18 f. omtalte forudsætninger for klostergodsets inddeling i ejendomme, hvis erhvervelse er dokumenteret, og ejendomme, hvis erhvervelse ikke er dokumenteret i bevarede breve og brevudtog, er opfyldt. Naar man skal bestemme de breve, der handler om overdragelse af jordegods til klosteret, og de ejendomme, der omtales i brevene, maa man tage nøjagtigt de samme forbehold. Da man ikke kan bevise, at disse forbehold er berettigede, men kun formode, at det som oftest vil være tilfældet (se indledningen s. 19 f.), kan man ikke være sikker paa, at de resultater, man kommer til, altid er rigtige.

I nedenstaaende tabel er de vigtigste oplysninger samlet, som de bevarede breve og udtog af breve fra tiden 1315—1586 giver om Alling klostres erhvervelse af betinget og ubetinget ejendomsret til gaarde, møller og jorder, som hørte under Silkeborg len i 1586. I tabellen betyder **s** sogn, **gr** gaard, **b** bol — **tv** tingsvidne paa, **br** brev, der bevidner — **sk** skøde paa, **ga** gavebrev paa, **ma** mageskiftebrev paa, **pa** pantebrev paa, **op** opladelsesbrev paa afhændet ejendom, **brv** brev paa. Ejendommenes antal 1586 og henvisningerne til tabellen s. 76 f. og til registraturen 1580 er sat i **rund parentes**. Det samme er tilfældet med referaterne af breve, der handler om samme overdragelse af jordegods, som breve, der allerede er refereret. Derimod er der sat **skarp parentes** om referaterne af de breve, der handler om overdragelsen af andre rettigheder eller andele i ejendomme, som omtales i breve, der allerede er refereret. (Er brevet b f. eks. en stadfæstelse paa skødet a, er referatet af b sat i rund parentes. Er b derimod et skøde paa en gaard, som er pantsat til klosteret ved pantebrevet a, er referatet af b sat i skarp parentes). Angives det udtrykkeligt, at det gods, et brev omtaler, blev afhændet til klosteret eller dets abbed, er der sat et **kors** efter betegnelsen for det paagældende brev (sk†, ga†, ma† o. s. v.).¹⁷⁾

17) Breve, der handler om godsoverdragelser, som blev dømt magtesløse (f. eks. J 18 og J 19), er ikke refereret.

Hids herred:

M a v s i n g, Vinderslev s (I, A):
1541 tv, at klosteret ville indløse en gr,
der havde været pantsat (A 16),

L e m m i n g s og by (3—8 gr, se ovenfor s. 80, I, B 1—8 ÷ 0—5 gr):

1315 sk jord og skov (E 8),¹⁸⁾

1433 sk gods (A 4),¹⁹⁾

1434 adkomst gods (A 9),¹⁹⁾

(1438 op† gods, der var skødet til klosteret (A 12)),

(1447 br, at 2 gr og 1 b var afhændet til klosteret (A 13)),

G ø d v a d s og b (I, D):

1449 1 gr, som klosteret havde pantsat til biskop Ulrik, tilfaldtatter klosteret ved hans død (B 9),

1471 sk† 1 ager (B 3),

R e v s h a l e, Kragelund s (1 gr, I, I 1):

1459 sk† Revshale (E 20),

(1459 tv sk† Revshale (E 23)),

(1489 st sk† Revshale (E 10)).

Lysgaard herred:

T a n g e, Højberg s (2 gr, II, A 1—2):

1466 sk 2 fjerdinger jord (D 8),

1477 pa† 1 gr (D 6),

1478 sk† 1 gr (D 13),

[1513 sk† 1 gr (D 2)],

(1513 tv adkomst paa 1 gr, som var solgt til klosteret (D 10)),

1517 sk† 1 gr (D 9),

I l l e r, Grønbæk s (2—4 gr, se ovenfor s. 80, II, C 1—5 ÷ 1—3 gr):

1412 sk 1 b (K 10),

1444 sk† 1 gr og 3 skovskifter (G 5),²⁰⁾

1450 sk† 1 gr og 3 skovskifter (G 6),²⁰⁾

1460 sk† 1 gr og 3 skovskifter (F 15),²⁰⁾

(1472 tv, at abbeden fremlagde brv 1 b (K 17)),

Grønbæk s og by (1—6 gr, se ovenfor s. 80, II, E 1—6 ÷ 0—5 gr):

1443 ma† gods (F 9),

(1443 genbrev ma† gods (Repertori-
et, 28. marts 1443)),

1520 br ma† 1 b (Æ.D.A., II, s. 20,
E 45),²¹⁾

R i s, Grønbæk s (1 gr, II, F 1):

1412 sk gr Ris (K 10),

(1430 sk† gr Ris (K 14)),

(1472 tv, at abbeden fremlagde brv
Ris (K 17)),

A n s, Grønbæk s (4—6 gr, se ovenfor s. 80, II, H 1—6 ÷ 0—2 gr):

1407 pa halvparten af 1 gr (G 3),²²⁾

1407 pa 1 b (K 21),

[1407 sk gods (G 12)],²³⁾

1443 ma† 1 øde b (F 9),

(1443 genbrev ma† 1 øde b (Reper-
toriet, 28. marts 1443)),

1444 ma† 1 gr og 1 b (G 7),

1460 sk† 1/2 gr (F 15).²²⁾

Vejerslev birk:²⁴⁾

B o r r e, Vejerslev s (4 gr, III, D 1—7 ÷ 3 gr):

1345 sk† Bjergsgaard (H 5),

1443 ma† Borregaard og Brende-
gaard (H 3),

1450 pa† 1 gr (H 21).

Sabro og Middelsom herreder:

L a d i n g s og by (2—3 gr, se ovenfor s. 80, IV, B 1—3 ÷ 0—1 gr):

1325—1354 vidisse paa sk gods (F 21),

1424 sk 2 gr (E 2),

B j e r r i n g s og by (1 gr, IV, C 1):

1494 ma† 1 gr (E 6) (jvnf. E 4, J 3,
J 6),

(1494 genbrev ma† 1 gr (Æ.D.A., II,
s. 70, R 18)),

(1494 tv sk† 1 gr (E 1)).

18) I 1425 erhvervede Alling kloster en række tingsvidner, som skulle dokumentere, at forskelligt jordegods tilhørte klosteret (B 6, E 32, H 10, L 10). Der regnes derfor med, at A 8, som er et udtog af et i 1425 udstedt tingsvidne paa gods i Lemming og tre bol i Nisset, ikke kræfter en overdragelse af jordegods til klosteret.

19) Af A 13 fremgaar det, at A 4 ligesom A 9 er udstedt af fru Else Christensdatter Vendelbo. Det er saaledes ikke udelukket, at de to breve drejer sig om det samme gods i Lemming. I saa fald burde referatet af A 9 imidlertid være sat i rund parentes.

20) Brevene G 5, G 6 og F 15, hvis udstedere utvivlsomt var i slægt med hinanden, er tre skøder paa en gaard og tre enemærkeskovskifter i Iller. Det er altsaa meget muligt, at der ikke er tale om tre forskellige gaarde og ni skovskifter, men om andele eller rettigheder i den samme gaard og de samme tre skovskifter. I saa fald burde referaterne af G 6 og F 15 være sat i skarp parentes.

21) Det bol i Grønbæk, Alling kloster »havde af Sahl kirke« (F 13), havde klosteret antagelig forpagtet eller lejet. Udelukket er det dog ikke, at det paagældende bol var et pant, hvis erhvervelse altsaa ikke er tidsfæstet.

22) Det lader sig ikke afgøre, om den halvpart af en gaard og den halve gaard, der omtales i G 3 og F 15, var selvstændige ejendomme. Er der tale om to halvdele af samme gaard, burde referatet af F 15 være sat i skarp parentes.

23) Muligvis bestod det bortskodede gods ikke blot af den halvpart af en gaard og det bol, hvis pantsættelse omtales i G 3 og K 21, men ogsaa af andre ejendomme.

24) Den i tingsvidnet J 14 omtalte eng »laa til Tungelund«. Da tingsvidnet ikke nævner nogen gaard i denne by, og »fhændelser af enkelte agre og enge ikke var almindelige, handler det næppe om klosterets erhvervelse af den paagældende eng.

I det foregaaende er der givet et referat af indholdet af hvert af de bevarede breve og udtog af breve, der handler om jordegods, som Alling kloster erhvervede i tiden 1315—1586, og som hørte til Silkeborg lens fæstegods i 1586. Af disse referater fremgaar det, at brevene fra forskellige afsnit af den paa-gældende periode omtaler saa mange overdragelser af nyt jordegods²⁵⁾ som anført i nedenstaaende tabel.

	Møller, gaarde og bol	Jorder og skove	Gods el. lign.	I alt
1310—1349.....	1	1	—	2
1350—1399.....	—	—	—	—
1400—1429.....	6	—	—	6
1430—1469.....	11	4	3	18
1470—1499.....	3	1	—	4
1500—1540.....	2	—	—	2

NB: Omtaler et brev flere agre og skovlodder i en by, betragtes de som et enkelt jordstykke, hvorimod agre i to forskellige byer er betragtet som to jorder. Paa samme maade er »gods« i to byer regnet dobbelt.

Som tabellen viser, omtaler ingen af brevene og brevudtogene jordegods, som kom i klosterets besiddelse i løbet af de 50 aar fra 1350 til 1399. Derimod erhvervede klosteret meget jordegods, til dels dog ved mageskifter, i aarene omkring 1443, da det paatænkte at flytte klosteret til Grønbæk (i brevene G 5 og K 25 kaldes klosteret saaledes St. Hans kloster i Grønbæk).

Af dem, der kan have overdraget Alling kloster ikke tidligere erhvervet jordegods eller rettigheder i jordegods, var 1 regerende konge: Christoffer af Bayern (II E, 1443 og II H, 1443 i ovenstaaende tabel over jordegods, hvis overdragelse til klosteret er bekræftet i breve, vi kender). 5 var antagelig gejstlige institutioner eller personer: Tvilum kloster (II H, 1444), biskop Bo (Mogensen) (III D, 1443), biskop Niels Clausen eller hans efterfølger Ove Bille (II E, 1520). Desuden var hr. Balsar (II C, 1450) og hr. Mikkel Thomsen (III D, 1345) antagelig præster (ikke riddere). 11 var utvivlsomt adelige: fru Else Christensdatter (Vendelbo) til Støvring-gaard, gift med nedennævnte Lyder Holk (I B, 1434), Inger Mouridsdatter (Kalf), datter af nedennævnte Mourids Nielsen og gift med Christen Strangesen, (II A, 1477 og 1517)²⁶⁾, Lange Jens (Hvas) til Ormstrup (IV C, 1494), hr. Jens Nielsen (Løvenbalk) til Avnsbjerg (II C, 1412, II F, 1412), Lyder Holk (I B, 1434), Mads Nielsen i Højbjerg, antagelig broder til nedennævnte Mourids Nielsen, (II C, 1444 og 1450), Mads Urne (I B, 1315), Mourids Nielsen (Kalf) i Højbjerg (II C, 1460, II H, 1460), Niels Gudmandsen til (Vind)skovgaard (IV B, 1424)²⁷⁾, Niels Pedersen Galskyt i Tange (II H, 1407, 1 og 2), Peder Eriksen (Løvenbalk) til Vinderslev(gaard) (II A, 1478). 4 personers stand kan ikke bestemmes: Las Pedersen i Balle (I I, 1459), Mikkel Assersen i Lading (IV B, før 1354), Peder Mikkelsen i Resendal (I D, 1471), Villads Pallesen (III D, 1450).

25) Hvis referatet af et brev er sat i rund eller skarp parentes, er det gods, der omtales i vedkommende brev, altsaa ikke medtaget. Det samme er tilfældet med indløst pantegods og med gods, hvis overdragelse er dokumenteret i breve, som kun kendes fra vidisser. De fleste vidisser er nemlig betydeligt yngre end de breve, de vidimerer.

26) Margrethe i brevet D 2 er fejl for Ingerth el. lign. Jvnf. hermed, at Inger Flemmingsdatter fejlagtigt kaldes Margarethe i et udtog af et af Øm klostres breve (se Øm klostres godshistorie, s. 31). NB: Saavel i brevet D 2 som i brevet D 10 kaldes Inger Mouridsdatter hustru, ikke fru Inger Christen Strangesens.

27) Af et brev fra 1418 (se C. Testrup, »Relation om Tingene og Tingstederne«, s. 10) fremgaar det, at det var Vindskovgaard i Sabro, ikke Sjelleskovgaard i Framlev herred, Niels Gudmandsen ejede. Jvnf. note 3.

Kornlandgilden af klosterets gaarde.

Som omtalt i indledningen s. 21 har de, der bestyrede klostrenes jordegods, fastsat de gaardes kornlandgilde, hvori klostrenes ladegaarde blev delt. Desuden har de i alt fald godkendt de gaardes kornafgifter, der tilhørte klostrene i den første halvdel af det 14. aarhundrede, da fæstegaardenes kornlandgilde blev nedsat til om ved en trediedel, eller hvis afgifter blev gjort lige store, medens de var i klostrenes besiddelse. Nedenstaaende tabel omfatter den tidligere ladegaard Allinggaard og de bebyggelser (enestegaarde og byer), af hvilke Alling kloster antagelig har været eneejer siden begyndelsen af det 14. Aarhundrede, og hvis afgifter (med en enkelt undtagelse) var gjort lige store, med andre ord de bebyggelser, paa hvis kornlandgildes fastsættelse det maa formodes, at de, der forvaltede klosterets jordegods, har haft indflydelse. Tabellen opgiver, hvor mange ørtug korn der blev betalt af samtlige gaarde i hver enkelt bebyggelse, hvor mange tønder land det dyrkede areal udgjorde i 1683, til hvor mange tønder hartkorn alle ejendommene blev ansat i 1688 (se Henrik Pedersen, »De danske Landbrug 1688«), og hvor mange tønder land og tønder hartkorn der svarede til en ørtug kornlandgilde.

Bebyggelsernes navne	Ørtug korn i alt	Tdr. land 1683	Tdr. hartkorn 1688	Tdr. land pr. ørtug korn	Tdr. hartkorn
Svostrup sogn:					
Allinggaard	10	207,8	26,93	20,8	2,69
do.	13½	do.	do.	15,4	1,99 ²⁸⁾
Grønbæk sogn:					
Braarup	6	116,1	14,10	19,4	2,35
Naderup	3	75,0	8,24	25,0	2,75
Ajt sogn:					
Tungelund	12	103,3	14,91	8,6	1,24
Ajt	36	319,9	53,81	8,9	1,49 ²⁹⁾
Vejerslev sogn:					
Vejerslev	40	559,2	63,95	14,0	1,60 ³⁰⁾

Som tabellen viser, svarede 1 ørtug kornlandgilde i byerne Braarup, Tungelund, Ajt og Vejerslev til mellem 8,5 og 19,5 tdr. land 1683 og mellem 1,2 og 2,4 tdr. hartkorn 1688. Kornlandgilden af enestegaarden Naderup og antagelig ogsaa af Allinggaard var derimod betydeligt mindre i forhold til saavel det dyrkede areal 1683 som hartkornet 1688. Jævnfør hermed, at der ligeledes blev svaret meget mindre i kornlandgilde af 1 td. land og 1 td. hartkorn af enestegaardenes end af de landsbyers jorder, som tilhørte Vor kloster.

²⁸⁾ Forudsat, at agrene og engene i klosterets mark (III, I i tabellen s. 77) i 1683 hørte med til Allinggaards mark.

²⁹⁾ Der regnes med, at de afgifter, der blev svaret af den gaard, der blev udlagt til præstegaard, og af den gaard, der blev afhændet til Anne Holk (se ovenfor s. 78), var de samme som de, der blev svaret af de otte store gaarde i Ajt.

³⁰⁾ Der regnes med, at Aagaard, som ikke omtales i markbogen 1683 og matriklen 1688, var indlemmet i Vejerslev by, og at de afgifter, der blev svaret af den gaard, som blev udlagt til præstegaard, var de samme som de, der blev svaret af de øvrige gaarde i Vejerslev.

Tvilum klostets jordegods (1536)-1586 og dets historie.

Af Poul Rasmussen.

Kilderne til Twilum klostets godshistorie.

I 1537, altsaa kun et aar efter reformationen, blev Twilum klostets jordegods lagt ind under Silkeborg len («Danske Kancelliregistranter», 10. maj 1537). Største parten af klostrets ejendomme, som kongen ikke havde afhændet forinden, er derfor indført i Silkeborg lens jordebog 1586, den ældste jordebog for dette len, der er bevaret. Jordebogen medtager ogsaa det gods, kongen havde overtaget fra Alling kloster. Dens indhold er derfor beskrevet i afsnittet om kilderne til dette klostets godshistorie.

Alle breve, der hørte hjemme i Twilum klostets arkiv, er gaaet tabt; men indholdet af en del af klostrets adkomstbreve kendes fra den registratur over brevene paa Silkeborg slot, som blev udarbejdet i september maaned 1558. Registraturen, som er udgivet i Æ.D.A., II, s. 1—111, opgiver udtrykkeligt, at de breve, der er refereret under litra N og O (Æ.D.A., II, s. 49—62), stammer fra Twilum klostets arkiv; men da brevene M 8 og M 9 er skøder paa gods, der blev afhændet til provsten i Twilum, henfører forfatterne af Repertoriets arkivoversigter (1. rk., bd. 4, s. 68, og 2. rk., bd. 8, s. 111) ogsaa de breve, der er registreret under litra M (Æ.D.A., II, s. 48—49), til klostrets arkiv. Skødet M 8 handler imidlertid om jord, som vi ved, klosteret har skilt sig af med (M 7). Snarest forholder det sig derfor saaledes, at begge breve har ligget i biskoppens arkiv, hvortil de blev afleveret, efter at bispestolen havde erhvervet de ejendomme, de angaar. Jævnfør hermed, at brevet M 14 drejer sig om en gaard, provsten i Twilum har pantsat antagelig til biskoppen.¹⁾

Klostrets jordegods, som var kongens fæstegods i 1586.

Medens det kun var nogle af munkene i stiftets øvrige herreklostre, der var præsteviet, var samtlige augustinerkanniker i Twilum kloster fuldt uddannede præster. Da alle klostrets munke, som ikke aabenlyst holdt fast ved den katolske lære og derved forspildte retten til at blive forsørgt, saaledes kunne overtage ledige præstekald,²⁾ var kongen som ovenfor omtalt allerede i 1537 i

1) Registraturens udtag af Twilum klostets breve indeholder et par fejl, som ikke er rettet i noterne eller i registeret til udgaven. N 39 1456 er saaledes formodentlig fejl for 1496, jvnf. O. 13. N 46 Ebbeldorp er sandsynligvis fejl for Eldorp, d v.s. Ellerup i Gern sogn. NB: De tre gaarde, der omtales i brevet N 38, laa antagelig i Ellerup, jvnf. N 50 og N 53.

I registeret til udgaven af registraturen anføres det ikke, at Tyge Leffring ogsaa omtales i N 22, og at Kalris ogsaa omtales i N 51.

2) Om den første præst i Skorup efter reformationen fortælles det saaledes, at han havde været munk i Twilum kloster (Wibergs præstehistorie).

stand til at nedlægge klosteret og indlemme dets jordegods i Silkeborg lens fæstegods. Sammenlægningen med bispe- og krongodset paa saa tidligt et tidspunkt fik til følge, at gæsteriet af klosterets gaarde blev fastsat og afløst efter de samme regler som gæsteriet af kongens og bispestolens gaarde, og at eventuelle for klostergodset ejendommelige afgifter blev afskaffet før 1586. Man kan derfor ikke benytte den metode, der anvendtes ved bestemmelsen af Alling klostres gods, og lade særlige afgifter eller former for afgifter afgøre, hvilke af de ejendomme, Silkeborg lens jordebog 1586 omtaler, der har tilhørt Tvilum kloster.

Selv om det ikke er lykkedes at paavise afgifter, der var karakteristiske for Tvilum klostres tidligere gaarde, er der dog ejendomme, om hvilke man kan sige med sikkerhed, at de har været i klosterets besiddelse. Vi ved nemlig, at birkerne ved deres oprettelse kun bestod af gods, som birkeherrerne ejede (Poul Johs. Jørgensen, »Dansk Retshistorie«, s. 510). Da kongen i 1495 gav klosteret i Tvilum birkebrev paa Tvilum birk (N 5), og da klosteret i 1499 fik lavhævd paa dette birk »sted fra sted« (N 2 og 3), kan der ikke være tvivl om, at alle de gaarde, der laa i Tvilum birk, og hvormed birket ikke var blevet udvidet i tiden efter reformationen, har tilhørt klosteret. De første gaarde i Tvilum birk, som Silkeborg lens jordebog 1586 omtaler, laa i Sminge og i Voel. Disse gaarde har udgjort et særligt kongeligt (eller biskoppeligt) birk, Sminge birk,⁸⁾ der uvist hvilket aar, men naturligvis først efter at klostrenes (og bispernes) jordegods var kommet i kongens besiddelse, blev slaet sammen med Tvilum birk. Foruden med Sminge birk blev Tvilum birk i tiden 1536—86 forøget med to gaarde i Grølsted, som Albret Skeel mageskiftede bort i 1543. Ifølge registratørens referat af brevet N 28 var Albret Skeels mageskiftsbrev dateret søndagen lætare, d.v.s. den 4. marts, 1543. Af Registre over alle Lande fremgaar det imidlertid, at kongen onsdag efter søndagen lætare, d.v.s. den 7. marts, 1543 afsluttede et mageskifte med Albret Skeel, som afstod to gaarde i »Gieldsted« til kongen (»Kronens Skøder« og »Danske Kancelliregistranter«). Da Gelsted er navnet paa en by paa Sjælland og en by paa Fyn, hvor Albret Skeel næppe har ejet jordegods, er »Gieldsted« i Registre over alle Lande sandsynligvis skrivefejl for Grølsted, medens omvendt søndagen lætare i registratøren 1558 er forkert for onsdagen efter søndagen lætare. I afskriften i Registre over alle Lande anføres de mageskiftede gaardes landgilde; men da der i tiden 1543—86 er foretaget en udjævning mellem landgilden af kongens gaarde i Grølsted, kan man ikke identificere Albret Skeels gaarde med bestemte gaarde i jordebogen 1586.

I nedenstaaende tabel er de oplysninger samlet, som jordebogen 1586 giver om ejendommene i Tvilum birk bortset fra gaardene i det oprindelige Sminge birk. I tabellens første rubrik betegner bogstaverne de forskellige bebyggelser (landsbyer og enestegaarde). Tallene til venstre for lighedstegnene er ejendommens løbenumre, og tallene til højre for lighedstegnene angiver, hvor mange ejendomme der var paalignet de i de følgende rubrikker anførte afgifter. I de øvrige rubrikker betegner Ør Ørtug rug à 10 skpr., Sr skæpper rug, Øb ørtug byg à 12 skpr., Øh ørtug havre à 20 skpr., Sh skæpper havre, Fs fjerding smør, F fodernød, S svin, L lam, G gæs, H høns, Sg skæpper gæsteribyg, Lv læs ved, Hp huspenge, Sk skilling, A album.

⁸⁾ Se Mogens Lebech i »Jyske Samlinger«, 5. rk., bd. II, s. 311 f. Det adelige gods, der omtales i brevene Æ.D.A., II, s. 25 og 45, laa dog ikke i Voel, men i Voldby i Gern herred, og det blev ikke erhvervet af Tvilum kloster, men af bispestolen.

Tvilum birk: A = Gern, B = Gern kirke, C = Ellerup, D = Trust, E = Faarvang, F = Horn, G = Tvilum kirke, H = Skorup, I = Skorup kirke, J = Grølsted.

	Ør	Sr	Øb	Øh	Sh	Fs	F	S	L	G	H	Sg	Lv	Hp
A 1=1	2		2	2		2	1	1	1	1	4	12	20	
2-7=6	1½		1½	2		1	1	1	1	1	4	12	20	
8-10=3	1		1	1	13	1	1	1	1	1	4	9	20	
11-15=5						1		1			6		10	
16-17=2								1						42 Sk 2 A
18-19=2														26 Sk 2 A
20=1														16 Sk
B	1		1											
C 1=1	1	4	1	1		1		1	1	1	2	12	20	
2-8=7	1	4	1	1		1		1	1	1	2	9	20	
9=1		1						1			6			
	1 letpund 9 mark smør													
10														16 Sk
D 1-12=12			1	1		1	1	1	1	1	2	9	20	
13=1														8 mark
14=1														42 Sk 2 A
15=1														21 Sk 1 A
E 1-3=3	2		2	2		1		1				18	20	
F 1-12=12	½		½	½		½		1	1	1	4		20	
13-15=3														21 Sk 1 A
16=1	4		hjul											42 Sk 2 A
	1-12 (eller 16) tilsammen 20 mark ladepenge													
G	1		1											
H 1-7=7	1		1½	1		1	1	1	1	1	2	12	20	
8=1			1											
9-10=2														21 Sk 1 A
I	1		1	1					2					
J 1-11=11	1½		1½	1		1	1	1	1	1	2	12	20	

De afgifter af Gern, Tvilum og Skorup kirker, der er opført i tabellen (B, G og I), er for smaa til at være kirketiende. Snarest er der tale om sysselprovstens visitationsgebyr, som gerne paa denne egn bestod af 2 eller 3 ørtug korn og eventuelt et lam.⁴⁾ Kongen oppebar ogsaa provstekorn og provstelam af en del af de øvrige kirker i Gern herred; men jordebogen anfører ikke disse afgifter sammen med fæstegaardenes landgilde, men i et særligt afsnit, der kaldes stiftets indkomster. Naar afgifterne af kirkerne i Tvilum birk ikke er anbragt i dette afsnit, skyldes det antagelig, at de i den katolske tid tilfaldt Tvilum kloster, i hvilket de paagældende kirker var inkorporeret.

En af de kirker, af hvilke Tvilum kloster formodentlig har oppebaaret provstekornet, var kirken i selve Tvilum sogn. I alt fald efter klosterets nedlæggelse blev dets kirke benyttet som sognekirke; men sognets oprindelige kirke laa tæt ved klosterets ladegaard, den nuværende Tvilumgaard, og kaldtes derfor i det 15. aarhundrede Ladegaard kirke⁵⁾. Jævnfør hermed, at kirken i

⁴⁾ Om de visitationsgebyrer og herlighedsafgifter, kirker og præster maatte betale til bispem og sysselprovsten, se Troels Dählerup i »Kirkehistoriske Samlinger«, 7. rk., bd. 3, s. 1 ff.

⁵⁾ Udgifterne af Act. p. D. identificerer Ladegaard kirke med Lading kirke (bd. 7, s. 306, og registre til bd. 2 og bd. 7). Da det af brevet nr. 5785 (se note 6) fremgaar, at Trust laa tæt ved Ladegaard kirke, kan dette umuligt være rigtigt.

Vor sogn, som laa i nærheden af Vor klostres ladegaard, fik navnet Vorladegaard kirke. Af pavens bekræftelse paa Tvilum klostres privilegier (Act. p. D. nr. 1547, 20. juli 1428) fremgaar det, at Ladegaard kirke tillige med kirken i Gern var blevet inkorporeret i Tvilum kloster kort tid efter dets grundlæggelse i det 13. aarhundrede. Naar udgiverne af Act. p. D. (bd. 7, s. 306) henlægger inkorporationen til 1428, beror det paa en misforstaelse af brevet nr. 5785, der udelukkende handler om landsbyen Trusts indlemmelse i Tvilum eller Ladegaard sogn⁶⁾.

Tvilum klostres gaarde uden for Tvilum birk kan som ovenfor omtalt ikke skilles ud fra de ejendomme i Silkeborg len, der oprindeligt har tilhørt bispestolen. Disse gaardes landgilde vil derfor blive anført sammen med de afgifter, der svaredes af biskoppens ejendomme, i den del af nærværende redegørelse for de kirkelige embeders og institutioners godshistorie i Aarhus stift, som skal behandle bispegodset og dets historie.

Silkeborg lens administrationsomraade bestod af Vrads, Hids, Lysgaard og en del af Gern herred samt Karup, Vejerslev, (Sminge) og Tvilum birker. Af Tvilum klostres breve fremgaar det, at klosteret foruden i disse herreder og birker havde gods i Hovlbjerg herred, der hørte til Dronningborg len, i Sabro, Framlev og resten af Gern herred, som hørte til Skanderborg len, og i Middelsom herred, der hørte til Hald len. Klosterets ejendomme i Hovlbjerg herred saavel som bispestolens gaarde i dette herred blev engang i tiden mellem 1537 og 1579 overført til Dronningborg len, i hvis ældste bevarede jordebog, der er indsendt som bilag til lensregnskabet 1579—80, de er opført mellem hinanden under den fælles overskrift »Silkeborg tjenere i Hovlbjerg herred«. Da man heller ikke for disse ejendommers vedkommende kan finde afgifter, der er karakteristiske for de gaarde, der har tilhørt klosteret, vil alle oplysninger om klostergodsets landgilde i Hovlbjerg herred ligeledes blive givet i den ovenfor omtalte skildring af bispegodset og dets historie.

Ligesom Tvilum klostres gaarde i Hovlbjerg herred blev overflyttet til Dronningborg len, saaledes blev klosterets gaarde i Labing og Borum i Framlev herred overført til Skanderborg len, i hvis jordebøger 1573, 1575 og 1581 de er indført under overskriften: Disse efterskrevne kom fra Tvilum kloster. Fæsterne af klosterets 2 gaarde i Labing (A) og 3 gaarde i Borum (B) betalte nedenstaaende afgifter:

A	1—2 = 2	2 Ør	2 Øb	2 Øh	1 S	2 skilling	grot
B	1 = 1	1½ -	1½ -	1 -	1 -	4 heste	gæsteri
	2—3 = 2	1 -	1½ -	1/2 -	1 -	3 —	— 18 skilling engpenge.

NB: Forkortelserne er de samme, som er benyttet i tabellen s. 43.

Gaardene i Framlev herred maa være lagt til Skanderborg lens fæstegods paa en tid, da man endnu vidste, hvilke gaarde der havde tilhørt klosteret. Udelukket er det imidlertid ikke, at nogle af de gaarde, klosteret har ejet i

⁶⁾ Ifølge dette brev havde Tvilum kloster ansøgt paven om, at han ville indlemme »en fattig by ved navn Trust, der er beboet af 7 eller 8 fattige bønder, som er klosterets fæstere. Byen, der nu er næsten øde, ligger nær ved klosteret og den fattige sognekirke, der kaldes Ladegaard, klosterets moderkirke, men i et andet sogn (vistnok Vejerslev sogn, jvnf. »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«, VI, s. 303), som i høj grad kan glæde sig ved rigdom og en meget stor mængde sogneboer, men hvis kirke ligger meget ucentralt. En lang og kun sjældent farbar bro og en sumpet vej, af hvilken store stykker staar under vand, og som er farlig at færdes paa, forbinder klosterets fattige by, der kun har en værdi af 6 florentinske gylden, med fæsternes nuværende sognekirke, saaledes at de daarligt nok en gang om aaret kan besøge sognekirken eller selv blive besøgt, naar de skal have sakramenterne. Heller ikke formaar de at aflevere deres tiende sammen med de andre sogneboer, og naar der paalægges dem at svare skat til kongen, kan de ikke lægges i lægd med klosterets øvrige fæstere, hvad der tynger stærkt paa deres økonomi, saa stærkt, at de nu begynder at forlade byen, som derved bliver ødek. Selv om det ikke siges direkte, kan der ikke være tvivl om, at det sogn, i hvilket Trust ønskedes indlemmet, var Tvilum eller Ladegaard sogn, der var inkorporeret i Tvilum kloster.

den østlige del af Gern herred, er indlemmet i Skanderborg len paa et senere tidspunkt og i jordebøgerne staar opført mellem de gaarde i dette herred, hvis fæstere opgives at have været tjenere til Silkeborg. Som det var tilfældet med ejendommene i Silkeborg len og i Hovlbjerg herred, kan de gaarde i Gern herred, som muligvis har tilhørt Tvilum kloster, ikke holdes ude fra dem, bispestolen har ejet. Oplysningerne om kloster- og bispegodsets landgilde maa derfor meddeles samlet under ét.

Uden for Aarhus stift har Tvilum kloster ejet 1 fjerding jord i Torup mark i Torup sogn, en toft i Krog i Lee sogn (?) og gaarden Lundting i Hjermind i Middelsom herred (se brevene O 37—41). Disse ejendommers skæbne er ikke efterforsket.

Klosterets øvrige jordegods 1536—86.

Foruden de i tabellen s. 43 anførte gaarde har Tvilum klostres avlsgaard, Tvilum, Gern og Skorup sognes eventuelle præstegaarde og kirkejorder samt 3 gaarde i Naarup, gaarden Søbyvad og Søbyvad mølle hørt med til Tvilum birk. Klosterets avlsgaard var i 1586 en ladegaard under Silkeborg, og kirkerens ejendomme og præstegaardene havde klosteret mistet i tiden efter reformationen⁷⁾. Hvad endelig de 3 gaarde i Naarup, gaarden Søbyvad og Søbyvad mølle angaar, afstod kongen dem ved et den 16. december 1578 afsluttet mageskifte til Verner Parsbergs enke Anne Holk (»Kronens Skøder«)⁸⁾.

Tvilum klostres adkomstbreve viser, at klosteret har været lodsejer i op mod 40 bebyggelser (byer og enestegaarde), som laa i Aarhus stift, men ikke i Tvilum birk. For saa vidt som det fremgaar af »Kronens Skøder« har kongen i tiden mellem reformationen og de ældste bevarede lensjordebøgers affattelse afhændet nedennævnte gods i disse bebyggelser: 2 gaarde i Voldby og 7 gaarde og 1 bol i Hammel i Gern herred, som blev skødet til Valdemar Parsberg 28. maj 1583, kronens rettigheder i en gaard i Granslev i Hovlbjerg herred, som blev skødet til Anne Holk 26. februar 1579, 1 gaard i samme by, som blev skødet til Sidsel Okse 13. juli 1579, og 5 gaarde i Aptrup, gaarden Kærsgaard og 4 andre gaarde i Sall i Hovlbjerg herred, der blev skødet til Erik Vestenien 27. november 1579 (jvnf. K.B. 9. marts og 12. august 1579). I Voldby, i hvilken by Tvilum kloster har ejet 1 bol (N 45), omtaler Silkeborg lens jordebog 1586 7 fæstegaarde, som tilhørte kongen; men i Hammel, Granslev, Aptrup og Sall, i hvilke byer klosteret har ejet henholdsvis 1 bol (N 12 og N 13), 2 gaarde (O 13), 5 gaarde (O 11, O 12 og O 10) og 4 gaarde (O 11 og O 12) med eller foruden gaarden Kærsgaard (O 16), omtaler Silkeborg lens jordebog 1586 og Dronningborg lens jordebog 1579 ingen fæstegaarde overhovedet⁹⁾. Det er altsaa ikke udelukket, at det gods i Voldby, som kongen afstod

7) Udkastet til et klemmebrev fra 1555 bestemmer, at Skanderup sogn og dets anneks Sminge sogn skulle annekeres henholdsvis Gern og Tvilum sogn, naar den daværende præst for de to sogne var afgaaet ved døden (H. F. Rørdam, »Danske Kirkelove«, I, s. 454). Da Gern og Tvilum altsaa var hovedsogne i 1555, har der antagelig været en præstegaard i begge sogne. I Skorup, der senere hen fik Tvilum sogn til anneks, blev en gaard udlagt til præstegaard i tiden mellem 1549 og 1591 (Wibergs præstehistorie, III, s. 110).

8) Efter hvad skødet til Anne Holk oplyser (Jyske Registre, II, fol. 317v, Originale Mageskifter nr. 360), skulle fæsterne af de 3 gaarde i Naarup (A), af gaarden Søbyvad (B) og af Søbyvad mølle (C) betale følgende landgilde:

A	1—2 = 8	1 ¹ / ₂	Ør	1 ¹ / ₂	Øb	1	Øh	1	Fs	1	Fn	1	S	1	L	1	G	2	H	gæsteri
B	1 = 1	1 ¹ / ₂	-	1 ¹ / ₂	-	1	-	1	-	1	-	1	-	1	-	1	-	2	-	-
C	1 = 1	20	ørtug	mel.																

NB: Fn betyder fødenød. De øvrige forkortelser er de samme, som er benyttet i tabellen s. 43.

9) De 14 gaarde i »Saall«, som Dronningborg lens jordebog 1579 anfører, er de samme som de 14 gaarde i »Sael« eller »Saal«, som kongen afstod til Hans Johansen Lindenov 7. juni 1580 og fik tilbage igen 6. maj 1581 (»Kronens Skøder«). Navnets stavemaade viser, at de paaguldende gaarde laa i byen Sahl i Hovlbjerg herred, ikke i Sall i samme herred, som er den by, i hvilken Tvilum kloster har ejet jordegods.

i 1583, og det er overvejende sandsynligt, at det gods i Hammel, Aprtrup, Sall og Granslev, som han afhændede i 1583 og 1579, omfattede de gaarde og bol, som Tvilum kloster havde ejet i de fem byer. Specielt kan der næppe være tvivl om, at de 5 gaarde i Aprtrup og de 5 (eller de 4 af de 5) gaarde i Sall, som Erik Vestenie fik overdraget, er identiske med klosterets 5 gaarde i Aprtrup og 5 (eller 4) gaarde i Sall¹⁰⁾.

Klosterets godserhvervelser.

I skildringerne af de øvrige herreklostres godshistorie sondres der mellem gods, hvis overdragelse til klostrene er bekræftet i breve, vi har kendskab til, og gods, hvis overdragelse ikke er stadfæstet i saadanne breve, og mellem klostrenes breve, der handler om erhvervelsen af gods, de beholdt, og de breve, der dokumenterer erhvervelsen af ejendomme, de senere hen afhændede. Da Tvilum klostres gaarde ikke kan holdes ude fra bispestolens ejendomme i Silkeborg len, kan tilsvarende sondringer ikke foretages for dette klostres vedkommende, men man maa til belysning af omfanget af klosterets godserhvervelser i forskellige perioder af dets historie nøjes med en oversigt over de breve, der dokumenterer klosterets overtagelse baade af gods, det besad lige til dets nedlæggelse, og af gods, det forinden havde overdraget til andre.

I nedenstaaende tabel betyder **s** sogn, **gr** gaard, **b** bol, **tv** tingsvidne paa, **st** stadfæstelse paa, **br** brev, der bevidner — **sk** skøde paa, **ga** gavebrev paa, **ma** mageskiftebrev paa, **te** testamente paa, **pa** pantebrev paa, **op** opladelsesbrev paa, **brv** brev paa. Der er sat **rund parentes** om alle henvisninger til registraturen 1558 og de øvrige kilder samt om referaterne af breve, der handler om samme overdragelse af jordegods som breve, der allerede er refereret. Derimod er der sat **skarp parentes** om referaterne af de breve, der handler om overdragelsen af andre rettigheder eller andele i ejendomme, som omtales i breve, der allerede er refereret. (Er brevet b f. eks. en stadfæstelse paa skødet a, er referatet af b sat i rund parentes. Er b derimod et skøde paa en gaard, som er pantsat til klosteret ved pantebrevet a, er referatet af b sat i skarp parentes). Angives det udtrykkeligt, at det gods, et brev omtaler, blev afhændet til klosteret eller dets provst, er der sat et † efter betegnelsen for det paagældende brev (sk†, ma†, ga† o.s.v.).

(Sminge og) Tvilum birk:	Trust, Vejerslev, senere Tvilum s:
»Sonekrog« i Sminge birk:	1393 vidisse paa pa† 1 gr (N 41) ¹³⁾ ,
1524 tv »Sonekrog« (N 43), ¹¹⁾	1398 tv sk† gods (N 24),
Ellerup, Gern s:	1444 ma† 1 gr (N 8), ¹⁴⁾
1403 sk† 3 gr og 1 b (N 53),	(1460 tv ga† (gods i) Trust (N 25)),
(1417 laasebrev paa 3 gr, som klosteret havde købt (N 50)), ¹²⁾	Skorups og by:
Kemdals mark ved Ellerup i Gern s:	1398 tv sk† gods (N 24),
1495 st ma† Kemdals mark (O 13),	(1460 tv ga† (gods i) Skorup (N 25)),
	1495 st ma† 1 gr og 1 b (O 13),

10) Efter hvad skødet til Erik Vestenie oplyser (Jyske Registre, II, fol. 681, Originale Mageskifter nr. 421) skulle fæsterne af de 5 gaarde i Aprtrup (A), Kærsgaard (B) og de 4 andre gaarde i Sall (C) svare nedenstaaende landgilde:

A 1-5 = 5 1/2, Ør 1 Øb 1 Øh 1/2, Fs 1 S 1 L 1 G 2 H gæsteri
B 1 = 1 2 - 2 - 2 - 1 - 1 - 1 - 1 - 2 - -
C 1-3 = 3 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 2 - -
4 = 1 1 - 1 - 1 - 1 S gæsteri og 12 skilling engpenge

- 11) Tingsvidnet dokumenterer muligvis slet ikke en overdragelse af jordegods til klosteret.
 12) I 1402 blev Kaalbækgaard i Ellerup tildømt Tvilum kloster (N 23). Da Palle Brammel havde givet Tyge Levring skøde paa denne gaard i 1399 (N 22 og 23), maa klosteret have erhvervet gaarden engang i tiden mellem 1399 og 1402; men overdragelsen er ikke stadfæstet i noget brev, vi har kendskab til.
 13) Der regnes med, at det er vidisset, der er udstedt det opgivne aar; men den mulighed foreligger dog ogsaa, at det er det vidimerede brev.
 14) Da de gaarde, der omtales i brevene N 41 og N 8, begge har tilhørt Alling kloster, er det ikke udelukket, at der er tale om en og samme gaard.

Have hovedgaard, Skorup s:
1398 tv skt Have hovedgaard (N 24),
(1460 tv gat Have (N 25)),

Grølsted, Skorup s:
1495 st mat 1 gr og 1 b (O 13),
1497 mat 1 gr (N 1),
1497 mat 2 gr (O 26),
(1497 genbrev mat 2 gr (Repertori-
et, 7. februar 1497)),¹⁵⁾
1543 ma 2 gr (N 28),

Naarup, Gern s:
1343 sk gods (N 52),
1392 vidisse paa skt 1 gr (N 40),¹³⁾
1458 gat rettigheder i Naarup og
Naarup mark (N 47),
(1463 stt rettigheder (N 18)),¹⁶⁾

Søbyvad mølle, Gern s:
1349 tv gat (1246—49) Søbyvad møl-
le (N 31),
1499 mat mølleskoven, jord og ejen-
dom ved Søby, d.v.s. Søbyvad
mølle (N 7).

Lysgaard herred:

Højbjerg by og s:
1526 skt 1/2 fjerding jord (O 28).

Gern herred:

Linaas og by:
1456 skt 1 1/2 otting (N 44),

Farre, Sporup s:
1460 skt 1 1/2 otting jord (M 8),
1472 skt 1 gr (M 9),

Røginds og by:
1510 sk 1 gr (N 26),
(1529 tv salget af 1 gr til klosteret
(N 27)),
(1530 stt sk 1 gr (N 29)).

Hovlbjerg herred:

Sørup, Sall s:
1458 gat 2 gr (N 47),
(1459 tv, at provsten i Tvilum havde
kendt løsen paa Sørup mark
(Æ.D.A., II, s. 88, T 31)),¹⁷⁾
(1463 stt 2 gr (N 18)),

Vestermølle, Sall s:
1458 gat møllestedet Vestermølle
(N 47),
(1463 stt møllestedet Vestermølle
(N 18)),

Aptrup, Sall s:
1407 sk 1 gr (O 4),
1410 pa 1 gr (O 1),
(1418 tv skt 1 gr (O 5)),
1464 opt 1 øde byggested (O 3),¹⁸⁾
1471 skt 1 gr (O 2 og O 10),

Salstorp, Sall s:
1399 skt Skovgaard i Salstorp (O 24),

Granslevs og by:
1495 st mat 2 gr (O 13),

Gulevskov, Gulev s:
1396 gat Gulevskov (O 18),
(1397 st gat garden Gulevskov (O
19)).

Middelsom herred:

Muligvis Krogi Lees (Danmarks
Stednavne, Viborg Amt, s. 175):
1411 tv 1 toft mellem Krogsgaard
og Las Worms gaard (O 39),¹¹⁾

Framlev herred:

Labinggaard, Framlev s:
1484 ma Labinggaard (O 42),

Borum s og by:
1502 sk 1 gr (O 45),
1521 tv Vindskov paa Borum mark
(O 43),¹¹⁾
1527 mat jord (O 44).

Sabro herred:

Fajstrup, Lading s:
1407 tv skt 1 gr (O 50),
1445 pa 1 toft (O 49).

4 gaarde i adskillige herreder:

1490 mat 4 gr (N 30).

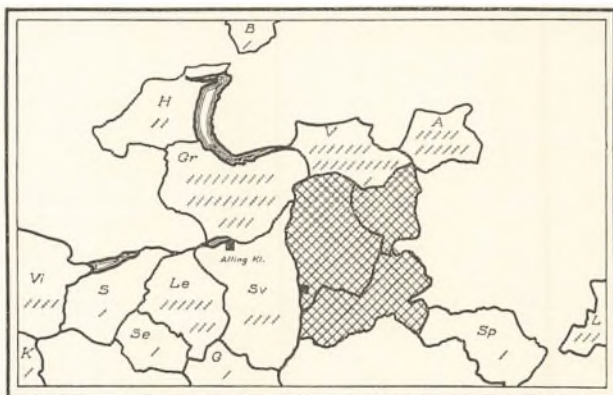
15) Mageskifteskødet's genbrev opgiver de to gaardes landgilde. Den beløb sig til 7 ørtug korn og 2 skæpper smør i alt.

16) Da Erik Vestenie i 1475 vedkendte sig, at han havde lejet Naarup af Tvilum kloster (N 14), og da en dom, afsagt i 1494, udtrykkeligt fastslaar, at han ingen lod eller del havde i Naarup (N 16), herte Naarup mark og skov, som han i henhold til brevet O 13 udlagde til klosteret før eller i 1495, næppe med til det gods, som han ifølge samme brev havde mageskiftet bort; men der er tale om lejet gods eller om gods, han besad uretmæssigt.

17) Sørup var aabenbart allerede nedlagt i 1459.

18) Det, der oplodes, var antagelig panterrettighederne i byggestedet, jvnf. O 9.

Foruden til de i ovenstaaende oversigt anførte har vi kendskab til endnu to af Tvilum klostres godserhvervelser. Vi ved saaledes, at biskop Gunner i Ribe, der stiftede klosteret i tiden mellem 1246 og 1249 (se indledningen s. 11), skænkede det (en del af) sit jordegods (Act. p. D., II, nr. 1547), og 11. juli 1428 bestemte paven, at Søby kloster skulle nedlægges og dets jordegods overgaa til klosteret i Tvilum (Act. p. D., VII, nr. 5785). Efter hvad pavebrevet oplyser, havde fru Lene, ridderen Laurids Offesens enke¹⁹⁾, engang i tiden mellem 1371 og 1386 skænket alt sit jordegods til opførelse og drift af et augustinernonnekloster i Søby. Saa længe hun levede, skulle hun have fri raadighed over de paagældende ejendomme, og lykkedes det hende ikke at faa det nye kloster

Kort over Tvilum birk og de sogne, i hvilke Alling kloster ejede gaarde, møller og større enemærker i 1586.

De skraverede omraader er det oprindelige Tvilum birk, der betød af Tvilum og Gern sogne samt af Tvilum klostres ejendomme i Skorup sogn. — A betyder Aft søgn, B Bjerring, G Gødvad, Gr Grønback, H Højbjerg, K Kragelund, L Lading, Le Lemming, S Serup, Se Sejling, Sp Sporup, Sv Svostrup, V Vejerslev og Vi Vinderslev. Hver strek betegner en gaard, en mølle, et enemærke eller en større lod af et enemærke.

bygget, før hun døde, skulle de tilfalde Tvilum kloster. Ved fru Lenes død var klosteret i Søby ikke færdigt, og i dette kloster, som var bestemt til at huse 12 nonner, boede der i 1428 kun én. Da der tilmed var fare for, at hendes dattersøn Laurids Thomsen Vestenie, »som hadede gejstligheden og havde slaaet en præst ihjel«, og fru Lenes andre arvinger skulle bemægtige sig hendes efterladte jordegods, søgte og fik Tvilum kloster biskoppens og pavens tilladelse til at nedlægge Søby kloster og overtage de ejendomme, det besad. I henhold til gavebrevet skulle fru Lenes gods under alle omstændigheder først tilfalde Tvilum kloster efter hendes død. Hendes arvinger kunne derfor med nogen ret gøre gældende, at der var tale om en døds gave, som ikke maatte bestaa af alt den afdødes gods, men kun maatte udgøre den halve hovedlod (se Stig Luul, »Fællig og Hovedlod«, s. 66—84). Havde hun skænket mere bort, end hun havde lov til, var hendes gave imidlertid ugyldig, og det nedlagte Søby klostres jordegods maatte tilfalde arvingerne. I overensstemmelse med denne paastand bemægtigede Vestenierne paa Søbygaard sig alle fru Lenes ejendomme, som var i deres besiddelse endnu i 1460, da Tvilum klostres provst klagede over, »at Søby kloster forholdtes ham med vold og magt« (N 33). Endelig bilagt blev stridighederne mellem klosteret og Vestenierne vistnok først i aarene omkring aarhundredskiftet. I 1494 blev Naarup by nemlig frakendt Erik Vestenie og tilkendt klosteret, som aaret efter fik kongens stad-

fæstelse paa det mageskiftebrev, han havde givet klosteret paa 7 ejendomme i og ved Granslev, Grølsted, Skorup og Ellerup (N 16, jvnf. N 14 og O 13). I 1499 afstod Erik Vestenies søn Jørgen Mølleskoven ved Søby(vad) mølle til Tvilum kloster (N 7), og i 1514 blev der sluttet forlig i en ejendomstrætte mellem ham og provsten i Tvilum (N 19 og 20).

Af dem, der kan have overdraget Tvilum kloster ikke tidligere erhvervet jordegods eller rettigheder i jordegods, var 1 regerende konge: Kong Hans (udtoget af brevet O 26, der er dateret 1497). 7 var gejstlige institutioner eller personer: Vikarerne i Aarhus domkirke (N 1, 1497), Alling kloster (N 41, 1393, N 8, 1444), St. Hans kloster i Viborg (O 45, 1502), Asmild kloster (O 28, 1526), biskop Gunner i Ribe 1246—49 (N 31, Act. p. D., II, nr. 1547), biskop Ejler (Madsen Bølle) (N 30, 1490), biskop (Ove Bille) (O 44, 1527). 13 var adelige: Albret Skeel (N 28, 1543), Ejler Hase (N 26, 1510), Erik Hvas til Ormstrup (N 47, 1458, O 2 og O 10, 1471), Erik Ottesen (Rosenkrantz) (O 42, 1484), Erik Vestenie (O 13, 1495), Jacob Lagesen (Lauridsen i N 53 er forkert for Lagesen) (Saltensee) (N 50, 1417, N 53, 1403), Jens Pedersen Lille-munk af Tungelund, der omtales som væbner Repertoriet, 13. januar 1416, (O 4 og O 5, 1407), Jørgen Vestenie (N 7, 1499), Las Nielsen i Aprup, der omtales som adelig i Traps Danmark, 4. udg., VI, s. 334 (O 3, 1464), Laurids Hvas (O 1, 1410), fru Lene, ridderen Laurids Offesen (Hvides) enke, 1371—86 (Act. p. D., VII, nr. 5785), fru Maren Christens, hvis søster hed Kirsten Olufsdatter (O 18, 1396, jvnf. O 19), Svend Skobe (O 24, 1399). 5 personers stand kan ikke bestemmes: Knud Hovesen (N 40, 1392), Niels Jensen i Lading (O 49, 1445), Palle Nielsen Brammel (N 24, 1398), Peder Hovesen (N 52, 1343), Peder Lading (O 50, 1407).

¹⁹⁾ Laurids Offesen var af Hvidernes æt (Adelsaarbogen 1898, s. 230). Fru Lenes slægt kendes derimod ikke.

Essenbæk kloster og klostrene i Ommersyssel.

Som regel faldt de nørrejske bispedømmers grænser sammen med syssernes. I indledningen, s. 9, note 1, regnes der derfor med, at Oluf Nielsen har ret, naar han i »Sysselinddelingen i Danmark«, s. 56 f., gaar ud fra, at hele Ommersyssel oprindeligt hørte med til Viborg stift, men at biskoppen i Viborg i slutningen af det 14. aarhundrede havde pantsat Støvring, Onsild, Nørhald og Gerlev herreder til bispem i Aarhus og aldrig fik dem indløst¹⁾. I sin afhandling »Sogn og pastorat«, »Fra Viborg Amt« 1956, s. 9 f., gør Troels Dahlerup imidlertid opmærksom paa, at Albæk kirke, som i 1277 blev inkorporeret i et af Aarhus domkapitels præbender, og Østrupgaard, der tilhørte Aarhus bispestol allerede i 1191²⁾, laa i Støvring herred. Desuden er der flere vidnesbyrd om gammel forbindelse mellem sysselprovsten i Ommersyssel og Aarhus stift. Det eneste bevarede middelalderlige brev, som omtaler de fire herreders pantsættelse til Aarhus bispestol, er et tingsvidne af 3. maj 1484, der gengiver udtalelser, 60 borgere i det fjerne Viborg har fremsat til støtte for deres biskops krav paa de paagældende herreder. Der kan herefter ikke være tvivl om, at Støvring herred fra første færd har været en del af Aarhus stift, ligesom det er overvejende sandsynligt, at det samme har været tilfældet med Onsild, Nørhald og Gerlev herreder. I de 4 østlige herreder af Ommersyssel laa der to gamle herreklostre, Vor Frue nonnekloster i Randers og Glenstrup kloster, som begge blev nedlagt ca. 1430, hvorefter deres gods blev overdraget til karteuserordenen og engang i 1440'erne til det nystiftede birgittinerkloster i Mariager. Desuden laa der i Randers et helligaandskloster, som dog først er grundlagt i 1484 eller 1485. En skildring af disse klostres godshistorie vil blive givet i et tillæg, som udkommer senere³⁾. Da Essenbæk kloster maaske oprindeligt har ligget i eller lige uden for Randers, og da mange af dets ejendomme laa i sogne, i hvilke Vor Frue og Glenstrup klostre ligeledes havde jordegods, vil det være naturligt at behandle dette kloster sammen med klostrene i Ommersyssel.

1) I Vilhelm Lorenzens værk om de danske klostres bygningshistorie henregnes hele Ommersyssel ligeledes til Viborg stift.

2) Om Østrupgaards historie se Aage Sørensen i »Fra Randers Amt« 1954, s. 34 ff.

3) Helligaandsklosterets jordegods blev efter reformationen overdraget til hospitalet i Randers, hvis historie er emnet for en bog, arkivar Heilesen har under udarbejdelse.

Efterskrift til herreklostrenes godshistorie.

Sammenfattende oversigter, rettelser og tilføjelser.

Nærværende undersøgelse har haft til formaal for det første at bestemme antallet af de ejendomme og størrelsen af de afgifter, der svaredes af de ejendomme, som havde tilhørt herreklostrene¹⁾ i Aarhus stift og var i klostrenes eller kronens besiddelse, dengang de ældste bevarede fortegnelser over deres (tidligere) jordegods blev udarbejdet, for det andet at beregne omfanget af klostrenes erhvervelser af ovennævnte gods, altsaa af gods, de ikke senere afhændede, i forskellige perioder af deres historie, for det tredje at fastslaa de personers stand og sociale stilling, som overdrog klostrene deres ejendomme, og for det fjerde at finde de principper, hvorefter kornlandgilden (og enkelte andre afgifter) er paalignet klostrenes gaarde. I det følgende gives der med henvisninger til indledningens rent foreløbige redegørelse en oversigt over kildematerialet og de metoder, efter hvilke det er udnyttet. Desuden suppleres fremstillingen med forsøg paa rekonstruktioner af klostrenes jordebøger paa reformationstiden, med de forholdsvis faa oplysninger, der kan gives om klostrenes afstaaelser af jordegods og deres erhvervelser af gods, de senere afhændede, og med en tabel, der viser, hvor mange breve klostrene til forskellige tider fik udstedt til sikring af deres rettigheder i tidligere erhvervede ejendomme. Endelig resumeres resultaterne af undersøgelserne, og der gøres opmærksom paa de slutninger, man kan drage af disse resultater.

*

Hovedparten af de oplysninger, der gives om klostergodset og de afgifter, der svaredes af klostergodset i det 16. aarhundrede, er hentet fra kongens skøde paa St. Hans klostres ejendomme 1575 og fra Øm klostres jordebog 1554 samt Skanderborg, Dronningborg og Silkeborg lens jordebøger 1573, 1579 og 1586. De fire jordebøger omtaler ikke blot klostrenes faste ejendomme (gaarde, huse, møller og fiskegaarde, agre, enge og skove), der var fæstet bort, og opgiver landgilden og (en del af) de aflønningsafgifter for hoveri og gæsteri, fæsterne skulle svare, de anfører ogsaa fæsteafgifterne af tiender og broer og enkelte faste afgifter, der blev ydet af kirker og præster (regnskabskorn o. l.). Til gengæld medtager jordebøgerne ikke de tiender og broer, som ingen havde fæstet, eller de ejendomme, der blev drevet for kongens eller lensmandens

1) I »Kirkehistoriske Samlinger«, 6. rk., I, s. 1—22, har Johs. Steenstrup fremsat en række indvendinger mod ordet herreklostres anvendelse som betegnelse for danske klostre. Da det har vundet almindelig hævd i dansk sprogbrug, og man ikke har noget andet ord, der kan erstatte det, er det imidlertid benyttet ogsaa i nærværende fremstilling. NB: Alle klostre, hvis driftsudgifter kunne afholdes af indtægterne af deres jordegods, kaldes herreklostre, hvad enten de tilhørte munker- eller nonneordener, og uanset om beboerne var af adelig eller af borgerlig herkomst.

regning, vistnok heller ikke de jorder, der var lejet ud. Afgifter, der ikke blev oppebaaret, fordi de paagældende gaarde var fæsteledige og øde, midlertidige nedsættelser og eftergivelser af landgilde, pantsættelser og bortforleninger af enkelte ejendomme omtales saa godt som altid i jordebøgerne, der ogsaa gør rede for godserhvervelser og -afstaaelser, der havde fundet sted, og for varige ændringer af landgilden, der var foretaget i en længere eller kortere aarrække før deres affattelse. Selv om deres antal næppe er stort, er jordebøgernes opgivelser naturligvis behæftet med fejl. En del af disse fejl kan man paavise ved at sammenholde summerne af de paa de enkelte sider i Silkeborg lens jordebog 1586 anførte afgifter med de fra en ældre jordebog overførte opsummeringer (se afsnittet om Alling kloster, s. 72) og ved at jævnføre opgivelserne i Øm klostres jordebog 1554 og i Skanderborg lens jordebog 1573 med hinanden. Andre ville man utvivlsomt kunne finde, hvis yngre jordebøger blev inddraget i undersøgelsen. Medens Skanderborg lens jordebog 1573 behandler de forskellige klostres jordegods i særlige afsnit, det er forsynet med tydelige overskrifter, er klostrenes ejendomme uden for Tvilum og Vejerslev birker opført sammen med og ind imellem bispestolens og kronens ejendomme i Silkeborg lens jordebog 1586. Vedrørende de metoder, ved hjælp af hvilke en del af klostergodset kan udskilles fra lenets øvrige ejendomme, se afsnittet om Alling kloster s. 72 ff. og om Tvilum kloster s. 41 ff.

De oplysninger, skødet paa St. Hans klostres jordegods og de forskellige jordebøger giver om de afgifter, der svaredes af klostrenes ejendomme, anføres i en række tabeller, én for hvert kloster. De mange persiller, der forekommer i disse tabeller, bevirker, at deres slutsummer ikke direkte kan benyttes som sammenligningsmateriale, men først maa omregnes til en og samme enhed. Som omregningsenhed benyttede man i slutningen af det 16. aarhundrede gerne ørtug korn (1 ørtug korn = 1 ørtug rug, 1 ørtug byg eller 1 ørtug havre) eller tdr. hartkorn (d. v. s. tdr. rug eller byg), og omregningerne foretoges efter bestemte takster (se Svend Aakjær i »Nordisk Kultur«, XXX, s. 253 f.). Da forholdet mellem kornets og de øvrige persillers værdi var ret konstant, bør kornet utvivlsomt ogsaa foretrækkes frem for den eneste anden enhed, der kan komme i betragtning, pengene, hvis købekraft sjældent holdt sig uforandret længe ad gangen (jvnf. Hans H. Fussing, »Stiernholm Len 1603—1661«, s. 91). Omregningerne til ørtug korn eller tdr. hartkorn støder imidlertid paa flere vanskeligheder. De forskellige takster ansætter saaledes ikke 1 læs hø, 1 læs ved, 1 klode jern, 1 td. torsk m. m. til lige mange ørtug korn eller tdr. hartkorn, og omregningerne af pengeafgifterne, som ikke blev gjort større eller mindre, hver gang pengenes værdi faldt eller steg, giver kun et indtryk af deres størrelse paa den tid, da den benyttede takst blev fastsat. Naar man vil jævnføre flere klostres jordebogsindtægter med hinanden, er det i øvrigt ikke tilstrækkeligt, at man finder en anvendelig omregningsenhed, man maa ogsaa saa vidt muligt sikre sig, at de afgifter, man sammenligner, tilfaldt klostrene før reformationen. Dette er f. eks. ikke tilfældet med de ydelser, lensjordebøgerne benævner fodernød og foderokser, og med en del af de saakaldte smaabeder (se afsnittet om Øm kloster s. 20). Heller ikke gæsteriet, der sædvanligvis blev oppebaaret af kongens og biskoppens mænd, kan henregnes til de ydelser, der kom klostrene til nytte. Da en del afgifter saaledes maa lades ude af betragtning, medens man ikke kan afgøre, hvorledes nogle af de øvrige skal omregnes, vil det vistnok være det rigtigste, at man indskrænker sig til at sammenligne de fire hovedafgifter, rug-, byg-, havre- og smørlandgilden. Omregner man smørret efter den gængse takst 1 td. smør (à 16 pund, 18 letpund eller 9 hardbopund) = 8 ørtug korn, og medtager man ogsaa det bort-

forleuede, pantsatte og afhændede klostergoods, som jordebøgerne omtaler, svarede de samlede korn- og smørafgifter

af Øm klostres ejendomme	1554 til 1253	ørtug korn, ²⁾
- Vor	— —	1573 - 604 — — ;
- Ring	— —	1573 - 895 — — ;
- St. Hans	— —	1575 - 260 — — ;
- Alling	— —	1586 - 331—362 örtug korn.

De samlede afgifter af Tvilum klostres ejendomme, som tilhørte kongen i 1586, kendes ikke.

*

Det klostergoods, der omtales i jordebøger og skøder fra sidste halvdel af det 16. århundrede, er ikke identisk med de ejendomme, der tilhørte klostrene i den katolske tid. Til det gods, klostrene mistede i tiden mellem reformationen og de ældste bevarede jordebøgers affattelse, hørte der to kategorier af ejendomme, som aabenbart uden undtagelse blev frataget samtlige klostre. Den ene omfattede klostrenes købstadejendomme, som byernes borgere antagelig bemægtigede sig³⁾, medens den anden bestod af deres sognekirker og de gaarde og jorder, der tilhørte disse kirker eller blev udlagt til embedsgaarde for deres præster. Af stiftets sognekirker var 20 og muligvis endnu flere inkorporeret i de her behandlede seks herreklostre. Kirkerne i Ovsted, Taaning, Ry, Veng og Rosmos tilhørte saaledes Øm kloster, medens Ring og Vor klostre ejede henholdsvis kirken i Lyngby (maaske ogsaa kirkerne i Fruering og i anekssognet Vitved)⁴⁾ og kirkerne i Vor, Vissing, Yding og Østbirk (se afsnittet om kilderne til Øm, Vor og Ring klostres godshistorie, s. 25 f.). Forstanderen i St. Hans kloster i Horsens var præst ved byens sognekirke (se Sv. Aage Bay i »Aarhus Stifts Aarbøger« 1952, s. 24 ff.), og kirkerne i Serup, Svosttrup, Lemming, Grønbæk, Ajt og Vejerslev (eventuelt ogsaa kirken i Kasted)⁴⁾ samt kirkerne i Gern, Skorup og (Tvilum) Ladegaard sogne var inkorporeret i Alling og Tvilum klostre (se afsnittene om de to klostres historie, s. 78 og s. 43). I den katolske tid betjente munkene disse sogne selv⁵⁾ eller ved hjælp af kapellaner, af hvilke nogle muligvis boede i klostrene⁶⁾. Mange præstegaarde kunne derfor fæstes bort paa samme maade som klostrenes øvrige ejendomme. Ved eller kort tid efter reformationen mistede klostrene de inkorporerede sognekirker og deres jorder, samtidig med at besørgelsen af de kirkelige forretninger blev overtaget af præster, der i Aarhus stift tidligt bosatte sig i

2) Der regnes med, at ejendommene I, F 1, I, G 1, V, D 2, V, J 1 og 2, VII, J 1, VII, L 1—3 og VIII, C i tabellen i afsnittet om Øm kloster, s. 10 ff., tilhørte klosteret, men var pantsatte i 1554 (se s. 16 f.).

3) Øm kloster havde f. eks. ejet baade gaarde, boder og grunde i Aalborg, Aarhus og Horsens (se Repertoriets, 24. september 1512, S.M., II, s. 197, »Danske Kancelliregistranter«, 18. juni 1542, A.S.D.A., I, s. 173, A. 104, og s. 257, P 33). 22. juli 1563 gav kongen borgmestre og raad i Horsens ordre til at undersøge, hvem der besad Øm klostres mange gaarde, øde jorder og andre ejendomme i denne by, og hvorfor der i mange aar ikke havde været svaret afgifter til klosteret (K.B.).

4) Naar der regnes med den mulighed, at Fruering, Vitved og Kasted kirker havde tilhørt Ring og Alling klostre, skyldes det, at Ring kloster oprindeligt laa i Fruering sogn, og at de to klostre maatte afgive præstegaarde til præsterne i Fruerings anekssogn Vitved og i Kasted (se afsnittene om Ring kloster, s. 56, og om Alling kloster, s. 79).

5) Af Øm klostres krønike fremgaar det, at selv munke af cistercienserordenen, der plejede at undgaa alt, hvad der kunne gøre dem afhængige af stiftets biskop, undertiden fungerede som sognepræster for deres klostres kirker (se Hal Koch i »Historisk Tidsskrift«, 10. rk., III, s. 544).

6) Lang tid efter reformationen boede mange præster ved sjællandske kirker i de klostre, i hvilke kirkerne havde været inkorporeret (se L. P. Fabricius, »Danmarks Kirkehistorie«, II, s. 254, og H. F. Rørdam, »Danske Kirkelove«, II, s. 219 ff.).

deres sogne⁷⁾. Kirkeordinansen 1539 bestemmer, at sognepræsterne skulle beholde deres præstegaarde ubeskaarne, og med støtte i en dom, der gjaldt en bestemt præstegaard, fortolkede man dette paabud derhen, at hver præst skulle have en gaard, der i det mindste var saa god som kirkebyens næstbedste (H. F. Rørdam, »Danske Kirkelove«, I, s. 99 og s. 167 f.). Hvis der ikke blev truffet en ordning, der medførte, at præstekaldet overtog en af sognekirkens ejendomme, maatte klostrene afstaa de gamle præstegaarde, hvor saadanne fandtes, eller andre af deres gaarde til præsterne ved deres forhenværende kirker. En del af præsterne ved klostrenes tidligere kirker havde to sogne at betjene⁸⁾. Disse præster fik oprindeligt kun tildelt én embedsgaard. Først i tiden efter 1550 lykkedes det dem ogsaa at faa gaarde anvist i deres annekssogne (H. F. Rørdam, »Danske Kirkelove«, II, s. 197 f., se i øvrigt afsnittene om Øm kloster, s. 18, om Vor kloster, s. 123, om Ring kloster, s. 56, og om Alling kloster, s. 78 f.).

Bortset fra de ovenfor omtalte er antallet af Øm og Ring klostres ejendomme, som blev afstaaet i tiden mellem reformationen og de ældste bevarede jordebøgers affattelse, næppe stort. I 1554, da jordebogen over Øm klostres gods blev skrevet, var klosteret nemlig endnu ikke nedlagt, og fra 1544 og til 1571, altsaa to aar før Skanderborg lens jordebog 1573 blev ført i pennen, var Ring kloster pantsat til Herluf Trolle og hans enke Birgitte Gøye⁹⁾. De øvrige klostre mistede derimod tidligt deres selvstændighed og blev lagt ind under hovedlenene eller pantsat til forskellige personer, der ikke altid direkte afløste hinanden som klostergodsets besiddere. For disse klostres vedkommende maa man derfor regne med, at større godsafstaaelser kan have fundet sted efter reformationen, men før de ældste bevarede jordebøger over deres gods blev udarbejdet. Vedrørende Horsens St. Hans klostres, Alling og Tvillum klostres gods i denne periode se afsnittene om de tre klostres historie s. 69, s. 78, og s. 45. Hvad Vor kloster angaar giver en række laasebreve oplysninger om klosterets jordegods 1503—09, som i afsnittet om dette klostres historie, s. 124 f., er jævnført med den fortegnelse over klosterets ejendomme 70 aar senere, der findes i Skanderborg lens jordebog 1573. Sammesteds gøres der ogsaa rede for de ejendomme, der anføres i laasebrevene, men ikke i jordebogen, og for de ejendomme, der omvendt anføres i jordebogen, men ikke i laasebrevene, bl. a. fordi de er afstaaet eller erhvervet i tiden mellem 1509 og 1573. Af de gaarde og jorder, svarende til gaardes tilliggender, der kan have tilhørt Vor kloster i 1509, men som hverken nævnes i laasebrevene eller jordebogen 1573, omtales en gaard i Egeskov (?) i Hansted sogn, en gaard i Haarup i Føvling sogn, en gaard i Barret Rude i Barret sogn og en gaard i (Vinten) Lund i Tamdrup

7) 7. september 1560 fik Peder Skram til Urup patronatsretten til Østbirk kirke (K. B.). Retten til at vælge præsterne ved de øvrige kirker, som havde tilhørt klostrene i Aarhus stift, overdrog kongen i 1573 til sogneboerne (H. F. Rørdam, »Danske Kirkelove«, II, s. 197 f.).

8) Som paavist af Troels Dahlerup i »Fra Viborg Amt« 1956, s. 5 ff., gaar annekteringen af sogne som regel tilbage til den katolske tid.

9) De to klostres breve indeholder enkelte oplysninger om gods, de havde erhvervet eller afstaaet i tiden mellem reformationen og affattelsen af jordebøgerne 1554 og 1573. Af brevene T 12, T 13 og T 18 fremgaar det saaledes, at Øm kloster ved to i 1546 og 1547 afsluttede mageskifter afhændede jord i Svinbo og en gaard i Vorre og fik jord paa Skværing mark og i Lystrup til gengæld. N 35, som ifølge registraturen er udstedt i 1557, omhandler derimod næppe en ejendomsverdragelse, der fandt sted dette aar, men er antagelig enten forkert dateret eller vidimerer et ældre brev (se indledningen s. 33). T 3 er et tingsvidne fra 1542, som formodentlig angaar en ejendom, Øm kloster erhvervede i 1514 eller 1519 (se T 1 og T 2). N 45 og V 10 endelig er henholdsvis et tingsvidne fra 1540, som drejer sig om Labing mølle, og et tingsvidne fra 1537, som angaar et stykke eng i Torup i Hundslund sogn (?). Efter al sandsynlighed handler de ikke om Ring klostres erhvervelse af de paagældende ejendomme. Vedrørende det mageskifte, hvorved Ring klostres gods i 1560 blev forøget med en gaard i Snastrup og formindsket med en gaard i Salten og gaarden Paarup, se afsnittet om Ring kloster, s. 61.

sogn kun i breve, som er ældre end 1503 (Æ.D.A., I, D 55 (jvnf. indledningen s. 31), F 19, D 35—39 og R 16). En gaard i Grættrup i Nørre Snede sogn blev derimod overdraget til Vor kloster ved et skøde dateret 1504 (R 17) og omtales ikke i andre breve, og 5 ottinger jord i Gammel Haderslev erhvervede klosteret ved et skøde, der er ældre end 1503 (D 31), medens det afstod dem ved et mageskiftebrev, der er yngre end 1509 (D 32). De 5 ottinger jord i Gammel Haderslev er altsaa den eneste ejendom, som vi med sikkerhed ved tilhørte Vor kloster i 1509, og som hverken nævnes i laasebrevene eller i jordebogen 1573. Den blev i 1522 mageskiftet bort til Otte Rosenkrantz til Boller (D 32). Efter 1509 erhvervede Vor kloster ni ejendomme, som ikke er medtaget i jordebogen 1573. I 1513 fik klosteret saaledes skøde paa en gaard i Husby i Ulvborg herred, en gaard i Stadil i Hing herred, en gaard i »Wormerop« (formodentlig fejl for Venner, se indledningen s. 32) i Velling sogn, ligeledes i Hing herred og tre gaarde i Stagstrup i Ty (J 1 og R 19), i 1522 fik det pant i en gaard i Molgær i Tamdrup sogn (K 9), og i 1530 fik det mageskiftebrev paa to gaarde i Sall i Hovlbjerg herred (R 18). Desuden fremgaar det af brevet F 15, at Vor kloster i 1529 ejede Salten møllested, som ikke omtales hverken i ældre eller yngre breve. De tre gaarde i Stagstrup blev mageskiftet bort i 1530 (R 18), og de øvrige ejendomme maa ligeledes være afhændet før 1573 eller er overført til andre len.

Afstaelser og erhvervelser af ejendomme var ikke det eneste, der ændrede klostrenes jordebogsindkomster i det 16. aarhundrede. Heller ikke de afgifter, der skulle svares af de forskellige gaarde, holdt sig uforandrede. Takket være Øm klostres jordebog 1554 og Skanderborg lens jordebog 1573 er det muligt at sammenligne den landgilde, fæsterne af Øm klostres gaarde maatte betale før og efter klosterets nedlæggelse (se afsnittet om Øm kloster, s. 18 ff.). For de øvrige klostres vedkommende er oplysningerne om de afgifter, der svarede af deres ejendomme i tiden før 1570, derimod saa faa og tilfældige, at de er uden interesse.

Som det fremgaar af det ovenfor anførte og af afsnittene om de enkelte klostre har vi saa fyldige efterretninger om gods, klostrene afstod eller erhvervede i det 16. aarhundrede, at vi kan rekonstruere nogenlunde nøjagtige fortegnelser over deres ejendomme paa reformationstiden eller i aarhundredets første aartier. Gaar man længere tilbage i tiden, bliver usikkerhedsmomenterne derimod for store til, at den slags rekonstruktioner kan foretages.

*

Som det andet formaal, nærværende undersøgelse har haft, nævnes s. 51 bestemmelsen af omfanget af klostrenes erhvervelser af gods, de ikke senere afhændede, i forskellige perioder af deres historie. Disse bestemmelser af gods-erhvervelsernes omfang er foretaget ved hjælp af det overleverede brevmateriale, der hovedsagelig bestaar af arkivregistraturernes referater af breve, som er gaet tabt. Vedrørende registreringerne over klosterarkivernes breve se afsnittet om kilderne til Øm, Vor og Ring klostres godshistorie, s. 22—35, og afsnittene om Alling og Tvilum klostre, s. 72 og s. 41.

Ejendomsretten til jordegods erhvervedes først og fremmest ved skødning, som ifølge Jyske Lov I, 37, kun kunne foregaa paa tinge (herredstinget, sysseltinget, landstinget eller kongens retterting). Det egentlige skriftlige bevis, for at skødning havde fundet sted, var derfor et tingsvidne eller en af kongen udfærdiget bevidnelse. I mange tilfælde erstattedes eller suppleredes tingsvidnet eller kongens stadfæstelse imidlertid med en af overdrageren udstedt erklæring om skødningen, det saakaldte skøde. For adelsmænd var overhol-

delsen af skriftlige forpligtelser en æressag. Det adelige skøde, der var behørigt forsejlet af udsteder og vitterlighedsvidner, blev derfor betragtet som fuldgyltig dokumentation og gjorde det efterhaanden overflødigt at skøde frit jordegods paa tinge. De forskellige aftaler om og forberedelser til den endelige skødning blev undertiden særskilt bevidnet ved udstedelsen af ejendomsbreve, d.v.s. købekontrakter, lovbydelsesvidner, d.v.s. tingsvidner, der beviste, at de nærmeste frænder havde afslaaet at benytte sig af den dem tilkommende forkøbsret til den ejendom, der skulde skødes, kvitteringer for købesummens modtagelse og fuldmagter til at foretage skødningerne. Naar ejendomsbreve og kvitteringer, lovbydelsesvidner og skødningsfuldmagter laa i skødemottagerens arkiv, maa det formodes, at den overdragelse af ejendomsret, de skulle indlede, virkelig har fundet sted, selv om den ikke udtrykkelig er dokumenteret i bevarede breve. Hvis der ingen modydelse blev givet for den afstaaede ejendom, eller modydelsen ikke stod i et rimeligt forhold til ejendommens værdi, kaldes skødet (eller ejendomsbrevet) et gavebrev. Bestod modydelsen af en anden ejendom, kaldes skødet (ejendomsbrevet) et mageskiftebrev. Af stor betydning for klostrenes økonomi var de gaver, de modtog paa det vilkaar, at de først skulle overtage dem efter giverens død. Disse døds-gaver, der kun maatte omfatte giverens halve hovedlod, overdroges ved skødning eller som oftest ved udstedelse af et testamente, som testator og vitterlighedsvidnerne havde forsejlet. I modsætning til skøder og testamenter tilsikrede pantebrevene ikke mottagerne ubetinget ejendomsret til det pantsatte jordegods. Kun hvis det laan, han havde ydet, ikke blev forrentet eller tilbagebetalt i overensstemmelse med de trufne aftaler, blev det pantsatte gods hans ejendom. De middelalderlige pantsættelser havde til formaal enten at sikre kreditorerne deres kapitaler, som de havde laant ud paa kort frist, eller at sikre dem renter af uopsigelige eller langfristede laan, de havde ydet. De pantebreve, som iværksatte pantsættelser, der udelukkende eller i alt væsentligt havde det første formaal, kaldes forvedspantebreve. Kom en panthaver i den situation, at han skulle bruge de penge, han havde laant ud, før pantsætterens gæld forfaldt til udbetaling, kunne han sælge pantebrevet. Overdragelsen af panterettighederne til trediemand blev undertiden bekræftet ved udstedelsen af et saakaldt opladelsebrev paa disse rettigheder (se note 10). Naar pantsætteren havde tilbagebetalt laanet og derved generhvervet de betingede rettigheder, han havde afstaaet, fik han undertiden kvittering paa beløbet og eventuelt kreditors erklæring om, at pantebrevet var dødt og magtesløst. Som oftest udstedtes der dog intet skriftligt bevis paa pantebrevets indløsning; men panthaveren nøjedes med at give debitor pantebrevet tilbage. Man kan derfor regne med, at de fleste pantebreve, der blev liggende i panthaverens arkiv, drejer sig om ejendomme, der aldrig var blevet indløst af pantsætteren. Undertiden ville den, der havde faaet pant i en ejendom eller havde købt den, men tilstaaet sælgeren tilbagekøbsret, ikke godvillig give afkald paa de rettigheder, han havde erhvervet i ejendommen, uagtet den fastsatte indløsningssum blev tilbudt ham. Han kunne imidlertid blive tvunget til at opgive sin vægning ved tingsvidner, der fastslog, at der var kendt løsning paa ejendommen, og ved dom. Overholdt debitor derimod ikke de aftaler, der var truffet ved laanets stiftelse, havde panthaveren uden videre den fulde ejendomsret til pantet. I nogle tilfælde søgte han imidlertid at sikre denne ret ved domme og laasebreve, der kun kunne erhverves ved kongens retterting. Den, der udstedte et mageskifteskøde, modtog selv et skøde paa det gods, han fik til vederlag. Da de ejendomme, han afhændede, som regel er omtalt i dette skøde, fungerede det tillige som genbrev paa det førstnævnte skøde. Breve, som kun var genbreve, udstedtes af mange panthavere og af dem, der havde købt gods, sælgeren havde ret til at købe tilbage. Begrebet underpant kendte man ikke i middelalderen, og skøder (gave- og mageskiftebreve) var kun for kontrakter at regne, saa længe det gods, de angik, ikke var overleveret til den nye ejer. Ingen overdragelse af betinget eller ubetinget ejendomsret kan altsaa betragtes som endelig fuldbyrdet, før de paagældende ejendomme havde skiftet besidder. De breve, hvorved den hidtidige indehaver (ejer eller panthaver) i nogle tilfælde udtrykkeligt frasagde sig besiddelsen af afhændet jordegods, kaldes opladelsebreve¹⁰⁾.

¹⁰⁾ Naar breve, der bekræftede overdragelsen af panterettigheder (lejlighedsvis maaske ogsaa af andre rettigheder), benævnes opladelsebreve, skyldes det formodentlig, at de samtidig var opladelsebreve paa vedkommende ejendomme.

Som ovenfor omtalt kunne en pantsætter faa dom for, at panthaveren skulle udlevere en pantsat ejendom, som han tilbød at indløse. Ogsaa testatorers arvinger og udstedere af gavebreve og andre overdragelsesdokumenter kunne naturligvis blive dømt til at oplade det afhændede jordegods. Selv om det kun var nødvendigt for skødnings vedkommende kunne enhver overdragelse af rettigheder i fast ejendom foregaa paa tinge. Desuden kunne overenskomster om ejendomsoverdragelser, der var indgaaet andetsteds, bevidnes paa tingmøderne, ligesom alle dokumenter, som vedrørte afstaaelsen af jordegods, kunne læses op for de forsamlede tingmænd. Alt, hvad der blev gjort eller talt paa tinge, plejede man imidlertid at lade bekræfte ved skriftligt udfærdigede tingsvidner. Foruden gennem tingsvidner kunne man søge at sikre sig, at gavebreve, testamenter og skøder blev respekteret, ved at lade dem stadfæste i breve, som udstedtes enten af konger, biskopper og andre stormænd eller af dem, der kunne forventes at ville rejse indsigelser mod deres gyldighed. Selv om enhver, i det mindste siden landskabslovene blev gældende ret, kunne testamenter kirker og klostre sin halve hovedlod, var det saaledes meget almindeligt, at gejstlige institutioner skaffede sig ægtefællers eller arvingers godkendelse af testamentariske dispositioner til deres fordel¹¹⁾. Medens man gik ud fra, at kongen, biskopperne og stormændene garanterede overholdelsen af de adkomstbreve paa jordegods, de stadfæstede, var de vidisser paa saadanne breve, som de ligeledes udstedte, kun kopier af breve, for hvis rigtighed de indestod. Vidisser skaffede man sig paa breve, der var gamle og slidte, eller som af andre grunde var udsat for at gaa tabt. Nævnes maa det endelig, at en erhvervelse af jordegods kan være omtalt i snart sagt alle breve, der ikke dokumenterede selve overdragelsen, men skulle forsvare klostrenes rettigheder i de paagældende ejendomme (lavhævder, skelforretninger, domme o.s.v.)¹²⁾. (Vedrørende de forskellige former for overdragelse af fast ejendom og de breve, der bekræftede disse overdragelser se H. Matzen, »Den danske Panterets Historie« og »Forelæsninger over den danske Retshistorie, Privatret II, Tingsret«, Chr. Kjer, »Om Overdragelse af Ejendomsret over faste Ejendomme«, Kr. Sindballe, »Af Testamentarvens Historie i dansk Ret«, og Stig Juul, »Fællig og Hovedlod«).

Bestemmelsen af antallet og størrelsen af klostrenes godserhvervelser i forskellige perioder af deres historie vanskeliggøres i høj grad af kildematerialets ufuldstændighed og unøjagtighed. Det er saaledes langt fra alle overdragelser af jordegods til klostrene, der er dokumenteret i breve, vi kender. I nogle tilfælde er ejendomsoverdragelserne nemlig foretaget mundtligt og ikke bekræftet i skrevne skøder eller tingsvidner. I andre er adkomstbrevene gaaet tabt eller afleveret til senere ejere af det afstaaede jordegods. Omvendt forekommer det ogsaa, at klostrenes arkiver indeholdt breve paa jordegods, som de af forskellige grunde aldrig havde overtaget. (Se nærmere indledningen, s. 14, l. 22 — s. 15, l. 33).

Selv om et klostres erhvervelse af fast ejendom er bekræftet i et brev, som var bevaret i det 16. aarhundrede, er den paagældende registrators udtag af dette brev, der som regel er vor eneste kilde, ofte formuleret saaledes, at det ikke fremgaa af udtaget, at brevet drejede sig om overdragelse af jordegods. Adkomstbreve, der betegnes som breve paa jordegods og er udstedt af navngivne institutioner eller personer, maa ganske vist formodes at være skøder, gave- eller mageskiftebreve; men er udstedernes navne ikke opgivet, kan der lige saa godt være tale om breve, der skulle sikre klostrenes

11) Stadfæstelserne meddeltes ofte i den form, at arvingerne vedkendte sig, at de ingen rettigheder havde i de ejendomme, deres slægtninge havde afstaaet. Undertiden gav de ligefrem klostrene skøde paa de paagældende ejendomme.

12) Breve, der dokumenterer klostrenes erhvervelser af fast ejendom ved indførsel, hævder eller lign., synes ikke at forekomme.

NB: Foruden gennem breve, der bekræfter selve overdragelsen, kan man lejlighedsvis fastslaa tidspunktet for et klostres overtagelse af en ejendom ved hjælp af breve, af hvilke det fremgaaer, at ejendommen tilhørte andre, faa aar før den var i klosterets besiddelse.

besiddelse af ejendomme, de allerede havde erhvervet (lavhævder, skelforretninger ell. lign.). Ogsaa med hensyn til fortolkningen af adkomstdokumenter, der uden nærmere oplysninger er registreret som tingsvidner paa jordegods, hersker der tvivl. Det, der bevidnes, kan nemlig baade være ejendomsoverdragelser og lang tids upaakæret besiddelse, skellenes forløb o.s.v. Kongen kunne baade stadfæste ejendomsoverdragelser, der havde fundet sted paa rettertinget, og ældre adkomstbreve af enhver art, som han fik forelagt som led i forfølgelser til laas. Paa samme maade kunne kongen tildømme klostrene eller give dem laasebreve baade paa deres panter, der ikke var indløst til rette tid, og paa deres ejendomme, som de for længst havde erhvervet, men ønskede at værne mod overgreb. Breve, om hvilke det oplyses, at de er kongens stadfæstelser, domme, laasebreve eller breve paa jordegods, og intet videre, kan altsaa ligeledes tilhøre begge kategorier af adkomstbreve (se afsnittet om Ring kloster, s. 60 f.). Hvad der gælder kongens domme, gælder ogsaa de domme paa jordegods, der blev afsagt ved herredstingene og landstinget. Som oftest tilsikrede de klostrene deres rettigheder i ejendomme, de længe havde besiddet; men de kunne ogsaa fremtvinge en udlevering af gods, der var afhændet til et kloster, eller som det ønskede at indløse fra en panthaver. Som ovenfor bemærket bekræfter de saakaldte opladelsesbreve overdragelsen af fast ejendom fra en besidder til en anden. Et opladelsesbrev kan saaledes være udstedt af den hidtidige ejer, af en pantsætter eller af en panthaver, som havde solgt sin fordring, eller hvis laan var betalt tilbage. Det kan imidlertid ogsaa være udstedt af en person, der havde haft den paagældende ejendom i forpagtning eller havde tilegnet sig den uden lovlig hjemmel, og dokumenterer i saa fald ikke erhvervelsen af rettigheder i jordegods.

Skal de breve og udtog af breve, der bekræfter eller omtaler overdragelsen af jordegods, benyttes til undersøgelse af omfanget af klostrenes godserhvervelser i forskellige perioder, bør de oplyse, hvornaar overdragelserne fandt sted¹³⁾, opgive, hvad modtagerne hed, og beskrive de overdragne rettigheder i ejendommene, ejendommene selv og de nærmere omstændigheder ved overdragelserne saa indgaaende, at man kan bestemme rettighedernes omfang og identificere ejendommene med dem, der omtales i andre breve og i det 16. aarhundredes jordebøger. Registraturernes brevudtog anfører ingenlunde altid, hvem der overtog det jordegods, brevene omtaler, og deres beskrivelser af de overdragne ejendomme er som regel ganske summariske. Hvad tidspunktet for overdragelserne angaar, opgiver brevudtogene i de fleste tilfælde brevenes udstedelsesaar, som imidlertid ikke behøver at være det aar, da godset blev afhændet. Tingsvidner, stadfæstelser, vidisser m. m. kan saaledes være betydelig yngre end de godserhvervelser, de omhandler. Omvendt kan testamenterne være et eller flere aar ældre end klostrenes overtagelse af de testamenterede ejendomme. (Se indledningen, s. 16, l. 10—18).

Brevudtogenes oplysninger er ikke alene utilstrækkelige, de er ogsaa behæftede med mange til dels store fejl og unøjagtigheder. (Se nærmere den udførlige redegørelse for de forskellige fejkilder i indledningen, s. 16, l. 19 —

¹³⁾ I middelalderen kendte man ikke begrebet underpant; men de pantsatte ejendomme var altid i panthaverens besiddelse og var betalt med et laan, der paa det nærmeste svarede til deres værdi (se C. A. Christensen i »Historisk Tidsskrift«, 10. rk., I, s. 453 ff.). Man maa derfor regne med, at pantsat jordegods, hvorpaa panthaveren senere hen fik skøde, ikke er erhvervet ved skødets udstedelse, men ved pantsættelsen.

Der kunne hengaa lang tid mellem de første forberedelser til og den endelige afslutning paa en overdragelse af jordegods. Med den rolle in mente, som besiddelsen spillede i middelalderlig tingsret, forekommer det naturligt, at man i de faa tilfælde, hvor man kender den dag, den hidtidige ejer oplod det afhændede gods til den nye, gaar ud fra, at denne dag var den dato, da ejerskiftet fandt sted.

s. 17, l. 37)¹⁴). En del af disse fejl er rettet i noterne og registrene til udgaverne af arkivregistraturerne, medens andre er paavist og eventuelt rettet i afsnittet om kilderne til Øm, Vor og Ring klostres historie, s. 29—35, i afsnittet om Alling kloster, note 3, og i afsnittet om Tvilum kloster, note 1.

Da mange af de oplysninger, brevudtogene giver, er forkerte eller utilstrækkelige, kan man ikke gøre rede for klostrenes godshistorie, med mindre man supplerer sin faktiske viden med en række antagelser, der utvivlsomt er rigtige i de fleste, men ikke i alle tilfælde. I afsnittene om de enkelte klostres historie forudsættes det saaledes, at alle fejl, der findes i registraturerne, er fundet og rettet. Endvidere formodes det, at klostrene selv overtog de afstaaede ejendomme, hvis nye ejers eller panthavers navn ikke er opgivet (jvnf. indledningen, s. 18, l. 19—27). Vidisser og andre breve, der skulle sikre klostrenes besiddelse af allerede erhvervet jordegods, betragtes altid som betydeligt yngre end de godsershvervelser, de omhandler. Med mindre det strider mod andre breves oplysninger, regnes der i øvrigt med, at de overtagelser af (rettigheder i) ejendomme, hvis nøjagtige tidspunkt ikke er opgivet, fandt sted samme aar, som de ældste breve, der dokumenterer overdragelserne, er udstedt. Under samme forudsætning deles de breve, som efter registraturernes udtag at dømme baade kan være breve, der bekræfter overdragelser af nyt jordegods, og breve, der skulle forsvare klostrenes rettigheder i for længst erhvervede ejendomme, i domme og laasebreve, der antages at tilhøre den sidstnævnte, og de øvrige breve, der antages at tilhøre den førstnævnte kategori. For Ring klostres vedkommende er antallet af den slags breve dog saa stort, at man maa opgive at tidsfæste dette klostres godsershvervelser (se afsnittet om Ring klostres historie s. 60 f. og s. 64). Omtaler flere breve ejendomme i samme by, afgøres det ved et skøn, som drages ud fra de nærmere omstændigheder ved overdragelserne, om de paagældende ejendomme er identiske med hinanden eller ikke. Er det derimod brevenes ejendomme, der skal identificeres med jordebøgernes, forudsættes det, at delinger og sammenlægninger af gaarde ikke er foretaget i tiden mellem brevenes og jordebøgernes affattelse, og at klostrene kun har undladt at aflevere eller kassere adkomstbreve paa gods, de afhændede, mistede eller aldrig fik lov til at tage i besiddelse, saafremt antallet af de ejendomme, brevene omtaler i vedkommende byer, er større end antallet af de ejendomme, der tilhørte klostrene i det 16. aarhundrede (jvnf. indledningen, s. 18, l. 1 f. n. — s. 19, l. 8). Undertiden fik et kloster til forskellige tider overdraget rettigheder i (f. eks. andele af) den samme ejendom. Hvis omfanget af disse rettigheder ikke er nøjagtigt angivet, regnes der med, at klosteret straks ved den første afstaaelse fik den fulde ejendomsret til vedkommende ejendom.

Gaar man ud fra, at de ovenfor omtalte antagelser er rigtige, kan man konstatere, at erhvervelsen af 51¹⁵), 88¹⁶) og 43¹⁶) gaarde, møller og større enemærker, som hørte med til Øm klostres, til Vor (og det nedlagte Vissing) klostres og til Alling klostres gods i 1554, 1573 og 1586, ikke kan være dokumenteret i breve, vi kender, og at erhvervelsen af henholdsvis 54¹⁷), 11 og 15 gaarde, møller og større enemærker muligvis ikke er bekræftet i saadanne breve. Da de tre (fire) klostres ældste breve paa fast ejendom, der ikke senere

14) I Indledningen, s. 17, l. 16, burde det være understreget, at de eneste gaver, som ikke maatte udgøre mere end giverens halve hovedlod, var døds-gaver og gaver, en syg mand skænkede det kloster, i hvilket han blev optaget. Desuden burde der være henvist til Thord Degns artikel 34.

15) De to gaarde, hvori Øm klostres ladegaard var delt i 1573, er regnet for én gaard.

16) Klosterets enge er ikke betraget som en selvstændig ejendom.

17) Der regnes med, at alle ejendomme i Skæring er erhvervet efter 1180.

er afhændet, stammer fra 1180, 1335 og 1315, maa det gods, klostrene havde erhvervet henholdsvis før 1180, 1330 og 1310, og som de beholdt til deres nedlæggelse, udgøre en part af disse ejendomme (se indledningen s. 18, l. 28—36, s. 19, l. 8—28, og s. 20, l. 3—18, samt afsnittene om de enkelte klostre). De ejendomme, der tilhørte Tvilum kloster i det 16. aarhundrede, kan ikke skilles ud fra bispestolens og kronens gods, og Horsens St. Hans klostres arkiv er gaaet sporløst tabt, medens Ring klostres breve kun kendes fra en daarlig registraturs upræcise referater. For disse klostres vedkommende kan man derfor ikke paavise en række ejendomme, blandt hvilke deres ældste ikke senere afhændede jordegods maa søges.

Erhvervelsen af en væsentlig part af de ejendomme, Øm, Vor og Alling klostre besad i tiden efter reformationen, er omtalt i breve, til hvis indhold vi har kendskab. Paa grundlag af de oplysninger, disse breve giver, er der til hvert af afsnittene om de tre klostres godshistorie udarbejdet en tabel, der viser, hvor meget gods, der ikke senere blev afhændet, vedkommende kloster erhvervede eller kan have erhvervet i forskellige perioder af tiden efter de ældste adkomstbrevs udstedelse. Disse tabeller er imidlertid ikke opstillet efter de samme principper, og de benyttede periodeinddelinger er temmelig grove. De bliver derfor erstattet med nedenstaaende tabel, som omfatter alle tre klostres godserhvervelser.

I de rubrikker i tabellen, over hvilke der staar et I-tal, anføres summerne af de erhvervede møller, gaarde og bol med tilliggende enemærker og lign., hvis antal brevudtogene opgiver. I de rubrikker, over hvilke der staar et II-tal, anføres de i brevene omtalte agre, tofter, byggesteder, fjerdinge og ottinger jord, rettigheder, ejendom og jorder i marker og skove, som ikke angives at være tilliggende til samtidigt afhændede gaarde. I de rubrikker, over hvilke der staar et III-tal, anføres de ejendomme, der blot betegnes som gods, rettigheder, ejendom eller parter i en by. NB: Omtaler et brev flere agre, skovparter ell. lign. i samme by, betragtes de som et enkelt stykke jord. Omtaler brevet derimod jorder eller gods i flere byer, regnes de dobbelt, tredobbelt o.s.v. I de rubrikker, over hvilke der staar et IV-tal, anføres summerne af tallene i rubrikkerne I—III. Birkerettigheder, broafgifter, fiskegaarde samt klostrenes sognekirker og deres jordegods medtages ikke.¹⁸⁾

	Øm				Vor				Alling			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
1180—89	1		6	7								
1190—99												
1200—09												
1210—19												
1220—29												
1230—39	1		2	3								
1240—49		1	3	4								
1250—59	1			1								
1260—69	2	2	3	7								
1270—79												
1280—89												
1290—99												

¹⁸⁾ I den oversigt over Øm klostres godserhvervelser 1300—1554, der gives i afsnittet om dette kloster, bør der sættes skarp parentes om 1315 br (T 14), s. 30, sp. 1, l. 13—14, og i oversigten over Vor klostres godserhvervelser 1330—1573 bør der s. 45, sp. 1, l. 4 gøres følgende tilføjelse: 1469 1 tidligere erhvervet bol indløstes fra panthaveren (D 19). NB: 1/3 af hovedgaarden Venggaard (eventuelt med tilliggende gods, 1/3 af Veng by) er behandlet som 1 gaard.

	Øm				Vor				Alling			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
1300—09			1	1								
1310—19		2	2	4					1			1
1320—29	5	4		9								
1330—39	2		2	4			2	2				
1340—49	1	1	5	7	1		2	3	1			1
1350—59	3	1	1	5	4	1	1	6				
1360—69		1	5	6			1	1				
1370—79	2	3	1	6								
1380—89	3			3	1			1				
1390—99	3	1		4								
1400—09		4	2	6					1 $\frac{1}{2}$		1	2 $\frac{1}{2}$
1410—19	7			7					2			2
1420—29	1	2	1	4	1			1	2			2
1430—39									3			3
1440—49	10	1	3	14	2	2		4	7	1	1	9
1450—59	1	1		2					3	1		4
1460—69	1			1	3	1		4	1 $\frac{1}{2}$	2		3 $\frac{1}{2}$
1470—79	3			3	2	2	1	5	2	1		3
1480—89	6	2		8	2			2				
1490—99	3		3	6	8	1		9	1			1
1500—09	7	6	2	15	3			3				
1510—19	3			3	6		1	7	1			1
1520—29					2			2	1			1
1530—39												

Som omtalt i indledningen, s. 14, l. 22 — s. 15, l. 2, er en væsentlig del af de breve, der dokumenterede klostrenes overtagelse af senere afhændet jordegods, afleveret til de nye ejere, hvis arkiver ikke altid er bevaret. Man kan altsaa ikke gøre saa udtømmende rede for klostrenes erhvervelser af disse ejendomme som for deres erhvervelser af ejendomme, de beholdt. Antallet af de afleverede breve, der er gaaet tabt, maa imidlertid formodes at være relativt nogenlunde lige stort i forskellige afsnit af klostrenes historie. Ønsker man kun at kende forholdet mellem omfanget af de enkelte perioders gods-erhvervelser, kan det derfor forsvares, at man behandler overdragelserne af senere afhændede ejendomme paa lige fod med overdragelserne af de øvrige ejendomme. I de rubrikker i nedenstaaende tabel, over hvilke der staar et A, anføres totalsummerne (altsaa tallene i de rubrikker, over hvilke der staar et IV-tal) i tabellen s. 60f. I de rubrikker, over hvilke der staar et B, anføres til sammenligning de tal, man kommer til, naar man ogsaa tager hensyn til de breve, som stadfæster klostrenes erhvervelser af jordegods, de ikke beholdt.

Hvis et kloster, samtidig med at det fik en ejendom overdraget, afstod en anden, som var lige saa stor, blev mængden af det gods, klosteret besad, ikke forøget. Lige saa vigtigt det er at bestemme omfanget af klostrenes gods-erhvervelser i forskellige perioder af deres historie, lige saa vigtigt er det derfor at undersøge, hvor meget gods de afhændede i de samme tidsrum. En stor part af de ejendomme, klostrene afstod, var vederlag for nye ejendomme, de overtog. De breve, klostrene modtog ved mageskifternes afslutning, saavel som de fleste af registraturernes referater af disse breve, omtaler ikke alene det gods, de fik overdraget, men ogsaa det, de afhændede. Bortset fra de faa

tilfælde, hvor mageskiftebrevene er blevet afleveret til nye ejere af det gods, der kom i klostrenes besiddelse ved mageskifterne, (se indledningen, s. 14, l. 32 ff.) skulle man altsaa i det store og hele vide lige saa god besked med afhændelsen af de ejendomme, klostrene mageskiftede bort, som med erhvervelsen af de ejendomme, de beholdt til deres nedlæggelse. Foruden ved mageskifterne afstod klostrene undertiden, men næppe særlig ofte (se indledningen s. 14, l. 5 f. n. ff.) jordegods ved pantsættelser og ved salg. De breve, hvori klostrene stadfæstede overdragelsen af gods, de pantsatte eller solgte, hørte hjemme i panthavernes og købernes arkiver, der meget ofte er gaaet tabt. For afhændelserne af det pantsatte og det solgte gods gælder derfor det samme, som gjaldt for erhvervelserne af det senere afstaaede gods. Den procentdel, man kender af disse afhændelser, er ikke saa stor som den procentdel, man kender af mageskifterne og af erhvervelserne af de ejendomme, klostrene beholdt. Antallet af de breve, der er bevaret, maa imidlertid formodes at være relativt nogenlunde lige stort i forskellige afsnit af klostrenes historie. Ønsker man kun at kende forholdet mellem størrelsen af de enkelte perioders godserhvervelser og godsafstaaelser, kan der saaledes intet indvendes imod, at man inddrager pantsættelserne og salgene af jordegods i sammenligningerne paa lige fod med mageskifterne og med overtagelserne af fast ejendom. I de rubrikker i nedenstaaende tabel, over hvilke der staar et C, anføres det samlede antal af klostrenes godsafstaaelser, som man kommer til, naar man behandler de breve, der dokumenterer klostrenes godsafstaaelser og de ejendomme, de omtaler, paa samme maade som de breve, der dokumenterer deres godserhvervelser og de ejendomme, de omtaler. I de rubrikker, over hvilke der staar et D, anføres summen af godserhvervelserne, altsaa tallene i rubrikkerne B, minus summen af godsafstaaelserne, altsaa tallene i rubrikkerne C.

	Øm				Vor				Alling				Tvilum		
	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D	B	C	D
1180—89	7	8		8											
1190—99															
1200—09															
1210—19															
1220—29															
1230—39	3	6	4	2		1		1							
1240—49	4	4	5	÷1									1		1
1250—59	1	2		2											
1260—69	7	10		10											
1270—79															
1280—89		2		2											
1290—99															
1300—09	1	4		4											
1310—19	4	4		4					1	3		3			
1320—29	9	9		9											
1330—39	4	5		5	2	2		2		1		1			
1340—49	7	11		11	3	3		3	1	1		1	1		1
1350—59	5	7		7	6	7		7			2	÷2			
1360—69	6	8	1	7	1	1		1							
1370—79	6	9	1	8											
1380—89	3	3		3	1	2		2							
1390—99	4	5		5									5		5
1400—09	6	8		8					2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂		2 ¹ / ₂	6		6

	Øm				Vor				Alling				Tvilum		
	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D	B	C	D
1410—19	7	19		19					2	2		2	2		2
1420—29	4	9		9	1	1		1	2	2		2			
1430—39		5	1	4					3	5		5			
1440—49	14	16	21	÷5	4	4	8	÷4	9	10	5	5	2	2	
1450—59	2	4	1	3					4	4		4	6		6
1460—69	1	1		1	4	4	1	3	3½	5½		5½	2	1	1
1470—79	3	4½		4½	5	5	2	3	3	3		3	2		2
1480—89	8	8	1	7	2	2		2					1		1
1490—99	6	8	3	5	9	17	1	16	1	2	1	1	15	3	12
1500—09	15	15	2	13	3	7	2	5					1	1	
1510—19	3	3		3	7	13	1	12	1	1	1		1	1	
1520—29					2	6	1	5	1	1	1		4		4
1530—39					2	3	÷1		1		1		1	÷1	

Tallene i de rubrikker, over hvilke der staar et A, er som ovenfor omtalt overført fra tabellen s. 60 f.¹⁹⁾

Jordegods, som Øm kloster erhvervede i tiden før reformationen, men atter afhændede før aar 1554 (tallene i rubrikken B minus tallene i rubrikken A): Mellem 1182 og 1202, i tabellen henført til perioden 1180—92, 2 bol (s jord), d.v.s. jordegods, i 1 by, skænket af Valdemar den Stores og kong Knuds kapellan (S.M., II, s. 167 f.). I biskop Peder Elafsøns embedstid, i tabellen henført til perioden 1230—39, 3 erhvervelser af jordegods (S.M. II, s. 197 f.). Før eller i 1257 1 grd. (S.M., II, s. 201). 1262 gods eller jord i 3 byer (Æ.D.A., I, T 25). 1287 2 grd. (T 41). 1302 gods i 3 byer (Suhms Nye Samlinger, III, s. 329). 1333 1 grd. (Y 10). 1343 gods i 1 by (R 7). 1346 1 grd. (Y 9). 1348 2 grd. (M 36 og 37). 1350 2 grd. (L 18). Mellem 1360 og 1373, i tabellen henført til perioden 1360—69, 1 jord (A 30). 1366 1 grd. (T 26). 1374 jord i 2 (by)marker (T 28). 1377 gods i 1 by (L 39). 1395 1 grd. (N 33). 1404(?) jord i 2 (by)marker (H 82). 1416 1 grd. og jord i 1 mark og 1 skov (H 71). 1418 (eller 1423) pantebrev, 1440 købebrev paa 9 grd. (G 36 og 37, Æ.D.A., II, s. 65, Q 8). 1420 1 grd. (A 72). 1424 gods i 4 byer (H 79). 1437 2 grd. (Æ.D.A., II, s. 24, F 32). 1438 2 grd. og 1 bod (i Horsens) (A 104). Mellem 1439 og 1448 1 grd. (L 30). 1447 1 grd. (M 30). 1453 1 grd. (G 66). 1457 1 grd. (O 2, 3, 9, 12 og 13). 1473 ½ gdr. (Y 8). 1478 pantebrev, 1485 mageskiftebrev paa 1 grd. (O 14 og 16). 1492 1 grd. (T 40). 1497 1 grd. (N 18). Aarstallet ikke opgivet: 1 grd. (T 11, se afsnittet om Øm kloster, s. 26), 2 grd. (Y 7), gods i 1 by (Ø 2—5), 1 grd. (Y 6, jvnf. H 100—101 og M 10), 1 jord (M 71 og B 22b, se afsnittet om Øm kloster, s. 26).²⁰⁾

Jordegods, som Øm kloster afhændede (tallene i rubrikken C): 1234 gods i 1 by (A 3). 1236 gods i 2 byer (L 49). I biskop Peder Elafsøns embedstid, i tabellen henregnet til perioden 1230—39, gods i 1 by (S.M., II, s. 198). 1248 gods i 5 byer (A 2 og 11, S.M., II, s. 198). 1362 1 grd. (L 37 og X 7). 1375 gods i 1 by (M 52). 1438 jord i 1 bys mark (A 104). 1444 gods i 3 byer (T 17). 1444 9 grd. (G 39 og 37, Æ.D.A., II, s. 65, Q 10 og 8). 1445 1 grd. og 1 bol (M 17). 1446 gods i 2 byer (M 10). 1446 gods i 3 byer (T 5). 1446 2 grd. (Æ.D.A., II, s. 24, F 32). 1459 jord i 1 bymark (T 57). 1485 1 grd. (O 16). 1490 2 grd. (L 29, Repertori nr. 6686). 1492 1 grd. (T 40)²¹⁾. 1508 1 grd. (M 58 og 59). 1508 1 grd.

19) En del af klosterens adkomstbreve omtaler erhvervelsen saavel af gods, klosterne senere hen afhændede, som af gods, de beholdt. Nogle af de ejendomme, de omhandler, er altsaa regnet med i rubrik A's tal. Ejendomme, som laa i nedlagte byer, og ejendomme, hvis beliggenhed ikke kendes, er henregnet til det senere afhændede gods. Som der gøres opmærksom paa i note 24 i afsnittet om Øm kloster, er det imidlertid ikke udelukket, at nogle af disse ejendomme er blevet indlemmet i eller har ligget i byer, i hvilke klosteret var lodsejer i 1554.

20) Som det fremgaar af brevet T 39 gjorde Øm kloster gældende, at Skivegaard var skænket klosteret af Iver Lunov. Giveren og hans slægt synes imidlertid at have bestredet, at der var tale om en lovformelig gave, og gaarden kom vistnok aldrig i klosterets besiddelse.

21) Der regnes med, at brevet Ø 1 ikke handler om en ny godsafstaaelse, men blot stødfæster brevet T 40. Begge breve er udstedt af Laurids Lunov og drejer sig om en gaard i Bendstrup.

(A 101). Aarstallet ikke opgivet: Gods i 2 byer (B 22b og M 71). Mageskiftebreve, der ikke opgiver det gods, klosteret afstod: G 60, N 17 og T 7.

Jordegods, som Vor kloster erhvervede, men som blev afhændet før 1573: 1238 1 grd. (D 35). 1350 gods i 1 by (R 16). 1385 1 grd. (D 55 og 58, jvnf. indledningen, s. 31). 1492 1 grd. (H 27). 1493 2 grd. og 1 bol (K 1 b). 1496 jord i 1 bymark (D 64 og 65). 1497 jord i 1 bymark og 2 grd. (D 31). 1500 2 grd. (K 6). 1503 opladelsesbrev paa panteret og 1505 skøde paa 1 grd. (K 1 a og K 4). 1504 1 grd. (R 17). 1513 6 grd. (J 1 og R 19). 1522 4 grd. (K 9)²²⁾. 1530 2 grd. (R 18). Aarstallet ikke opgivet: 1 grd. (R 21), 1 grd. (F 19).

Jordegods, som Vor kloster afhændede: 1443 2 grd. og 3 øde bol (Æ.D.A., II, s. 134, B 159). 1444 gods i 3 byer (Æ.D.A., II, s. 117, B 5). 1467 jord i 1 bymark (D 70, jvnf. D 67, 69 og 71). 1476 2 grd. (D 33). 1496 jord i 1 bymark (D 64 og 65). 1500 2 grd. (K 6). 1516 Barsnab øde mark (J 3). 1522 jord i 1 bymark (D 32). 1530 3 grd. (R 18). Aarstallet ikke opgivet for pantsættelsen af 1 bol, hvis indløsning omtales i brevet D 19. Det gods, klosteret afstod, anføres ikke i mageskiftebrevet D 1.

Jordegods, som Alling kloster erhvervede, men som blev afhændet før 1586: 1315 1 skov (E 8). 1318 pantebrev og 1319 skøde paa gods i 1 by (F 6 og 7, C 5). 1339 tilladelsesbrev paa gods i 1 by (F 8). 1433 1/2 og 1436 resten af 1 mølle (A 4, 10, 12 og 13). 1437 1 grd. (K 19). 1443 1 mølle (H 3). 1466 jord i 1 by (D 8). 1469 gods i 1 by (K 6). 1494 1 grd. (E 18). 1535 klosteret indløste 1 grd., der var solgt med tilbagekøbsret (K 30 og 31, jvnf. K 26). Aarstallet ikke opgivet: Gods i 3 byer (E 21).

Jordegods, som Alling kloster afhændede: 1351 2 grd. med mere gods, som ikke beskrives nærmere (Æ.D.A., II, s. 69, R 14). 1443 3 grd. (F 9, Repertoriets 28. marts 1443). 1444 1 grd. (G 7, Æ.D.A., II, s. 50, N 8). 1446 genbrev paa pantebrev paa 1 grd. (B 9). 1494 skov i 1 (?) bys mark (E 4, jvnf. J 3 og 6 og Æ.D.A., II, s. 70, R 18 og 20). 1515 genbrev paa 1 grd., som klosteret havde solgt med tilbagekøbsret (K 26). 1520 jord i 1 bymark (Æ.D.A., II, s. 20, E 45). Aarstallet uvist eller ikke opgivet: 1 jord, der blev pantsat (A 14), 1 grd., der blev pantsat (A 16), 1 grd., der blev pantsat (E 18), 1 grd., der blev pantsat (maaske den gaard, klosteret mageskiftede bort i 1444) (Æ.D.A., II, s. 54, N 41), gods paa Rømhø (Æ.D.A., IV, s. 389, 51). Remstrup og Remstrup fang, stedet, hvorpaa Silkeborg slot var opført, og klosterets andel i »Bond« blev mageskiftet bort i 1418 (Æ.D.A., II, s. 4, A 9) eller i 1443 (H 3). Endelig aftale om afhændelsen blev dog først truffet i 1532 (Æ.D.A., II, s. 4, A 10)²³⁾.

Den oversigt, der gives s. 46f. over breve, der dokumenterer Tvilum klostres erhvervelser af jordegods, omfatter baade gods, som klosteret beholdt, og gods, som det senere hen afhændede.

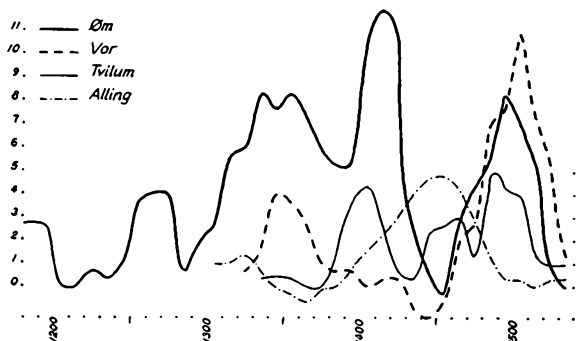
Jordegods, som Tvilum kloster pantsatte, solgte eller mageskiftede bort: 1444 2 grd. (N 8 og Æ.D.A., II, s. 181, G 7). 1460 jord i 1 bymark (Æ.D.A., II, s. 48, M 7). 1497 1 grd. (O 26 og Repertoriets, 7. februar 1497). 1497 2 grd. (Æ.D.A., II, s. 77, S 1). 1509 1 grd. (Æ.D.A., II, s. 49, M 14). 1514 genbrev paa pantebrev paa 1 grd. (Æ.D.A., I, s. 254, N 46). 1533 andel i jord i 1 bymark (Frederik I's danske Registranter, s. 346). Aarstallet ikke opgivet: 1 grd. (O 34). Mageskiftebreve, der ikke opgiver det gods, klosteret afstod: N 1, N 7, N 30, O 13, O 42 og O 44. Vedrørende de i brevene N 8 og O 26 omtalte godsafstaaelser se ovenfor.

De tal, der staar i de forskellige tabeller, kan naturligvis kun være rigtige, hvis den lange række af antagelser, der er gjort ved deres beregning (se ovenfor s. 59), ikke er forkerte. At dette som oftest vil være tilfældet, har man god grund til at formode, hvis man kan godtgøre, at de tilstande, tallene giver udtryk for, stemmer overens med de historiske kendsgerninger. I middelalderen var saa langt den største part af al kapital anbragt i fast ejendom. Der kan derfor ikke være tvivl om, at de perioder af klostrenes historie, i hvilke deres godserhvervelser var mange og store og deres godsafstaaelser faa og smaa,

²²⁾ 2 af disse gaarde er muligvis de samme, som omtales i brevet K 6 (1500).

²³⁾ Der regnes med, at de 2 gaarde, som omtales i brevene Æ.D.A., II, s. 13, C 26, og s. 11, C 15, tilhørte Serup kirke, som var inkorporeret i Alling kloster, og at Vindum kirkes englod i Højbjerg sogn var pantsat til kirken, før klosteret erhvervede Lars Eskildsens gaard (E 15).

var økonomiske fremgangstider for munke- og nonnesamfundene. Omvendt har stagnation eller tilbagegang præget de perioder, i hvilke godsershvervelserne var smaa og godsafstaaelserne store. Som det fremgaar af tabellen s. 62f. og af nedenstaaende diagram, voksede Øm klostres jordegods stærkt i tiden 1230—69, d.v.s. i de aar, da munkene fik raad til at opføre en stor kirke og flere andre nye klosterbygninger (se C. M. Smidt i »Aarhus Stifts Aarbøger« 1942, s. 14—21). Til gengæld blev klosterets besiddelser praktisk talt ikke forøget i tiden 1270—99, da dets økonomi var undergravet af den langvarige strid med bisperne

Kurver, som viser tilvæksten til Øm, Vor, Tvilum og Alling klostres jordegods.

Kurverne er konstrueret paa følgende maade: Først er der foretaget en udjævning af tallene i rubrikkerne D i tabellen s. 62f., idet hvert tal er erstattet med gennemsnitssummen af det paaældende tal, det tal, der staar umiddelbart ovenover, og det tal, der staar umiddelbart nedenunder, (intet tal betyder 0). Derefter er disse gennemsnitssummer afsat som punkter paa de steder, der angiver midten af de forskellige tjaarige perioder, og forbundet med kurver NB: Der tages intet hensyn til Vor og Tvilum klostres godsershvervelser, som er ældre end aar 1300.

Peder Ugotsen og Tyge (S.M. II. s. 206 ff.). Efter aar 1300 begynder en ny fremgangsperiode, der imidlertid afbrydes af en mindre tilbagegang i tiden 1350—89 og af en større i tiden 1420—69. Den lille tilbagegang faldt i aarene efter den holstenske besættelse, den sorte død og landgildens nedsættelse til en trediedel, den store paa den tid, da biskoppen i Aarhus til dels paa klostrenes bekostning samlede jordegods til sine nye hovedgaarde Aakær og Silkeborg²⁴). For Vor og Tvilum klostres vedkommende forløber kurverne over deres jordegods' forøgelse i tiden efter aar 1300 i det store og hele parallelt med kurven over tilvæksten til Øm klostres besiddelser. Begge klostre havde saaledes en nedgangsperiode i første halvdel af det 15. aarhundrede²⁴), en opgangsperiode i slutningen af dette aarhundrede og en ny nedgangsperiode i tiden ned mod reformationen. Derimod var det kun Tvilum klostres gods, der ligesom Øm klostres blev betydeligt forøget i de sidste aar af dronning Margrethes regeringstid, da klostrene og det kirkelige fromhedsliv havde gode kaar, og kun Vor klostres gods, der ligesom Øm klostres voksede meget omkring midten af det 14. aarhundrede og yderst lidt i den følgende tid. Fra og med forordningen om klostrene 1443 skaffede kongen sig en stadigt voksende

²⁴) I 1428 eller et af aarene deromkring fik Vor kloster overladt en del af Vissing klostres jordegods. Formodentlig maatte klosteret til gengæld afstaa sine ejendomme uden for Vor og Tyrsting herreder til bispestolen (se afsnittet om Vor klostres godshistorie, s. 126 ff.). Omrent samtidig hermed nedlagde biskoppen og paven Søby kloster og overdrog dets ejendomme til Tvilum kloster. Det ser imidlertid ud til, at det blev arvingerne efter Søby klostres grundlægger, der kom i besiddelse af klosterets gods (se afsnittet om Tvilum kloster s. 48). NB: Største parten af de mange ejendomme, Øm og Vor kloster afhændede i tiden 1440—49, erhvervede bispestolen.

indflydelse paa klostergodsets bestyrelse og andel i klosterbøndernes ydelser. Til vederlag tog han munkene under sin beskyttelse og fremmede de bestræbelser, der fra forskellige sider udfoldedes paa at reformere klostrene, (se Niels Skyum-Nielsen, »Ærkekonge og ærkebiskop«, »Scandia«, XXIII, s. 49—71). Den forøgelse af antallet og omfanget af saavel Øm som Vor og Tvilum klostres godserhvervelser, der fandt sted i sidste halvdel af det 15. aarhundrede²⁵⁾, staaer utvivlsomt i forbindelse med disse reformbestræbelser og den sikkerhed for uanfægtet besiddelse af deres ejendomme, som kongens beskyttelse gav klostrene. Jævnfør hermed, at klosteret i Vor, som blev reformeret saa radikalt, at det blev tilsluttet en ny kongregation (se indledningen s. 10), netop er det kloster, der kan notere den største fremgang i denne periode. Blandt de fire klostre indtager det i Alling en særstilling, for saa vidt som dette klostres økonomiske opgangs- og nedgangsperioder aabenbart ikke faldt sammen med de øvrige klostres. Efter det foreliggende materiale at dømme har Alling kloster kun erhvervet meget nyt jordegods i en enkelt periode af dets historie, nemlig i aarene omkring 1444, da munkene vistnok med kongens støtte forberedte en flytning af klosteret til Grønbæk (se ovenfor s. 39)²⁶⁾.

*

Af de breve, der dokumenterer eller omtaler overdragelser af jordegods til klostrene, bekræfter de fleste godserhvervelser, der nylig havde fundet sted. En del af disse breve er imidlertid udstedt for at sikre klostrenes rettigheder i ejendomme, som de for længe siden havde erhvervet. Dette er saaledes tilfældet med de breve, som kun anfører de omstændigheder, under hvilke en ejendom var erhvervet, for at holde den ude fra andre ejendomme i samme by, med alle vidisser paa gamle skøder og gavebreve og med nogle af de tingsvidner og stadfæstelsesbreve, som har afhændelser af faste ejendomme til genstand. En stor part af stadfæstelsesbrevene var udstedt af testatorers ægtefæller og arvinger og bør antagelig altid henregnes til de breve, der dokumenterer nyerhvervede rettigheder, selv om de ofte er adskillige aar yngre end testamenterne. Uagtet alle, lige siden landskabslovene blev gældende ret, kunne testamentere deres halve hovedlod til gejstlige institutioner, nægtede arvingerne nemlig ofte at udlevere de ejendomme, arveladerne havde testamenteret til kirker og klostre. Formodentlig stemmer det derfor bedst med de faktiske retstilstande, hvis man gaar ud fra, at klostrene først ved arvingernes og ægtefællernes opladelser eller stadfæstelser fik ubetinget ejendomsret til det testamenterede gods. Medens det altsaa maa antages, at alle ægtefællers og arvingers stadfæstelser overdrog rettigheder til klostrene, som de ikke hidtil havde haft, kunne kongen baade stadfæste breve paa ejendomsoverdragelser, der nylig havde fundet sted paa rettertinget, og gamle breve, der forelagdes ham som led i forfølgelser til laas. Paa samme maade kunne tingsvidner baade bekræfte nye godserhvervelser og gamle afstaaelser af ejendomme, der var genstand for retstrætter, lavhævsprocedurer el. lign. Registraturenes referater giver i almindelighed ingen oplysninger om grunden til stadfæstelsesbrevs og tingsvidners udfærdigelse. I det følgende regnes der imidlertid med, at hvis

²⁵⁾ Da man maa regne med, at flere gamle end nye breve er gaaet tabt, er den reelle fremgang i godserhvervelsernes antal og omfang maaske ikke helt saa stor, som tabellens tal lader formode.

²⁶⁾ Vedrørende den topografiske fordeling af Øm og Vor klostres godserhvervelser og forholdet mellem omfanget af det gods. Øm kloster erhvervede før og efter udstedelsen af det ældste bevarede brev, der staufæstede overdragelsen af jordegods til klosteret, se afsnittene om de to klostre, s. 32—33 og s. 45 f. I disse afsnit tages der dog kun hensyn til erhvervelserne af ejendomme, som klostrene beholdt.

kongens stadfæstelsesbreve og de tingsvidner, som angaar afhændelser af jordegods, ikke var samtidige med laasebreve og lavhævder paa de samme ejendomme, og hvis man ikke med sikkerhed ved, at de var tre aar, d. v. s. lavhævdsterminen, yngre end godserhvervelserne, dokumenterer de rettigheder, klostrene nylig havde faaet overdraget.

De breve, der stadfæster eller omtaler afstaaelser af jordegods til klostrene, er ikke de eneste, som drejer sig om ejendomme, der har været i klostrenes besiddelse. Herforuden laa der i klosterarkiverne en del af de tidligere ejeres adkomster paa gods, de eller deres arvinger havde afhændet til klostrene, samt talrige breve, der uden at nævne selve erhvervelsesmaaden skulle sikre klostrenes ejendomsret til jordegods og skaffe dem erstatning for krænkelse af deres rettigheder. Sidstnævnte breve bestod bl. a. af tingsvidner paa lang tids upaakæret besiddelse af jordegods, lavhævder, laasebreve, skelforretninger, domme og forlig i sager, som angik fast ejendom.

Nedenstaaende tabel angiver, hvor mange breve der i henhold til det ovenfor udviklede maa antages at være udstedt til sikring af Øm, Vor, Alling (Al.) og Tvilum (Tv.) klostres ejendomsret til tidligere erhvervet jordegods i samtlige tiaarige perioder af tiden 1180—1536.

	Øm	Vor	Al.	Tv.		Øm	Vor	Al.	Tv.
.....					1400—09.....	3	2	1	2
1240—49.....	1				1410—19.....	5	3	2	2
.....					1420—29.....	9	2	10	1
1290—99.....	1				1430—39.....	2	6	6	2
1300—09.....		1			1440—49.....	7	4	10	1
1310—19.....	2				1450—59.....	10	4	2	5
1320—29.....		1			1460—69.....	14	20	6	15
1330—39.....			1		1470—79.....	15	15	7	6
1340—49.....	1	1		1	1480—89.....	43	14	19	4
1350—59.....		3		1	1490—99.....	38	20	23	6
1360—69.....		1			1500—09.....	17	38	5	3
1370—79.....	1				1510—19.....	12	19	7	6
1380—89.....		1		1	1520—29.....	9	8	16	5
1390—99.....	1	2		3	1530—39.....	3	6	13	1

Af breve, der skulle forsvare klostrenes rettigheder i gods, som allerede en tid havde været i deres besiddelse, er der, som tabellen viser, kun bevaret faa fra tiden før aar 1400, en del fra aarene 1400—1459 og særdeles mange fra aarene 1460—1529. Selv om man maa regne med, at flere ældre end yngre breve er gaaet tabt, og selv om klostrene lejlighedsvis kan have ønsket at sikre rettigheder, som ingen anfægtede, er det dog overvejende sandsynligt, at de mange breve, der er udstedt i sidste halvdel af det 15. og begyndelsen af det 16. aarhundrede for at værne klostrenes jordegods, er foranlediget af hyppige forsøg, som naboer og slægtninge til tidligere ejere gjorde paa at bemægtige sig munkenes og nonnernes ejendomme. Naar klostrene tilsyneladende godvilligt fandt sig i, at de i denne periode blev afhængige af kongen og maatte tilstaa ham indtægter af deres fæstegods, kan det saaledes skyldes, at de havde haardt behov for den beskyttelse, han ydede dem til gengæld.

*

Som det tredie formaal med nærværende undersøgelse nævnes s. 51 bestemmelsen af de personers stand og sociale stilling, som overdrog klostrene deres ejendomme. Medens klostrenes stiftere og ældste velgørere som regel var konger, medlemmer af kongehuset eller biskopper, viser det fremdragne materiale, at de, der siden midten af det 13. aarhundrede afhændede jordegods til

klostrene, sjældent tilhørte samfundets allerhøjeste kredse. Nogle faa ejendomme erhvervede klostrene af selvejerbønder og købstadborgere, og en del overtog de fra gejstlige institutioner eller personer; men langt de fleste fik de overdraget af adelige eller af personer, hvis stand ikke kan bestemmes. Af de sidstnævnte var de fleste sandsynligvis ligeledes af adelig herkomst²⁷⁾.

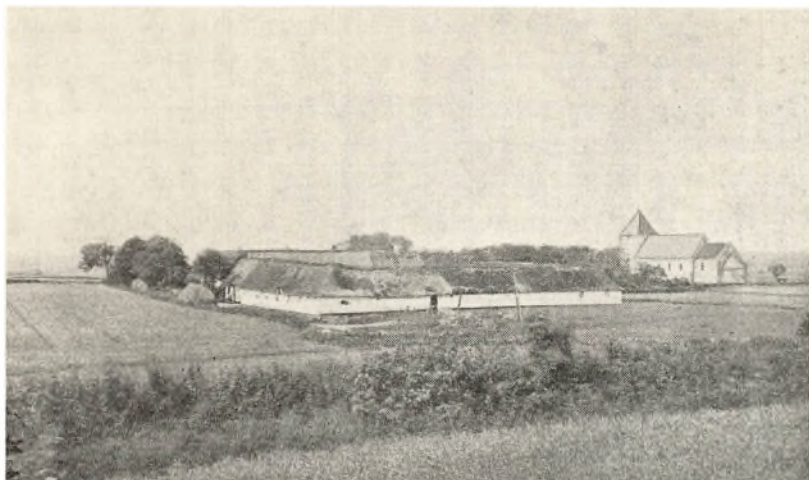
*

Som paavist i indledningen, s. 21, og i afsnittene om de afgifter, der svaredes af de enkelte klostres ejendomme, er der en række gaarde, om hvilke vi med nogenlunde sikkerhed ved, at deres kornlandgilde er fastsat af eller under medvirken af klostrenes ledelse. En sammenligning med de dyrkede arealer 1683 viser, at der af disse gaarde almindeligvis blev betalt 1 ørtug korn af jord, der svarede til mellem 9 og 18 tdr. land 1683, d. v. s. 1 mark gulds jord. Af gaardene i Vor og Tyrsting herreder ser det dog ud til, at der kun blev svaret halvt saa meget korn som af gaardene i de øvrige herreder, og mange enestegaardes landgilde var større eller som regel betydeligt mindre end de andre gaardes. Da enestegaardene som oftest laa ude i skovene og overdrevene, skyldes den forholdsvis lille landgilde, der blev svaret af 1 tønde land af disse gaardes tilliggender 1683, formodentlig, at deres dyrkede areal var vokset relativt mere end andre gaardes. Foruden for de principper, hvorefter kornlandgilden var paalignet, gives der i afsnittene om de enkelte klostres godshistorie en redegørelse for de ændringer i fæsternes afgifter, som kongens overtagelse af Øm kloster medførte (se afsnittet om dette kloster, s. 18—21), og for de regler, efter hvilke størrelsen af nogle af klosterbøndernes gæsteriafløsning var fastsat²⁸⁾.

(Herreklostrenes godshistorie er udgivet med understøttelse af Carlsbergfondet og Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse).

27) Hr. Mogens, som afstod gods til Øm kloster, var antagelig præst, ikke ridder. Derimod var Ived Andersen, som afstod gods til Ring kloster, utvivlsomt adelig (se brevene Æ.D.A., II, s. 118, og III, s. 364, samt de øvrige breve, der citeres i »Danmarks gamle Personnavne«, I, sp. 613).

28) Naar den vigtigste form for gæsteri er nærmere specificeret, kaldes den altid høveste- ikke hovmandsgæsteri. Man faar saaledes det indtryk, at det gæsteri, bønderne skulle yde, var fodergæsteri, d. v. s. de skulle fodre eller levere foder til et bestemt antal heste en eller flere dage. Da klostrene ikke saaledes som kongen, bisperne og de verdslige stormænd havde krigere og andre folk i deres tjeneste, var deres behov for gæsteri næppe stort. Man maa derfor formode, at det i hovedsagen var biskoppen og kongen, der oppebar klosterbøndernes gæsteri. Af de klostre, der stod under biskoppens tilsyn, modtog han naturligvis visitatsgæsteri, og af Øm kloster, der i sin egenskab af cistercienserkloster var unddraget biskoppens myndighed, krævede han og opnaede vistnok ogsaa donatorgæsteri (se Øm klosterkrønikes beretning om munkenes strid med biskop Tyge, S.M., II, s. 206 ff.). Hvad kongen angaar, skaffede han sig i løbet af sidste halvdel af det 15. og begyndelsen af det 16. aarhundrede ret til gæsteri og borgerleje af klostrene. Breve, der er udgivet i »Diplomatarium Dioecesis Lundensis«, V, s. 134, og VI, s. 16 og 60, viser, at ærkebiskoppen ofte krævede gæsteri direkte af klostrenes bønder. Gæsteriet var altsaa (i nogle tilfælde) ikke en ydelse, der egentlig paahvilede klostrene, men som de havde overført paa deres fæstere. Vedrørende gæsteriet af klostergodset se i øvrigt Niels Skyum-Nielsen i »Scandia«, XXIII, s. 53 ff.

Hvirring Præstegaard og Kirke, set fra sydøst, o. 1864.

Fra Hvirring Præstegaard i 1864.

Ved Kjeld Elkjær.

Om Krigen 1864 findes der en omfattende Litteratur, baade kyndige, krigshistoriske Værker og mere populære Fremstillinger. Der er ogsaa offentliggjort adskillige Beretninger af jævne Mennesker, der viser, hvordan man rundt omkring, ikke mindst i det besatte Jylland, fulgte Krigens Gang og bar de Byrder, den førte med sig.

Som et interessant Bidrag til denne Litteratur forlæner de herunder meddelte Oplevelser at bevares. De er ikke beregnet paa Offentliggørelse, men det mundrette, uhøjlidelige Sprog med en umiskendelig Undertone af jydsk giver dem en egen Friskhed og gør Læsningen til en Fornøjelse.

Forfatterinden er Nicoline Kirstine Fritz (1840—1913), Datter af Sognepræsten i Hvirring-Hornborg Niels Fritz (1791—1874) og Karen Kirstine f. Færch (1802—72). Hun levede ugift i Hjemmet til Faderens Død og holdt derefter Hus for sin ligeledes ugifte Broder, Sognepræst, sidst i Holme-Tranbjerg Georg Fritz (1835—1917).

Det er Trangen til at fortlælle om de bevægede Dage, der har givet hende Pennen i Haanden. Hun skriver vidt og bredt derom, og først mod Slutningen bestemmer hun sig til at sende det efterhaanden temmelig lange Brev til Søsteren Mathilde Francisca Fritz (1838—1916), senere gift med Fæltteren, Skovrider ved Det danske Hedeselskab Niels Fritz (1835—1925).

Optegnelserne begynder med Slaget ved Vejle den 8. marts. Under 4. Divisions (Hegermann-Lindencrones) fortsatte Tilbagetog faar Præstegaarden Besøg baade af danske, preussiske og østrigske Tropper. Det er forstyrrede Dage og Nætter uden Søvn. Det pinagtigste er næsten Mangelen paa paalidelige Efterretninger. Man aner i Virkeligheden intet om Krigens Gang eller Forholdene i Ind- og Udland, men er henvist til de fantastiske Rygter, der løber Landet rundt. Brevet bærer Præg af en ret naiv Optimisme, men viser ogsaa en høj Grad af Ligevægt og godt Humør til at staa de onde Tider igennem.

Beretningen slutter sidst i Marts, da den første Besættelse var forbi. Mens 4. Division stod i Sikkerhed paa Mors, trak Tyskerne sig atter sydpaa for at frem-

twinge Afgørelsen ved Dybbøl. Hvordan Forholdene har arlet sig i Hvirring Præstegaard, da Fjenden kom igen senere paa Aaret, har jeg ingen Efterretninger om.

Brevet er gengivet med Originalens Retskrivning, men let normaliseret Tegnsætning. For Tilladelse til at offentliggøre det og for Laan af de værdifulde Fotografier skylder jeg Arkitekt S. Fritz en hjertelig Tak.

Efterdi og saasom at man i disse trange Tider ikke har det bitterste Andet at tænke paa og tale om end Fortiden, hvad vi har oplevet her, saa har Marie¹⁾ og jeg besluttet os til til en Forandring at sætte det op paa Papiret

og saa, naar man engang igjen faaer Adgang til »Udlandet«, at sende det ud i Verden til Een eller Anden, hvem det nu nemmest kan komme til. Saa jeg veed altsaa endnu ikke, hvem jeg skriver til, men det er jo ogsaa det Samme. Nu vil jeg blot fortælle, Rub og Stub, hvordan forrige Uge gik her.

Nicoline Fritz,
den 14. Marts 1864.

Altsaa — for at begynde med Begyndelsen — i Tirsdags (8. Marts) Kl. 1, som jeg kommer op i mit Kammer og stod ved det aabne Vindue og frydede mig over den friske Foraarsluft og Stæren, som sad og sang saa lifligt i Trætoppen, bliver jeg opmærksom paa en anden og mindre fredelig Sang, nemlig af Kanonskud, som ikke kunde være ret langt borte, idetmindste ikke saa langt som Frederitz. Jeg kilte jo ned i Stuen og meldte det, og vi udenfor at høre efter og blev da enige om, at det maatte være ved Veile, og det ærgrede os nu saameget mere, som vi vidste, at det Halve af Mandskabet (7de Regiment) var netop den Dag draget derfra for at gaae til Aarhus og derfra til Als vel. Det havde vor Rasmus fortalt, som havde været her om Formiddagen. Han og flere af hans Kammerater havde faaet Lov at lægge Veien heromad for med det Samme at besøge deres Hjem. Dette antog vi nu, at Fjenden havde faaet at vide og vilde benytte sig af. Imidlertid har vi da senere hørt, at det i Grunden var ligegyldigt, da de, 7. Regiment, deels hørte Kanonaden tidsnok til at vende om igjen og deels slet ikke kom med i Slaget alligevel²⁾.

Hen paa Eftermiddagen sagtnede Kanonaden, ja den hørtes en Tid slet ikke, saa vi troede ikke, det havde været Andet end en lille Fægtning. Men saa Kl. 4—5 tog de ved igjen, og det saa voldsomt, saa Vinduerne klirrede her ved de stærkeste Skud, og jeg, som opholdt mig paa Petersborg det Meste af Eftermiddagen, derfra tydelig kunde see Røgen pulse op i Horizonten for hvert af de stærke Skud, og det var jeg da ikke den Eneste, der kunde. Man kunde da baade høre og see, at det var paa denne Side af Veile, de sloges, og det var just ikke saa tilfredsstillende. Imidlertid kunde vi ogsaa høre Kanoner, der var lidt længere borte, det kunde jo saa passende være Fjendens. Geværssalverne kunde man ogsaa tydelig høre imellem Kanonskudene. Det var just ikke hyggeligt at være saa nær ved det, men rasende interessant var det, det kan ikke nægtes, saadan at kunne paa en Maade følge Gangen i Slaget. Imidlertid havde Moder faaet travlt her inden Døre for at forberede Alt til at tage imod Indquartering, som vi jo kunde vente af hvem det skulde være, og omtrent hvad Øieblik det skulde være. Her blev flyttet om med Klaveret og med

Sengene rundtomkring o. s. v. — Endelig Kl. 6 holdt Skydningen op. Da var det ogsaa mørkt, saa de var da nødt til det, og vi gik da i Seng ved sædvanlig Tid, rigtignok i den Tro, at vi ikke fik Lov at sove i Roe hele Natten, og det slog da ogsaa til. Klokken mellem 2 og 3 vaagnede vi Alle ved at høre saadan en Buldrer og Rumlen, som i Førstningen ikke var til at blive klog paa hvad var, men at det maatte være en Deel af Armeen, begreb vi da og kom derfor af Sengen i en Fart. Det varede da heller ikke længe, før Een bankede paa Dagligstuevinduet, og paa Moders Spørgsmaal, om det var Armeen, og paa Tilbagetog? svarede ja, og at der var en Syg, som de gjerne vilde have ind. Moder, som da var kommet i Klæderne, gik da ud og lukkede op, og den Syge kom ind og fik en Seng at ligge paa.

Imidlertid var der kommet et Par andre Soldater ind i Kjøkkenet og bad Pigerne om »en Bid Brød og en Drik Vand«, for de var saa sultne, saa sultne. »Jo, det skulde de nok faae«, og da vi imidlertid Allemand var kommet paa Benene, fik de naturligviis, hvad de vilde have og mere til da, Smørrebrød og en Snaps og varmt Øl til, og saa gik nogle ud og sagde til deres Kammerater, at de skulde gaae ind, »for her var rigtig godt at komme, her kunde man faae Alting«.

Det kunde de bruge, og ind kom de i Masse, saa vi bleve snart kjede af at skjære til dem, men satte Smørkrukken paa Bordet til dem og Brød og Ost og lod dem selv besørge det. Her var endda et Par Mennesker herinde, Borgestuen var stopfuld, Kjøkkenet ligesaa, og Spisestuen og Dagligstuen var ikke just til at løbe lige igjennem endda. Men igjennem maatte jeg skam dog mange Gange med Brændevinsflaskerne, de trængte tidt til at fyldes i Brændevinskammeret, og flere fik jo ogsaa lidt i deres Feltflasker. Det var Dragoner næsten Alle dem, her var, deels af Randers og deels af Aarhus Dragoner³⁾, som fulgte med Trainet. Det kom jo foran, før de egentlige Tropper, og holdt herudenfor paa Marken, mens Folkene skiftedes til at komme ind og faae Noget at leve af.

Efter deres eget Sigende var her omtrent et Tusinde Mennesker herinde efterhaanden, for det Mudder varede til op ad Dagen, en 4—5 Timer omtrent. Vi kunde jo ingen Begreb have om deres Tal, men at det maatte ikke have været saa faae, kunde vi slutte efter, hvad her blev spist, for det var 12 Brød, et heelt Lispund Smør, nok omtrent 2 Oste og en heel Tønde Øl, som blev kogt til dem, for at de kunde faae noget Varmt ogsaa, for Caffé kunde det jo aldrig nytte al begynde med til saamange. Ja havde vi ikke seet Soldater før, kan vi skam nu sige, vi har seet et Par endda, og godt saae de ud Allesammen. Det er skam Stadsfolk, det er vore Dragoner. Der var ingen Ynk at see paa dem, men de kan vel heller ikke have døiet saa meget som Infanteriet. Trætte var de jo nok og søvnige, de sad og sov omkring i Krogene, hvor de kunde finde en Plads et Par Mennesker. Men en Fornøielse var det rigtignok at kunne gjøre dem lidt tilgode, især da de var saa beskedne og taknemlige og forbausede over, at de ikke skulde betale for det. Det syntes de ikke, vi kunde »staae os« ved, og det var de da ikke vant til, men nu kunde de da mærke, at de var kommet mellem danske Folk o. s. v., for nede ved Jellinge og deromkring, hvor de kom fra, havde de nok ikke havt det altfor godt.

Et Par Officerer var her da ogsaa om Natten, eller da egentlig kun een, en Ritmester Freisleben⁴⁾. Den Anden var een af de mange Speyere (Peters Svogere), men han var kun Lieutenant »ved Flæsket«, Intendant sagde han selv⁵⁾. De to meldte saa forresten, at General Honnens⁶⁾ havde anviist Kvarter i Hvirring og vilde selv med sin Stab ligge her i Præstegaarden, og saa drog de 2 afsted.

Op paa Formiddagen (9. Marts), da Trainet omtrent var kjørt igjen Alt-sammen, kom rigtig Hr. Generalen og 3 Løgtenanter og samtidig med dem Hr. og Fru (Christiansen⁷) med en heel Deel Proviant i deres Vogn. De troede nemlig, at Staben vilde have ligget paa Rask, men da det ikke slog til, kom de her med det Gode, de havde, hvad der jo var meget pænt gjort af dem og meget tilpas for os. De blev her saa hele Dagen og nød de Herrer Officerers Selskab, for dernede paa Rask saae de ikke een Soldat.

Vor Indqvartering bestod af General Honnens, Ordonans-Lieutenant Dahl (en Fætter til Fru Christiansen)⁸), Lieut. Saurbrey (Broder til Voerbasse Saurbrey og forhenværende Gendarm Officer)⁹), 3 Underofficerer og 12 Menige, saa den var jo ret antagelig. Allesammen var de af Aarhus, 3die Dragonregiment. 1ste Regiment laae indqvarteret her i Byen og i Honum^{9a}), saa dem saae vi da ogsaa imellem af, og Artillerister med da, da de ogsaa havde et lille Batterie med dem. Ja her var skam Liv i Gaarden den Dag, stadig Færd-sel ud og ind, om ikke af Andre saa af Ordonantsen, som kom hver halve Time med Meldinger fra Forposterne om Fjendens Stilling og fra Hansted-gaard, hvor Hovedqvarteret var, Hegerman Lindencrone og den sølle Kron-prinds, som kom tidsnok herover for at lære at gaae tilbage for Tydskerne¹⁰).

Mod Aften bragte et Par Ordonantsen den Melding, at nu stod de tydske Forposter ved Hornborg. Der var vore Forposter jo ogsaa, saa det kunde jo blive til, hvad det skulde. Christiansens fik da travlt for at komme hjem, inden de blev afskaarne derfra. Imidlertid tog Officererne og Generalen det dog meget roligt, spiste deres Aftensmad og gik saa i Seng, skjøndt de selv sagde, at de Tydske kunde paa deres rappe Heste være her ligesaa hurtigt, som vore egne Forposter kunde melde dem. Da de turde gaae i Seng, gik vi andre da med. Soven blev der rigtignok ikke meget af, da Ordonantserne jo blev ved at komme hver halve Time med deres Meldinger. Et rædsomt Veir var det, med Storm og Sneefog, saa det tudede gennem hele Huset, naar de gik med Gaard-døren deroppe.

Længere end til Kl. 12 fik Folkene da ikke Roe til at sove. Saa blev de bankede op, at de skulde gjøre dem færdige til at drage afsted. Vi Fruentim-mer kom naturligviis ogsaa op, da Officererne jo skulde have Mad og Caffé, inden de reiste, og Folkene da ligesaa, og her kom en Ordonantsofficer (Lieutnt Rode) fra Hovedqvarteret¹¹), som var saa sulten ogsaa, de kunde jo næsten aldrig faae Tid at spise, de Mennesker. Han meldte ogsaa om Bataillen ved Frederitz samme Dag som den ved Veile, at der var falden saa Mange, og Vilster var saaret o. s. v.¹²).

Endelig Kl. 3 1/2 fik de afforhandlet og afskrevet og drog saa afsted efter mange Taksigelser, ja de ventede nok ogsaa for at faae Infanteriet afsted foran dem. Saa skulde vi da see at faae lidt sovet igjen (vi sov jo næsten heller ikke forrige Nat), og de Andre gik da i Seng, og jeg satte mig i Moders Lænestol, da min Seng var optaget, eftersom Fader var flyttet herved for Blæsten fra Gaarddøren deroppe. Jeg havde ogsaa meest Lyst til at blive i Klæderne, da det nok kunde hænde, at der kunde komme Nogen herind af Forposterne, som først hen paa Morgenstunden skulde trække fra Hornborg.

Ganske rigtig, da jeg havde siddet lidt, kommer der et Par ridende op og banker paa Vinduet, og da jeg kom ud til dem, bad de om en Løgte for at see paa deres Papirer, hvor de skulde hen med dem. De troede ikke, Staben var reist endnu. Saa reed de da igjen, og jeg satte mig igjen og tænkte paa at luure lidt, sad og saa paa Himlen, som var rød der, hvor Solen skulde staae op, og undrede mig over, at det allerede blev Dag. Ja Klokken var henved 6 dengang. Saa hører jeg igjen Ridende i Gaarden og kiler jo ud og lukker op. Det var

2 af Forposterne, der skulde melde, sagde de, at Rosenlund brændte. Jeg spurgte naturligviis, om det var Tydskernes Værk? Men det var det da ikke, dem havde de ikke seet Noget til. Saa reed de da igjen efter at havde faaet Underretning om, hvad Vei de Andre havde taget, og jeg ud og faae Folkene purret op og Karlene ned til Branden. Den kunde jo tydelig sees fra de søndre Vinduer og saae fæl ud. Det var da kun een Længe, der brændte, den østre, Kostalden, men alle 30 Køer i den brændte med, saa den stakkels Meicriforpagter er ruineret¹³⁾.

Det var en urolig Nat den, ja det er sandt, jeg har endda glemt Een, der kom i Morgenstunden, en sølle Lieutenant af 1ste Regiment, som ikke tidnok havde faaet sin Ordre til Afreisen og nu troede, Generalen havde efterladt en Ordre til ham her. De Herrer af det berømte første Regiment var ellers ikke fri for at see lidt »lurvede« ud, Nogle af dem da, og skal nok holdes strengt i Ørene, naar de ikke skal blive for ustyrlige. Der er endogsaa blevet sagt om den, at de vare værre at have i Qvarteer end Preusserne. Nu, da priser jeg vore Dragoner, det er skam Kjernekarle og ikke saadan bare »Put«. Saadan en Dragon paa sin Hest med sin store flotte Kappe og den klædelige Hjelm er skam en stolt Karl at see til, og der er da ogsaa Noget ved dem, naar de kommer til at slaaes. Endnu har de jo ikke havt rigtig Leilighed til at vise dem, men deres Tour kommer vel nok.

Men det var ved Torsdag Morgen (10. Marts), jeg slap, ja den Dag gik vi jo saa stadig og ventede at see Tydskerne eller rettere Østerrigerne, men der kom da Ingen, ditto Fredag og ditto Lørdag, uf! Hvor saadanne Dage kunne være kjedelige og tomme, naar man saa lige i Forveien har oplevet saa meget Interessant, og det ligemedet slipper op, saa er det skam fattigt. Marie og jeg vidste ikke bedre end at gjenngaae det Oplevede og drøfte det tilgavns, men det kan man da ogsaa blive færdig med, og saa mere os det bedste vi kunde med »Pudserop«, en levende Erindring, Dragonerne efterlod den, en stor, sort, glathaaret Hund af Mynderacen, troer jeg, smuk og nobel og elskværdig, saa vi har i Sinde at beholde den, idetmindste til det samme Regiment kommer her igjen. Det er et løierligt Navn, Soldaterne har givet den, men meget karakteristisk, »Pudserop«. Det skal den naturligviis beholde.

Lørdag Aften (12. Marts) blev vi behageligt overraskede ved at faae Post. Den ene Hvirring Post, der var sendt som Stafet til Horsens, havde været saa snild at smutte ind ad en Bagdør paa Posthuset og havde der bjerget et Par Aviser og et Brev fra Georg¹⁴⁾. Det var ogsaa den eneste aandelige Føde, vi har faaet, siden de Danske reiste. Forresten har vi maattet nære os med Rygter, og det er en tynd Ret, skjøndt Nogle af dem har været strenge nok at fordøie, som f. Ex. at Tydskerne havde taget Folkene fra Meringgaard og mange flere da og ført dem til Frederitz, for at de skulde kaste Skandserne for dem der, og at der var kommet 27.000 Mand Østerrigere igjennem Horsens, og at de ventede ligesaamange til. Naturligviis har vi ikke troet nogen af Delene. Det Første har opløst sig til, at Tydskerne havde taget de Karle til at lægge nogle af de Broer for dem igjen, som vore Folk jo allevegne kastede af efter dem. Imidlertid har Serene¹⁵⁾, den Helt, nok fundet sig ubehagelig berørt deraf, for han er spadseret, som han gik og stod, fra sin Gaard og til Matstrup. Derfra sendte han Bud efter sit Tøi og er nu i Forening med Vestenholz (som nok ikke er mindre bange for sit Skind) reist til Kjbhvñ »for at tale Jydernes Sag«. De Ho'der, det kunde de saamæn spare dem¹⁶⁾.

Saa har det ogsaa hedt her i Dag til en Forandring: først i Morges, at der var Nogen, der vilde hjælpe os nu, de var allerede paa Vandet; saa i Middags, at nu skulde Østerrigerne drage sydpaa, for de var blevet bange for

de mange Skibe, og i Aften siger man, at Horsens er fuld af Østerrigere, som er kommet nord fra, og »at der er heist svensk Flag i Aarhus«. Det kunde jo være meget fristende der at tænke: »Pas de fumé sans feu«¹⁷⁾.

Tirsdag (15. Marts).

Endelig er vores Johannes da kommet hjem. Han kjørte bort i Lørdags Morges for at skulle kjøre for Tydskerne og skulde have været hjemme igjen allerede Søndag (Fader har desforuden een Vogn til i Ægt for Tydskerne), saa man begyndte at blive bange for ham, men han har da ingen Nød havt, siger han. Østerrigerne vare meget flinke mod de Bønder, der kjørte for dem. »De va' saa glad ve vos«, sagde Johannes. De satte dem tilbords med dem og tracterede dem med deres Mad og klappede dem paa Skulderen, og saa forresten trækker de nu virkelig sydpaa med Kanoner og det Hele. Det er jo glædeligt. Løierligt nok om vi virkelig ikke skulde faae en Tydsker at see her. Vi (det vil sige Marie og jeg) har dog i de sidste Dage somtid været nærved at ønske, at de vilde vise dem. Det var dog altid en Forandring fra den rædsomme Tomhed. En lille uskadelig Patrouille kunde det forresten ogsaa være morsomt nok at faae at see. Der siges, at der har været seet et Par Stykker her ved Kirken, som strax vendte og red igjen, men det er vel ikke saa vist. I Hornborg har der været en Patrouille.

I Dag skal vi for anden Gang levere Naturalforpleining her fra Sognet til Tydskerne. Det bliver vel saa sidste Gang, siden de nu trækker væk. Der siges baade, at det er fordi de har faaet saadan Stryg nede ved Dybbøl, at deher skulde ned at hjælpe dem, og ogsaa at Preusserne ikke mere vil gaae mod Frederitz, da der er falden saa myrderlig mange af dem. Derfor skal Østerrigerne nu bruges til det. De har da været i Aarhus, sagde Johannes, derimod havde han ikke hørt Noget om den Preusser-Snak der¹⁸⁾.

Ja Himlen skal vide, hvad der er sandt af Alt, hvad man har hørt. Maa-skee Peer Lærke kan bjerge lidt tilforladeligt i Horsens i Dag. Aviser faaer han vel næppe nogen af. I Morgen skal han til Silkeborg, saa har vi tænkt at sende lidt Skrivelse med ham dertil. Deres Postforbindelse kan da vel ikke være blevet standset.

Tirsdag Aften.

Naa, nu kan vi da ikke sige, at vi ingen Tydskere har seet. Som vi netop skal til at spise Aftensmad i Aften, kommer der bepikkelhuede Herrer ridende ind i Gaarden. Fader gik da ud til dem. De vilde vide, om Aastedbroen var taget af, hvor langt der var til o.s.v. og bestilte saa Aftensmad til 5 Mand om en halv Time. Saasart de var væk, kom der en Patrouille Østerrigere marscherende. De var da herinde og blev skjænkede og var forresten meget skikkelige. Een af dem var især behavelig og bad os endelig ikke være bange o.s.v., viste os sin Kjærestes Portrait, som han havde i Lommen, og hvordan han havde faaet en Kugle tvers igjennem sin Chacot nede ved Dannevirke, og var idethele meget conversabel. Han sagde, de havde været Nord for Aarhus, men vilde ikke tilstaae, at de nu retirerede, eller høre Noget om, at de skulde længere sydpaa endnu. Og saa drev de da af, saa vi fik Tid at faae vor Aftensmad, inden de 5 Preussere kom igjen. De blev heller ikke længere end nødvendigt for at spise, saa det slap vi nemt fra. Det var saamaen skikkelige Folk Allesammen. Preusserne saae ret anseelige ud, men Østerrigerne var da Nogle sære smaae lavstammede Nogle.

Kors! hvor Pigerne blev angst, da de kom. De troede nu saavist, at nu var vi sikke her, efter hvad alle Folk sagde. Imidlertid kom de dem da lidt, da de hørte, at de ikke vilde blive her, og saae, at vi kun loe af det og fandt

det morsomt. Jeg kan ikke vide, om vi ikke seer dem imorgen igjen. Maaske de allerede kan gjøre Visit her inat igjen. For det Tilfældes Skyld har jeg isinde at sidde og sove her i Moders Lænestol inat istedetfor i min Seng, at der kan være Nogen ved Haanden, om de skulde komme.

Fredag Aften (18. Marts).

Man skulde vel tage sig lidt af sin Dagbog igjen. Den bliver nok ikke saa lille endda, inden jeg kan faae den ud i Verden. Men jeg vil begynde, hvor jeg slap.

Den Nat gik da uforstyrret for os. Men Kl. 7 om Morgenen (16. Marts) kom et Par Preussere og bestilte Qvarteer til 2 Officerer, 6 Underditto og 16

Fru Karen Kirstine Fritz.

Pastor Niels Fritz.

Mand og 25 Heste. Det var da Alt, hvad vi kunde forlange af den Sort. De kom da Kl. 10, preussiske Kyradsseer, og dem har vi nu havt her siden, saa vi kunde nok afsee dem nu. Ikke fordi vi kan klage paa dem just. Deres Opførsel er meget upaaklagelig, de gjøre ingen videre Fordringer. Er der Noget, de gjerne vil have, og som vi ikke kan skaffe dem, saa virre de blot med Hovedet og sige »ak Herrejee!«. Det er rigtig deres Yndlings-Udtryk, naar det ikke vil gaae rigtig for dem. Det siger de saa med et rigtig traurigt Ansigt og lee saa bagefter, det klæder dem saa grinagtigt. Vi har idetheletaget ikke saalidt Morskab af dem, især ved at høre dem og vore Folk tale sammen. De kan saa prægtig komme ud af det med hinanden. Pigerne har skam forvundet deres Skræk for dem nu. De har især Fornøielse af deres Madlavning. De faae jo Naturalforplejning, saa vi har kun at give dem Caffé om Morgenen og Mælk om Aftenen.

Mindre beskedne ere Officererne. De kan ikke nære dem med mindre end 3 Retter Mad til Middag, som de da selv levere Kjødet til, men heller ikke mere. De drikke en forskrækkelig Mængde Viin til, Champagne og saadan Noget, som de naturligviis selv føre med dem, saavel som andre Lækkerier. Det er nu deres Maade at tage Krigslivet paa. De maae vel have Raad til det. Det har idetmindste den Ene af dem, han er foruden Ritmester i preussisk

Tjeneste Friherre og eier 7 Godser, siger hans Tjener. Den anden Officer er ogsaa Ritmester og Escadrons Chef og Greve. Det er jo altid af de Store, vi skal bæres med i Indqvartering. Forresten seer vi da aldrig noget til dem inden Døre, da de har hele den øverste Ende af Huuset, Havestuen med. Der opholder de dem om Dagen og drikker deres Viin og skvadronerer og giver os imellem lidt Musik og Sang. Klaveret staaer derinde.

Inat blev vi vækkede af nogle Østerrigere, der bankede paa Dagligstuevinduet. Da jeg lukkede det op for at vide, hvad de vilde (jeg har mit Natteqvarter paa Gulvet i Dagligstuen), skulde de have Besked paa, hvor de kunde finde Officererne, og saa med det samme lidt i deres Feltflaske. Ellers har vi havt det meget roligt om Natten, mens de har været her. Vi kan egentlig ikke begribe, at »vore Egne« ikke kommer og tager den Klat Folk, som her ligger i Byen, for efter flere Smaategn at dømme er de nok ikke saa langt borte, og her ligger Ingen her lige i Nærheden undtagen nok lidt Østerrigere i Nim.

Apropos af Nim, saa skal samme Østerrigere der have sat Pastor Foghs Kjøreheste og Vogn til der ved at tvinge dem til at gaae over en Aa, ved Klostermølle nok, hvor Broen var taget af. Begge Hestene druknede og 2 Østerrigere, der kjørte med. Foghs Karl reddede sig da iland¹⁹). Den Underofficer, der ordrede dem til at kjøre derover, er nok allerede blevet skudt for det. Der er jo streng Tugt hos dem.

Forresten er nok det Meste af, hvad der siges om Østerrigernes Løgnagtighed og Raahed, noget som Preusserne har udspremt om dem, og som bliver gjængjældt med samme Mynt af Østerrigerne. Det bare Jalousie er da Meningen af det. Preusserne her levne dem nu ikke Ære for 2 Skilling. Derimod sige Folk heromkring, som har prøvet dem, at de ere meget flinke og upaaklagelige, men der kan jo være braadne Kar i alle Lande.

Lørdag Aften (19. Marts).

Nok en Dag, som man i Grunden ikke kan betragte andet end som reent og bart spildt. Ingenting gider man bestille, undtagen hvad der skal gjøres, varte det Jux op. En Deel af Dagen har jeg for min Part tilbragt i Haven i det deilige Veir og hørt paa Kanonskudene, som baade kunde ligne at komme fra Frederitz og Als. Maaskee det ogsaa er gaaet løs begge Steder i Dag. At man dog ogsaa kunde faae en Avis en Gang igjen! Men det kan maaskee have lange Udsigter. Christiansen, som var her i Dag og talte med vore Officerer, laante et Par Aviser (naturligvis tyske) af dem. Der kan man maaskee faace lidt at vide, han lovede at komme her igjen i Morgen. Han gjorde forresten med det Samme i Dag den Opdagelse, at begge Ritmestrene ere meget dansk-sindede, at de fandt, at det var en skammelig Krig, de førte o. s. v. (hvad der dog vist kan være tvivlsomt alligevel, især da den Ene af dem ogsaa var med i forrige Krig). Forresten spaaede Chr. os, at vi kunde faae Lov at beholde dem længe endnu. Det er jo rare Udsigter. Det kunde nu ogsaa være, at det ikke slog saa ganske til. Der er Noget derunder her imellem, ja jeg siger Ingenting.

Søndag Aften (20. Marts).

I Dag har det da rigtig gaaet løs ved Frederitz. Vi har kunnet høre det saa tydeligt af og til hele Dagen og hele forrige Nat med, siges der, høres da ogsaa nu kl. 9, saa det er vel blot os, der vil forstyrre deres Skandsearbeider dernede. Apropos af Skandsearbeide, saa har Tydskerne dog virkelig havt den mageløse og uhørte Frækhed at tage alle Eleverne fra Jelling Seminarium og Lærerne med nok og tvunget dem at kaste Skandser for dem, ikke ved Frederitz, men ved Veile. Det gaaer rigtignok over alle Grændser med dem²⁰).

De tyske Aviser blev man da ikke feed af. De bestod kun af Løgn og Pral og sletikke Andet. Her har gaaet flere skønne Rygter imellem Folk i Dag, men desværre er de altfor gode til, at man kan troe paa dem. Et af dem lød ikke paa mindre, end at vi havde ved Frederitz i Fredags taget en preussisk Prinds og 3000 Mand. Den var godt lavet idetmindste. Det vil da blive en mærkelig Dag for os, naar vi faaer Aviser og Breve igjen. Vi blive reent vænnet af med det, nu vi ere saadan affjærnedede.

Det er svært, som Munden gaaer paa de Herrer derinde i Havestuen iaften. Det betyder nok saameget, som at de har drukket mer Punsch, end de pleier om Aftenen. Man faaer da god Brug for den Smule Tydsk, man kan, i denher Tid, og bliver vænt af med at genere sig for at bruge det, skjøndt det er sjælden, man kan faae Tid til at tænke paa Gramatikken, men det kan heller ikke betale sig at genere sig for en tydsk Soldat. Officererne har vi jo heldigviis ikke Noget med at gjøre. De Herrer bliver ellers lidt fordringsfulde nu. De (det vil sige deres Tjener) forlanger nu 4 eller 5 Retter til deres Middagsmad. De skulde have noget Andet, de Fyldehoveder. De eller Tjeneren siger rigtignok altid, at de vil betale for det, men derfor er det vel ikke saa vist, de gjør det.

Tirsdag (22. Marts).

Ah! hvor man kan trække sit Veir i Dag. Ja for i Morges rejste hele vor Indkvartering. Det lettede skam, og vi har Haab om at blive fri for at faae Østerrigere i deres Sted, som Talen før har været om. Hele Krammet drager sydpaa, efter hvad her siges fordevne af vore Dragoner. Saavidt vi veed, har vi nu ingen Tydske nord for os, venter derimod saa smaat paa vore Egne. Vi har gaaet og kigget nordpaa efter dem i Dag, da der har været Tale om, at de kunde sees bag Feuling Bakker. Peer Lærke er gaaet nord paa for at træffe dem og give dem Underretning om, hvad han veed om Tydskerne, og den anden Hvirring Post er taget til Horsens for at see, om der er frit nu. Det hed sig jo, at de Alle skulde til Frederitz at hjælpe dem, der er, at tage den. Det skulde helst skee i Dag, da det er den ædle Preusserkonges Geburtsdag. I Gaar og i Søndagsnat gik det rask med Kanonerne dernede. I Morges skjød de ogsaa, men siden er det blevet stille²¹). Nu skulde vi til at speculere paa at faae lidt Postgang igjen, om ikke over Horsens, saa over Silkeborg. Paa den Side af os har vi da idetmindste fri Udfart.

Vi har ellers havt Noget at tage vare i Dag, med at gjøre reent efter Tydskerne og »skure« i hele den tydske Ende af Huuset. Det kunde nok gjøres nødigt. De ædle Herrer »glemte« da at betale naturligviis, skjøndt de jo havde lovet det. Ja det er en nobel Fornemhed den, der er dem værdig. Havde de saa endda aldrig talt om, at de vilde betale. Soldaterne vare saa velvillige at spolere 2 Sæt Hestetøi her. De skar store Stykker ud af det og brugte det til deres egne Sager. Fader klagede over det til deres Qvarteermester (en ret flink Fyr), som ogsaa gjorde Alarm over det. Men det førte ikke til Noget, og det er da ikke den eneste Skade, de har gjort heller. Ja nu vil jeg ikke gaae videre, før vi har hørt fra Horsens, om der er Udsigter til, at vi kan faae vore Breve afsted.

Skjærtorsdag d. 24. Marts.

Hvorlænge var Adam i Paradis? Det var en kort Frihed, vi der havde. Næste Morgen paa samme Tid, de drog bort Dagen i Forveien, kom hele vort Slæng igjen. De havde kun været et Par Mil sydpaa, og enten de nu ikke har været tilfredse med det Qvarteer der, eller hvad Grunden nu er, nok er det, at vi havde den Fornøielse at see dem Allesammen igjen, og det maaskee paa længere Tid, idetmindste indretter de dem derefter. Nu har Officererne da

(3 har vi at bespise) tilbudt at ville give hver 3 Mark om Dagen for deres »fuldstændige Bespisning«, det er da altid Noget. Kjød til Middagsmaden skal de saa levere hver Dag.

Alt det, de har mumlet her, om at de Danske vare ikke saalangt borte, som man troede, og Andet lignende, har da kun været Snak, naar undtages en lille Slump paa 13 Mand, der forleden var i Brestrup og der gik paa Jagt efter en Preusser-Patrouille paa 21 Mand, som vore saa inderlig gjerne vilde have været i Lag med. Men det lykkedes da ikke, Preusserne smurte nok ordentlig Haser ved Synet af vore Dragoner, som de nok har svær Respect for. Det maae vel have været en Klat af Moes Escadron (Vorbasserne), som ligger her vesterpaa²²). Dem maa det nok ogsaa være, der imellem snapper en Patrouille fra Kyradsernerne her. Vi har saadan hørt mumle om 3 Patrouiller, der er forsvunden for dem.

Det er jo Moders Geburtsdag i Dag²³), saa vi skulde have Sukkerlade, men foretrækker at gemme den, til Tydskerne engang reiser. Saa holder vi Gilde. Godt er det da, at vi Allesammen er raske under al den Hurlumhei. Fader, som jo var syg, før det begyndte, har havt det meget bedre siden. Hans Sygdom har jo altid bedst af, at han ikke tænker saa meget paa den, og det har der skam ingen Tid været til i den sidste Tid.

Fredag (25. Marts).

I Gaar reiste den ene af vore Officerer og 2 af hans Folk, og strax fik vi ogsaa Erstatning for dem af en Officeer og et Par Mand af Infanteriet, som den sydlige Deel af Hvirring er besat af. De kom i Gaar lige fra Frederitz, hvor de har faaet deres Deel af de Prygl, der vanker dernede. Peer Lærke havde da blandt Andet bjerget den Nyhed vesterpaa, at det engelske Ministerium var styrtet. Bare det nu var sandt.

Saa, der kom en halv Snes Infanterister, som vi skal huse. Forresten bliver de nok ikke gamle her.

Lørdag (26. Marts).

Forandring fryder, siger man jo, og Forandring har vi da faaet i vor Ind-quartering, om der just ingen Fryd er ved den. I Morges Klokken 7 trak hele Infanteriet væk. De skulde til Dybbøl. Længere opad Dagen reiste Kyrads-serernerne. De skulde byttes med Husarerne, hed det, som laae her østen for os, men trak imidlertid sydpaa, saa det maae nok ikke have været saadan meent.

Vi havde Frist en halv Timestid til at faae lidt feiet ud efter dem. Saa kom Husarerne, nogle sære smaae Spirrevipper paa de deiligste smaae Heste. De saa unægtelig godt ud at see til, men til at føre Krig ere de vist kun daarligt skikkede. De see da ud, som de blot var til Stads med al den Skrammering og Brodering baade for og bag paa baade Mand og Hest, lidt mærkværdigt unægtelig.

De var nu ikke meldte for rare til os. Een der var ved Kyrads-serernerne (en Marketender), havde nemlig sagt, at »de kom onde«, for der gik det Rygte om Hvirringerne, at de imellem sendte Bud til de Danske, som saa kom og tog af deres Patrouiller. De viste dem da ogsaa strax fra den laadne Side, gik først rundt og sparkede alle Døre op (de var vist bange, vi havde smuglet nogle af »die Dänen« ind, efterat Kyrads-serernerne var borte, at de saa kunde komme og tage dem medet, ellers veed jeg ikke, hvad den Undersøgelse skulde til) og gjorde Fordringer paa Caffé og Smør i ikke smaae Maader, og da de fik det, sagde deres Tak ved at istemme »Slesvig-Holstein« ude i Borgestuen, saa det rungede efter. Fulde var de nu ogsaa mange af dem, saa det gjorde dem da ikke bedre. Vi har en Snes Mand, 4 Underofficerer og 3 Lieutenanter. De lade til at være meget flinke, men der er nok ikke den Diciplin mellem

deher som mellem de Forrige. Naa, de kommer dem vel nok, naar de har været her lidt og seer, at de dog ikke kan jage os i et Musehul. I Morgen bliver de nok mere tamme.

Aften.

Hurrah! I Morgen reiser de Allesammen, siger de selv, og hvad der er bedre endnu: en Mand, som kom fra Horsens, fortalte, at de der ogsaa reiste sydpaa Allemand, da de har faaet saa frygtelige Kliin ved Frederitz, at de reent har opgivet den. Vi har drevet dem Pokker i Vold og jævnet deres Skandser der. Saadan skal de have det.

Vi havde ellers en mindre opbyggelig Historie her i Eftermiddag. Christiansen var her nemlig og havde sin Ajax med. Den havde Husarerne faaet Lyst til, og medens han var herinde, fik de den lokket til dem og lukket inde og bundet i mit Kammer deroppe, og Nøglen tog de af, saa Hunden var jo væk, da Chr. vilde til at ride igjen. Han henvendte sig da til een af Officererne, men han sagde kun, at den kom nok, og gjorde sig ikke videre Umage for at finde den, saa han maae nok have haft en Anelse om, hvor den var. Chr. maatte altsaa ride uden Ajax, men lidt efter, da Officererne var ude, og Moder og jeg, som vilde ind i mit Kammer og hente Noget derinde, som skulde bruges, kommer derind (vi havde en anden Nøgle, som kunde passe i Døren), laae stakkels Ajax der og viskede med Halen. Vi vilde naturligviis ikke løse den, men skyndte os ud igjen og fik Fader til at fortælle den Officer, som havde lovet Chr. at tage sig af Hunden, dersom den kom, at vi havde »hørt den tude« i Kammeret. Fyren, som havde lukket den inde, maae imidlertid have mærket Uraad, for imedens Fader talte med Officeren i Gaarden, løste han Hunden og lod den løbe ud. Vi var da ikke sene med at faae fat i den og lod den trække ned til Rask. De Bæster, de skal være saa gale efter Hunde, de stjæler dem, hvor de kan. Vores Pudserop er da ogsaa væk. Den lokkede Kyrdsererne nok med dem, vi har idetmindste ikke set den, siden de drog væk første Gang.

Forresten har jeg glemt at fortælle de Herrers sidste og store Bedrift i Fredags, den nemlig at samle alle Byens Heste her oppe bag Kirken, mønstre dem og udvælge de 6 bedste af dem, deriblandt den Ene af Faders sorte Kjøreheste, et galt Spetakkel forresten, som det kunde blive godt, at de tog, da de dog skulde have Nogle. Dem førte de saa strax til deres Hovedkvarter, beordrede nogle Karle til at ride med dem. De tog en halv Snees Stykker af Hvirring og Honum og ligesaa fra de andre Byer og fra Hornborg Sogn. De vil nok have 200 Heste af Veile Amt. De Asner, men forhaabentlig bliver det dem sely, der med Tiden kommer til at erstatte os dem igjen.

Anden Paaskedag (28. Marts).

Naa! ja bi lidt, lad mig nu begynde, hvor jeg slap. Det var ved Husarerne i Lørdags Aftes, ja da var de allerede en heel Del mere høllige og spage, havde forresten svært travlt med Forberedelser til Afreisen næste Dag og bad at de maatte have fri Adgang til Borgestuen om Natten og Varme i Kakkelovnen, at deres Vagter kunde gaae ind og varme dem. Have- og Gaarddøren skulde jo ogsaa staae aaben, og saa gik vi da i Seng, hvilket for min Part vilde sige, at jeg som hver Aften i Tydskertiden redte min Seng paa Gulvet i Dagligstuen og lagde mig i de halve Klæder. Een maatte jo altid være parat til at kunne tale med dem, naar der var noget paa færde, og saa var jeg jo nærmest til det, da jeg laa først for Haanden.

Kl. 12 bankede de Herrer Officerer i Havestuen rigtig paa Døren til mig (vi fik jo i god Tid en Skodde sat paa den indvendige Side af den Dør) og

vilde have Lys og Svovlstikker. Det lik de da, og saa blev der lidt Roe en lille Tid, forsaavidtsom man kan kalde det Roc, naar der stadig gik Folk i Gaarden, og der taltes høit af de Herrer i Havestuen, som havde faaet en Fjerdemand, der fortalte vidt og bredt op om et »Sammenstoss«, hvor de havde »geschossen und sich dann zurückgezogen«. Hvem og hvor det var, lik jeg ikke fat i. Lidt efter vilde de igjen herind, og da jeg ikke strax lukkede op, gik de over i Kjøkkenet og forlangte mere Lys. Soldaterne skulde have Hestene opsadled og gik med Lygter rundt om i alle Staldene og Vognportene. og hvor ellers de havde dem selv og deres Heste. Det var just ikke videre hyggeligt stadigt at see Lys overalt i Udhusene i alt det Halm, og værre var det at see dem gaac over Gaarden med bare Lys uden Lygter og i Haven ligesaa, Om det var for at lede efter »die Dänen«, skal jeg ikke kunne sige. Noget var det, de ledte efter, det kunde man da see. Moder og jeg gik og holdt Øie med dem. Fader var heller ikke veltilmode ved at see, hvor deres Lys kunde skinne ind til ham i Sovekamret, især naar de gik dernede ved Tørvehuset. Imidlertid skete der dog ingen Skade med det. Det hjalp, at Veiret var saa blikstille. Men Roc blev der ikke paa dem den hele Nat.

Kl. 5 begyndte de at drage afsted (efter først at have faaet deres Caffé da), og snart var Gaarden tom. De red bort ad Veile til, saa det er forhaabentlig de sidste Tydskere, vi ser. De vare grumme flinke om Morgenen. Da var der ikke det Mindste at udsætte paa deres Opførsel. Det har bare været Fuldskab, der har plaget dem i Begyndelsen, og maaskee de ogsaa ansaa det for gavnligt, om de kunde sætte lidt Skræk i os, men opgav det, da de saae, at det ikke kunde lykkes. Nei, i Grunden taget, har Preussernes Opførsel da været aldeles upaaklagelig. De har (paa Husarernes korte Brøsigthed nær) altid været høflige og ordentlige og rolige, ikke stjaalet det Mindste fra os mere end hvad de tog af Seletøiet. Rigtignok har de eller deres Heste spist næsten al Faders Fourage, men det var de jo paa en Maade nødt til. Noget skulde de jo have, og det er da ogsaa Noget, der kan forvindes igjen med Tiden.

Saa var forresten Fru Christiansen her i Gaar hele Dagen med hendes lille Dreng, og i Aftes kom Christiansen fra Horsens og bragte, hvad vi mindst havde ventet, 2 Breve til os, fra Georg og saa Dit fra Roskilde, Mathilde²⁴). Ja, for nu skal Du lyksaliggjøres med den her lille Skrivelse. Marie sender hendes til Georg, saa kan Søren jo faae det hos Dig, om han vil have nøiere Oplysninger²⁵).

Saa, Du slap altsaa dog til Sjælland. Det var i Grunden mere, end vi havde troet. Jeg kan i Grunden ikke begribe, naar og hvordan Dit Brev er sluppet til Horsens, for der har jo stadig været besat lige til i Gaar²⁶), og Dit Brev var jo dog ikke mere end 8 Dage gammelt. Naa! det er nu da ligegyldigt, da vi har det. Og Du priser Din »Fred og Rolighed«! næ helsen tak! Jeg siger Gudskelov, at jeg ikke har siddet udenfor det Hele i denne bevægede og interessante Tid. Men forresten, da det var, saa behøver Du da ikke at fortryde, at Du reiste. Da Du jo, som det lader, ikke har havt Appetit til Comercen, og Du for Nyttens Skyld nok kunde undværes her og for Pladsens god t.

Nei, den Træfning ved Hvirring er rigtignok ikke her. Skjøndt vi tidt nok har ønsket, at vore vilde komme og tage den Klat, her laa, saa kom de dog ikke. Det Hvirring ved Skanderborg ligger i Fruering Sogn²⁷).

Saa Aviserne siger meget til at ærgre sig over, hvad er da det? Ja det er sandt, nu faaer vi vel snart selv Aviser, saa faaer vi da ogsaa at see, hvad det er for en Krudtexplosion, du taler om i Sundeved, og hvad det er, Garibaldi gjør. Det er vel at gaac ind i Østerrig med Italienerne.

Hvordan Christian lever, veed vi ikke²⁸). Vi har jo ikke hørt Noget om Nogen^{ting} hidtil.

Nei, Veile seer dog ikke saa bedrøvelig ud, siger Christiansens, som har været der. Der er jo nok nogle af Husene i den nordre Side, der har lidt en Deel, men ellers var det jo kun Skoven, det gik ud over. Ja Aarhusianerne fik jo da Tydskerne at see, og de ærede Amtmænd tog de jo med dem alle-vegne. Det kunde blive godt, for Hovedet havde de tabt næsten Allesammen, saa kunde Tydskerne ligesaagodt tage Resten af Personen med²⁹).

Du taler om Adolph. Ja, det er sandt! ham hørte vi da lidt fra forleden ved en af hans Sognefolk, som var kjørt heelt herop med Preusserne. Han

Hvirring Præstegaard. Stuehuset set fra vest.
Præstefamilien samlet foran Havedøren omkring 1864.

sagde, at de havde havt Indquartering dernede baade af Preussere og Øster-rigere, men ikke ret længe, og de havde Allesammen været meget skikkelige, og Adolphs havde det godt³⁰).

Saa troer jeg ogsaa snart, jeg er færdig med, hvad jeg har at fortælle. Jeg tænker ogsaa, Du er sat i Fedt³¹), naar Du kommer hertil. Ja det bliver da formeget at tage i een Mundfuld. Du kan maaskee have ondt nok ved at læse Noget af det. Jeg havde knap Tid, tyndt Papir og skulde spare paa Pladsen.

Jeg har dog ikke fortalt, hvad Tydskerne efterlod dem. Det skulde Du dog ogsaa vide. Det var 1½ Flaske Rødviin, en Snees tomme Flasker og 2 Fade Bønner, og et Fad gule Ærter efterlod Husarerne, men plyndrede rigtignok saa til Gjengjæld vores Kartoffelkule.

Der kom ingen Landpost i Dag. Han har vel Ingenting havt at gaae med og er derfor blevet, hvor han var. Saa maae vi see at faae Peer afsted i Efter-middag. Det er bedst at benytte Leiligheden, mens man kan, da det jo ikke er aldeles umuligt, at de kan trække herop igjen.

Der maa have været en lille Patrouille-Fægtning etsteds nordpaa forrige Nat. Christiansen saa i Gaar 4 Saarede komme til Horsens, og der manglede ogsaa 3 Mand af de Husarer, her laae, i Gaar Morges, da de reiste. Mette Marie

har Tal paa dem, da hun altid skjænker Caffé ud til dem. Du kan troe, hun har viist sig fra en brillant Side i denher Tid. Hun har altid været ufortrøden til at passe dem op og holde dem i Ørene, naar de forlangte mere end deres Ret, og hun kunde altid saa prægtig forstaae dem. Ja der er givet mange kostelige Scener i Kjøkkenet, kan du troe. At høre Preusserne tale jydsk efter Pigerne, det var ikke »dølig«.

Saa, der kom Bud fra Christiansen med 2 Aviser, det var Mad for Maans. Og saa var der 2 deilige Appelsiner, det var nok Tak for Ajax, vi skaffede ham igjen, for det var han saa grumme taknemlig over. Ja nu skal det ogsaa være nok, nu er jeg jo paa den 28. Side, passende Længde af et Brev. Hils saa Alle saa flittig fra os Alle, og sig det, som det er, og skriv snart igjen til

Nicoline.

NOTER:

- 1) Nicolines Søster Marie Elisabeth Fritz (1833—1910), senere gift med Blomstermaler og Musiklærer i Aarhus Peter Marius Bang (1829—1921).
- 2) 7. Regiment var naaet til Horsens, da det kaldtes tilbage. Det indtraf først i Kampomraadet ved Vejle mellem Kl. 6 og 7 om Aftenen.
- 3) 1. Kavalleribrigade under 4. Division bestod af 3. Dragonregiment fra Aarhus og 5. fra Randers.
- 4) Theodor Freiesleben (1825—1906), Ritmester ved 3. Dragonregiment, senere Generalmajor og Generalinspektør for Rytteriet.
- 5) Adolph Speyer (1838—1901), cand. jur., Intendant, senere Direktør for Brandforsikringen i Jylland. Hans Søster Vilhelmine Speyer (1836—61) var gift med Nicolines Fætter, Landinspektør Peter Villads Mathias Fritz (1826—1905).
- 6) Johan Johnsen Honnens (1797—1876), Generalmajor, Kommandør for 1. Kavalleribrigade.
- 7) Hermann Christiansen (1830—1902), Ejer af Rask Hovedgaard 1853—1902, Medlem af Skanderborg Amtsraad 1866—92. Se »Østjydsk Hjemstavn« 1938 S. 30 og 42. Han var gift med Vilhelmine Marie Cathrine f. Schytte.
- 8) Harald Bent Dahl (1832—96), Sekondløjtnant, Adjudant ved 1. Kavalleribrigade.
- 9) Viggo Saurbrey (1832—88), Sekondløjtnant, ansat ved det slesvigske Gendarmeri 1860—64, i 1864 Premierløjtnant og Chef for det nørrejydske Armékorps' Ordonnansafdeling, senere Stationsforstander i Korsør. Broderen Valdelin Saurbrey (1839—98), Sekondløjtnant ved 3. Dragonregiment, udmærkede sig i Rytterkampen ved Vorbasse 29. Februar.
- 9a) Det var 6. og 7. Kompagni af 1. Regiment, der var indkvarteret i Hvirring og Honum. Se Carl Th. Sørensen: Erindringer fra 1. Regiment 1864 (1891).
- 10) Hanstedgaard var 4. Divisions Hovedkvarter 9.—10. Marts. Kronprinsen, den senere Kong Frederik VIII, var ankommet til Horsens 8. Marts for som Major, senere Oberstløjtnant, at gøre Tjeneste ved Generalløjtnant C. D. Hegermann-Lindencrones Stab.
- 11) Theodor Gudman Rohde (1835—1924), Sekondløjtnant, Stabsadjudant ved 4. Division, senere Generalmajor.
- 12) Under Kampen ved Fredericia 8. Marts sprang en preussisk Granat midt i 3. Divisions Stab, og Generalmajor E. H. C. Wilster blev let saaret.
- 13) Gaarden Rosenlund i Hvirring ejedes 1857—65 af Prokurator, Godsforvalter og Tiendekommissær Carl Reinhold Busch (1815—65). Han boede i Horsens og har aabenbart forpagtet Rosenlund bort. Branden er omtalt i »Aarhus Stiftstidende« 1. April.

- 14) Nicolines Broder Georg Fritz (1835—1917), senere Sognepræst i Holme-Tranbjerg, var 1863—64 uordineret Medhjælper hos Pastor E. A. le Sage de Fontenay i Udbyneder-Kastbjerg.
- 15) Oscar Ferdinand de Serène d'Acqueria (1814—80), Ejer af Merringgaard 1853—80.
- 16) Regnar Westenholz (1815—66), Ejer af Mattrup 1853—66, Medlem af Skanderborg Amtsraad, af Folketinget og Rigsraadet, Finansminister 1859—60. Om hans Virksomhed i 1864 se »Østjydsk Hjemstavn« 1938 S. 41—44.
- 17) Egl. point de fumée sans feu, der gaar ikke Røg af en Brand, uden der er Ild i den.
- 18) Aarhus havde Søndag den 13. Marts Besøg af en blandet østrigsk-preussisk Styrke.
- 19) Lauritz Christian Bendz Fog (1815—81), Sognepræst i Nim-Underup 1855—67. I Sigurd Elkjær: En jysk Skolemester fortæller (1948) er Begivenheden henlagt til Vestbirk.
- 20) Skildringer af Seminarieelevernes Tvangsarbejde findes i Højskolebladet 1889 S. 897 flg. og Vejle Amts Aarbøger 1906 S. 111 flg.
- 21) Vilhelm I af Preussen fyldte 22. Marts 67 Aar. Fredericias Bombardement fandt Sted 20.—21. Marts.
- 22) Edgar Even Moe (1823—1911), Ritmester i 3. Dragonregiment, Leder af 5. Eskadron i Rytterkampen ved Vorbasse 29. Februar.
- 23) Nicolines Mor Karen Kirstine Fritz f. Færch fyldte 24. Marts 62 Aar.
- 24) Mathilde er rejst paa Besøg hos sin Farbroder Georg Fritz (1793—1871), Prokurator, Byskriver og Raadmand i Roskilde og Godsforvalter paa Bidstrup.
- 25) Nicolines Broder Søren Fritz (1827—95), Ingeniør i København, senere Bestyrer af Kryolitbruddet i Ivigtut.
- 26) Horsens var besat af Østrigere 11.—23. Marts og af Preussere 24.—26. Marts.
- 27) Der hentydes til en lille Patrouillekamp ved Virring i Fruering Sogn 11. Marts, hvor en fjendtlig Husar og 2 Heste blev fanget.
- 28) Nicolines Broder Christian Fritz (1843—1921), Havebrugskandidat, Gartner paa Moesgaard, senere Blomsterhandler i København. I 1864 var han Landvæsenselev.
- 29) 15. Marts mødte 10 nørrejydske Embedsmænd i Kolding for at forhandle om de tyske Rekvisitioner. Det var Stiftamtmandene i Aarhus og Ribe, Amtmændene i Skanderborg og Vejle og Borgmestrene i Horsens, Kolding, Ribe, Skanderborg, Varde og Vejle. 16. Marts førtes de som Fanger til Rendsborg. Se Franz von Jessen i Tilskueren 1914 Bd. 1 S. 422 flg.
- 30) Nicolines Fætter Adolph Emil Fritz (1816—97), Sognepræst i Almind-Viuf 1859—69.
- 31) Formodentlig en spøgfuld Omskrivning af det franske satisfait, tilfreds.

Strejftog i Silkeborgegnen.

Tegninger af Sigurd Bjeld.

Trækstien langs Gudenaen mellem Silkeborg og Resenbro.

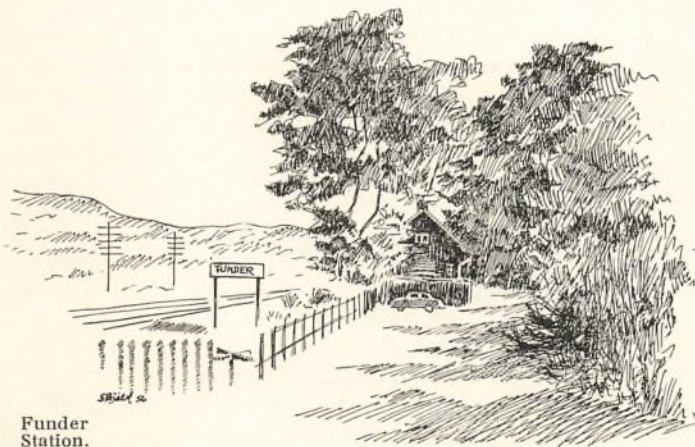
Parti fra Linaa Vesterskov.

Strejftog i Silkeborgegnen.

Hulvej ved
Funderholme.

Bjeld - 11.2.1952

Funder
Station.

Gammelt Stendige ved Søvind Kirke.

Foto: M. R. M.

Fortidsminder, der forsvinder.

Af M. R. Mikkelsen.

RUNDT OMKRING i det danske Land skrider Landbrugets Mekanisering i disse Aar frem med raske Skridt. De Redskaber, der har været anvendt gennem flere Slægtled, gaar nu af Brug, og nyc kommer frem. Alene i de sidste 10 Aar er der fra dette Omraade sket en stor Forandring.

Det er ikke alene Redskaber og Maskiner paa Marker og i Huse, der fornyes. Ogsaa selve Landskabsbilledet ændres mange Steder lidt efter lidt. De moderne Maskiners Ydcevne kommer først til deres Ret, naar de faar store Arealer at virke paa. Mergelgrave og fugtige Steder paa Markerne og Diger og Hegn hindrer den fulde Udnyttelse af dem. Derfor fyldes Mergelgravene, Markerne drænes og Hegnene fjernes. De store Stendiger er mange Steder forsvundne. Stenene var der god Brug for til Bygningsmateriale, og de gav Penge samtidig med, at man fjernede dem. De store Jorddiger og Poppelhegn er ogsaa borte de fleste Steder. Kun faa fattige Rester findes hist og her, de tog for megen Plads. Byerne sluger Aar efter Aar store Landbrugsarealer. Nyt Land maa indvindes for at skaffe Føden til den voksende Befolkning. Det er der intet at sige til. — Og alligevel! Er det rigtigt, at vi lader dette helt forsvinde? Har vi ikke ogsaa paa dette Omraade et Ansvar overfor kommende Slægter? Er det ikke lidt af vort Folks Historie?

Jo, utvivlsomt. I hvert Fald Landbrugets Historie.

De store »fulde Diger« — Jorddiger — med Grøfter paa begge Sider og ofte med Plantning paa Dige-kronen, har deres egen Historie. Nogle af dem findes rundt om Godsers og Herregaardes Jorder. De er i mange

Tilfælde opført i Tiden efter Reformationen, da Konge og Adelsmænd byttede Jorder for — hver for sig — at faa saa meget Jordegods samlet paa eet Sted som muligt. Jorddrotten lod Digerne opføre; men det var Bønderne, der maatte gøre Arbejdet. Et Slid, der tog sin Tid.

Stendigerne blev særlig opført, hvor der var mange store Sten, der skulde fjernes fra Markerne. Derfor kunde man tidligere se dem som Skel

Poppeldige mellem Rugballegaard og Brigsted Møllegaard. Foto: M. R. M.

mellem de enkelte Marker, som Hegn om Skovene eller som Diger langs de Veje, »Forter«, hvor man drev Kreaturerne til Græsning og Vanding. Smukke var de og meget solide, naar de var sat rigtigt; men hvilket Slid har det ikke været at bygge dem!

Der var som Regel to Stenmure med Fyld imellem. Enkelte Diger var over 1 Meter brede. De kunde bruges som Gangstier. De var gode, altid tørre i Regnperioder og fri for Sne om Vinteren.

En anden Form for Diger end de mægtige »Herregaardsdiger« er de saakaldte »B o n d e d i g e r «.

I Fællesskabets Tid var Græsningen fælles for alle Landsbyens Kreaturer. Der var kun Hegn mellem Korn- og Græsvangene. Efter Fællesskabets Ophævelse og Udskiftningen købte mange Bønder deres Gaarde af Herremændene, og nu var de ikke interesserede i at føde andre Husdyr end deres egne. Det kneb for mange at lære, at nu hed det ikke »vort«, men »mit« og »dit«. Især var der Vanskeligheder med Husdyrene. De mange Cirkulærer fra denne Tid taler deres tydelige Sprog herom. Da de almindelig anvendte Risgærder hurtigt forfaldt, satte mange fremmelige Bønder Jorddiger (eller Stendiger) omkring deres Marker. Senere blev en Del tilplantede. De fleste kender Syren- og Poppelhegnene paa Fyn.

Paa Horsenseggen findes enkelte Rester af Poppelhegn Mage til de nordfynske. Pastor Balslev, der var Præst i Gangsted-Søvind 1872—86, arbejdede stærkt for at faa Bønderne til at plante Hegn til Læ, ligesom i hans Hjemstavn paa Fyn, og der blev plantet mange Hegn langs Markskel og Veje i hans Embedstid. Men det var graadige Planter, der ret hurtigt forsvandt som Markhegn. Kun ved Vejsving, Broer og Indkørsler blev de bevarede. Nu er der kun meget faa tilbage.

For Børn og Naturelskere var de store Diger med deres utroligt rige Plante- og Dyreliv en Oplevelse at studere. Hvad fandtes her ikke af Bær, Nødder og Frugter? Hvor kunde man finde mange Fuglereder og Vildtskjul her. Jægerne vidste som Regel ogsaa, hvad de gemte. Samtidig brød de Vindens Magt, naar den fo'r frem fra Vest. Først da de var borte, mærkede man, hvad de betød. Nu planter man Røn til Erstatning.

Det lange Hovdige mellem Toftum og Tyrrestrup,
»Peder Galts Dige« kaldet.

— Stendigerne havde deres egen Charme. Plantevæksten var her mere afdæmpet; til Gengæld var Dyrelivet rigt. Her havde Bruden og Hermelinen deres Bo. Her kunde man om

Sommeren se deres yndige Unger lege i Solen, men kom man for nær, gik »Mutter« til Angreb. Her havde Snogen ogsaa gode Skjulesteder og kunde ligge og slikke Solskin paa Stenene efter udbytterige Musejagter paa Markerne. Mange Insekter holdt til her, blandt andre de store Humlebier, der betød saa meget for Rødkløverens Befrugtning.

Mergelgravene fortæller om et andet Afsnit af det danske Landbrugs Historie. De fortæller om Fremskridtstiden, da den danske Bonde var Ejer af den Jord, han dyrkede, og vidste, at Lønnen for hans Slid kom ham og hans Efterslægt tilgode — og ikke som før Herremanden. Det var drøjt at faa Mergelen op af de dybe Huller, men Resultatet blev kendt paa Markerne. — Mange af disse Mergelgrave findes endnu, ofte tilplantede med Henblik paa Vildtpleje; men Traktorføreren ynder dem ikke, og dersom det er muligt, jævner man dem.

I de senere Aar er der dog flere, der har faaet Øjet aabnet for de Skønhedsværdier disse gamle Hegn og Diger rummer, og interesserede Mænd har sine Steder ladet foretage Fredlysninger af dem. Det vilde da ogsaa være trist, om de forsvandt saa fuldstændigt, at de kun fandtes som Billeder i Bøger om det danske Landbrugs Historie.

Landvæsenselev i 1870'erne.

Af Carl Ammitzbøll).*

NÅAR jeg har tænkt at skrive lidt fra mine unge Dage, vil jeg straks bemærke, at det ikke er for at fortælle om mig selv, da jeg ikke har oplevet noget stort eller mærkeligt, og endnu mindre selv har udført noget, som er værdigt til at opbevares for Fremtiden, men jeg har i mit lange Liv mødt adskillige Mennesker og lært flere Landbrugsbedrifter at kjende, som det har været mig selv en Glæde at mindes under Nedskrivningen, og som jeg antager det vil have Interesse at høre om af de helt unge nu, og maaske endnu mere deres Efterkommere; thi »Tiden« har jo ændret og ændrer sig stadig saa overordentligt, at de næppe vil kunne tænke sig mange af Foreteelserne fra dengang, som ligger 60—70 Aar tilbage i Tiden.

Min Confirmation skete i Hvirring Kirke, fordi mine Forældre havde »løst Sognebaand« dertil; den ligger en god Mil vest for Tamdrup, og Udsigten fra dens Kirkegaard mod Vest og Nord har et helt andet Præg end den fra Tamdrup mod Syd og Øst: denne præges af det smilende og smukke Østjylland, hin af den begyndende Vesteregn, skovløs og fladere med daarligere Jord, og man skal da heller ikke ret meget længere vest paa for at træffe rene Sandjorder og lyngbegrøede Strækninger. Engang da jeg senere kom som Husloddommer til en Husmand paa den Egn, fandt vi ude i hans Græsmark en mærkelig aflang Fordybning med regelmæssige skraa Sider, saa det tydeligvis ikke var Menneskearbejde, og han fortalte, at det var Stormen, som »havde slaaet Hul i Jorden« og ført Sandet bort. Saadant vil næppe ske nu og endnu mindre i Fremtiden, efterhaanden som Landet bliver mere og mere »loddent« af de mange Læbæller i Nord og Syd til at bryde Vestenvindens Magt.

Præsten var meget gammel og aflægs, saa vi saa kun Kapellanen, der ogsaa confirmerede os, det var Ostenfeld, senere Præst i Hylke og i Skibby, Biskoppens Fader; han brugte ikke som de ældre og endnu nogle yngre Præster at examinere hver enkelt paa Kirkegulvet i de frygtede Skriftsteder og Salmer, men gik op og ned ad Kirkegulvet og spurgte eller snarere talte til os, nu og da rettende et Spørgsmaal til de, som vilde og kunde svare. Helt forladt var ogsaa Fortidens Skik at opstille efter Dygtighed eller endnu værre efter Forældrenes Formue eller Hartkorn eller anden Anseelse, hvilket kunde for-

*) Proprietær, Landbrugskandidat Carl Ammitzbøll (f. 1855, død 1941) vil være »Østjydsk Hjemstavnforenings Læsere bekendt fra sine tidligere Bidrag i disse Aarbøger, saaledes: Klaks Mølle i 1860'erne (Aargang 1939), Nogle Erindringer om Kammerherre Reedtz til Bisgaard (1940), Barndomserindringer fra Horsenseggen i 1860'erne (1941). Sidstnævnte Skildring slutter med en Omtale af hans mistykkede Skolegang i Horsens Latinskole 1866—68, hvor Lusinger og aandeløst Terperi hørte til Dagens Orden. Han blev da taget ud af Skolen og kom til Morbroderen i Klaks Mølle. De foreliggende Optegnelser, som han nedskrev i sin høje Alderdom, kort før sin Død, omhandler Tiden fra Konfirmationen til han efter at have taget Præliminæreksamen i København kommer i Landvæsenlære paa Rhoden ved Vejle Fjord, hvor han tilbragte to lærerige Aar, indtil han vender tilbage til København for at afslutte sin Uddannelse med Eksamen som Landbrugskandidat.

Red.

volde megen Bitterhed og naturligvis ganske ødelagde Højtideligheden. Pastor O. gav hver enkelt et godt Ord og til mig sagde han: »Vær varagtig i Bønnen«. Jeg tænkte bagefter meget over, hvad »varagtig« betyder, og jeg finder endnu, at det er en Fejl at bruge saadanne udanske Ord til Børnene; det kan vel lade højtideligt, men det er dog bedre, at de forstaar, hvad det betyder. — Det var April 1871, og jeg var da 15 1/2 Aar, thi man var Barn længere dengang end nu, vistnok ogsaa mere barnligt naive, hvad sikkert kun var af det Gode. Det var en meget snerig Vinter, og den halve Mils Tur fra Klaksmølle til Hvirring var ofte drøj nok; thi Følgeskab havde jeg aldrig, og da man jo da hverken havde Mælkevogne eller Biler at tage Hensyn til, laa denne Vej ofte længe hen, før den blev kastet. Hvirring er en stor Kommune, og Landevejen Horsens—Nørre Snede skulde passes først, saa hjalp man sig med at vise udenom med Halmvisker.

Efter min Confirmation fortsatte jeg uforandret med Skoleundervisningen i Klaksmølle indtil Sommerferien, og efter denne skulde jeg til København for at tage den saakaldte »lille Præliminærexamen«; jeg kom til at bo hos Enkepastorinde Bruun, Tante til vor Lærer i Klaksmølle, idet hun havde et Pensionat i en af de gammeldags store Lejligheder, bestaaende af en stor Dagligstue og Spisestue med 5 á 6 mindre Værelser grupperede udenom, og et Kvistværelse, som jeg fik. To af disse Værelser fik Lys fra en saakaldt »Gaard«, men den var rigtignok kun nogle faa Alen paa hver Led, saa det vilde være mere korrekt at kalde den en Brønd. Mit Kvistværelse var ikke stort, men jeg havde derfra en Udsigt, som gav mig megen Fornøjelse, da det var paa Hjørnet af Kultorget og Frederiksborggade, saa jeg til den ene Side kunde se over hele Torvet, hvor der om Formiddagen var en livlig Trafik med Bøndervogne, som her maatte holde og forhandle deres Varer, dog ikke Halm og Hø, der henvistes til Halmtorvet, som da var lige indenfor den gamle Vesterport, altsaa den Del af den nuværende Raadhusplads, som er nærmest Frederiksberggade. Til den anden Side kunde jeg se de gamle Volde, som endnu var der med Gravene og »Glaciet«, der omfattede det ubebyggede Terræn mellem disse og Søerne, idet Volden dog var gjennebrudt i hele Gadens Bredde for at skaffe Plads til Trafikken. Over dette Hul var lagt en Bro, da Volden var en meget yndet og ogsaa meget smuk Spadserevej, som var forbeholdt Fodgængere og Ryttere, der dog maatte løse Adgangskort; særlig Storebededagsaften skulde alle derop for at høre alle Byens Kirkeklokker ringe, saa der ligefrem kunde være Trængsel. Gamle Fru Bruun var ret en Præstekone af den gamle Støbning og som en Moder for os alle, og vi samledes ofte og saa vidt muligt alle om Aftenen i Dagligstuen, hvor der tidt var Oplæsning af nyudkomne Bøger, f. Eks. husker jeg, at »Den skotske Kvinde paa Tjele«*) blev oplæst og diskuteret. — Jeg havde ogsaa den Bestilling at hente Damerne, naar de var i Theatret, det kgl., for de andre var der aldrig Tale om; thi dengang turde en Dame ikke gaa alene paa Gaden om Aftenen, og det ansaaes heller ikke for »passende«.

Min Undervisning skete paa et Kursus, hvis to Indehavere havde et særligt Greb paa i de 8—9 Maaneder at indterpe i os akkurat det, som vi kunde vente at blive examinerede i paa Universitetet; thi hvor ringe en Examen det end var, saa højtideligt var det dog, at det skete paa selve Universitetet. Det kneb i Begyndelsen stærkt for mig at følge med i Matematiken, som jeg slet ikke kendte noget til, men da jeg først fik fat paa Begyndelses-Grundlaget, blev den mit Yndlingsfag. Det var en lille broget Flok, der søgte Undervisning

*) Udkom 1871. — Red.

paa dette Kursus, lige fra ganske Unge som jeg til Ældre midt i Tyverne, og jeg var saa heldig, nærmest tilfældigvis, at slutte Bekjendtskab med 2 af disse, saa vi gjenmøgte det, vi hver Dag fik for. De var begge Landboere, Gaardmandssønner, men ellers saa forskjellige som det næsten var muligt; den ene var Vendelbo, høj og kraftig, med alvorlige Ansigtstræk, og skjøndt vistnok velbegavet, tog han tungt paa alt; den anden var Fynbo, af Middelhøjde, rund og trivelig og meget bred, med vældige Kræfter, men dog aldeles ikke klodset. I aandelig Henseende var de typiske for Nordjyden og Fynboen. Jensens Fader var Folketingsmand Jens Jensen fra Trunderup i Midtbyn, og da jeg nogle Aar senere besøgte Jensen, fik jeg bekræftet mine Tanker om Hjemmet; det var jo i Ryslingeegnen, og de var stærkt paavirket af det grundtvigske Livssyn og af Birkedal, som var deres Præst. Jeg var med i Kirken om Søndagen, hvorved jeg fik en Prædiken at høre, som var meget forskellig fra det, jeg var vant til: meget stenningsbevæget, næsten digterisk. — Af deres daglige Liv fik jeg det smukkeste Indtryk af Livlighed og jævn Munterhed, uden at der derfor var noget af det, man ofte mærkede i Højskolekredse i disse første Aar: Selvgodhed og en næsten pralende Folkelighed; der var sikkert ogsaa mangfoldige, som langtfra fordøjede det, der populært kaldtes den megen »Bragesnak«.

Bertelsen og Jensen diskuterede ofte Emner, der laa langt fra vor Undervisning, og de var begge, hver paa sin Vis, aandeligt vaagne og endog politisk interesserede, saa jeg fik et lille Kig ind i, hvad der rørte sig i »Folkesjælen«, som var ganske nyt for mig. Det var vistnok Bertelsens Hensigt at blive dansk Jurist, men jeg tror ikke, han naaede det, hvorimod han en halv Snes Aar senere blev Folketingsmand, og som det ofte er Tilfældet med Vendelboerne, temmelig skarp i sin Opposition mod Estrup. Han benævntes i Referaterne Bertelsen-Skalborg.

Derimod laa det aldrig for Jensen at optræde offentligt. Han fik en god Præliminær- og senere Dyrlægsexamen, og blev en anset og afholdt Dyr læge i Kværndrup, idet han dog sikkert indvirkede mere paa Folk ved sine fornuftige Anskuelse og rolige Samtaler end mangen Taler og Agitator; dog udgav han et lille Skrift med lokalt historisk Indhold.

I dette mit »Københavnere« modtog jeg ogsaa megen Venlighed og Støtte fra mine Slægtninge Studenterne Ivar og Frederik Ammitzbøll, senere Læge i Sverige og Inspektør i Vridsløse — de tog begge deres Embedsexaminer i en saa tidlig Alder som 22 á 23 Aar —, hvorved jeg saa noget til det muntre Studenterliv baade paa Regensen og paa Walkendorffs Collegium, og havde saaledes det Held paa forskellig Maade at komme under god og opvækkende Paavirkning, og det er en god Ting i den unge Alder.

Jernbanen var nu gennemført nord paa forbi Horsens, saa jeg kunde rejse hjem til Julen med denne, men Fornøjelsen var efter Nutidens Fordringer noget blandet; f. Ex. rejste vi fra København Kl. 6,45, og uagtet det var det hurtigste Tog, kom vi dog først Kl. ca. halvfem til Horsens, thi vi holdt hele Vejen ved hver eneste Station, og af dem er der især over Fyen mange. I Korsør standsede Toget ved den gamle Station, og vi gik tværs over Gaden til et der liggende ikke ret stort Dampskib, hvortil alt Rejsegodset blev bragt ved smaa tohjulede Vogne, men i Nyborg laa Stationen langt oppe i Byen, hvortil vi maatte gaa, bærende al vor Haandbagage. Vognene var naturligvis med Døre, som kun kunde aabnes udefra, og der var baade Vogne, som var et Rum, og andre, som var delt enten i enkelte eller dobbelte Cupeer, alle med Træsæder og kun smalt mellem Bænkene. De første Forsøg med Opvarmning skete med Kakkelovne, der anbragtes saaledes, at der var 3 Pladser ved dens ene Side og en ved Vinduet, og da baade disse og Dørene var langt fra at

være tætte, og Kakkellovnene snart var halvkolde og snart overhede, blev man ofte stegt paa den ene og frossen paa den anden Side, medens Vinduerne klaprede og det hele lavede saadan Støj, at man vanskeligt kunde føre en Samtale med sine Naboer. Efter en saadan Rejse var man helt ør i Hovedet og træt, og om Vinteren maatte man forsyne sig godt med Overtøj og Rejsetæppe. Ved hver af de større Stationer ringedes 3 Gange med en kraftig Klokke, anden Gang lukkedes Dørene, og efter de 3 afsluttende Slag fløjtede først Togføreren og derefter Lokomotivet, og saa gik det ganske langsomt i Gang. Konduktørerne sad i en Kalesche ovenpaa Vognene og brugte Haandbremserne. Naar de billetterede gik de udenpaa Vognene.

Efter vel overstaet Examen og det for mig indholdsrige Københavnsaar kom jeg hjem i Ferien, og midt om Sommeren i Høstens Tid begyndte jeg paa et nyt Afsnit af mit Liv: 2 Aar som Landvæsenselev.

Det var egentlig aldrig blevet diskuteret, hvilken Levevej jeg skulde slaa ind paa, thi Gaarden (Marienborg) blev efter min Fars Død bortforpagtet, antagelig med den Bagtanke, at jeg kunde overtage den, hvilket jo dog laa ret langt ude i Fremtiden, da jeg ved hans Død ikke var fyldt 12 Aar. Det var min Morbroder i Klaks Mølle, der forpagtede den paa tolv Aar, og han antog vor mangeaarige Forkarl Chresten — som bl. a. var med ved Dybbøl — som gift Bestyrer, og den nordre Ende af det vestlige Udhus indrettedes indtil Vognporten til Forpagterens Økonomi. Stuehuset forbeholdt min Mor sig, dog at Bestyreren fik den tidligere Folkestue til egen Beboelse. Ligeledes beholdt Mor den nordlige lave Ende af det østre Hus, hvor der indrettedes Vadskehus i den tidligere Mælkestue og ellers Stald til 2 Heste og 2 Køer o. s. v., idet hun beholdt den østre Toft paa 5 Tdr. Land. Det var dengang til at faa en Karl, som var dygtig og tro nok til at passe denne »Husmandsbedrift« godt og ærligt; hvorfor jeg ogsaa særlig vil fremhæve Laust Vendelbo, som var hos os fra 1869 til 1874, og endog fulgte med Tøjet, da Mor det Aar flyttede til København, og hjalp til med Indflytningen; Rejsen derover var meget besværlig og skete i et lille Sejlskib, som blev lejet til det samme, det var det billigste, og man var da ikke saa nøjeregnende med Tiden. Ved Modvind kunde Rejsen godt vare i adskillige Dage. Da det godt kan kaldes en hel Roman, vil jeg ogsaa berette om, hvorledes det videre gik Laust V. Først tog han 1/2 Aar paa Højskole og forsøgte saa at finde en Plads i København, og blev en Slags Formand i en Øl-Aftapningsforretning, men han var for ærlig og kunde ikke finde sig i de Smaasnyderier, der gik i Svang, og saa fik han et Raad, som han var dristig nok til at følge, og som med Tiden gjorde ham til en meget velstaaende Mand. Han lejede en lille Butik, fik en Del Prøver paa Klæde, lærte at tage Maal og solgte Klædninger, syet andetsteds. Da han var absolut solid og forstod at tale med Kunderne, gik det fremad, saa han i Stedet for Prøver fik Lager af Klæde, senere selv Tilskærer og stor Forretning, saa han efter nogle Aars Forløb foretrak at flytte op paa 1. Sal, da han havde faaet samlet en stor, fast Kundekreds, hvorved han blev fri for de usolide »Gadekunder«; senere købte han en stor, københavnsk Ejendom, og opnaaede en meget høj Alder, over de 90.

Efter dette lille Sidespring fortsætter jeg om mig selv. Jeg kan ikke sige, at jeg havde særlig udpræget Lyst til Landvæsenet, men heller ikke til noget andet, saa det kom saadan ganske af sig selv, men et var uheldigt for mig og voldte mig ofte senere Besvær, nemlig at jeg var temmelig spinkelt bygget af Knogler og navnlig manglede Armræfter, saa jeg aldrig kunde udholde det egentlig svære Arbejde, f. Ex. at bruge Leen paa Linie med eller foran Folkene, hvad det vilde have gavnet mig at kunne. Ligeledes er det jo altid lettere at

holde Justits mellem urolige Hoveder, naar de ved, at man er dem overlegen i Styrke. — Brændevinen kostede da kun 25 Øre pr. Hefflaske.

Det var i Juli 1872 at Mor kjørte mig til min nye Plads som Landvæsenselev hos Familien E. Eggertsen, der ejede Gaarden »Roden« i Stouby Sogn, $\frac{3}{4}$ Mil fra Daugaard, og jeg vil strax tilføje, at det var en gunstig Skæbne, der bragte mig dertil; thi ikke alene var det en Gaard, hvor der var meget at se og lære, men det var sjældent dygtige Mennesker, der ogsaa havde mange Interesser ud over det daglige Arbejde. De optog mig aldeles i Familien som hørende til den, og der kom jævnlige Fremmede fra Egnen og liggende Gæster i Sommerferien, hvilket ogsaa var godt for min Udvikling. Der var forøvrigt den Sjældenhed, at Familien bestod af 5 Medlemmer, 2 Brødre og 3 Søstre, alle ugifte, og jeg kan tilføje, at i de 2 Aar, jeg var der, hørte jeg ikke et — som man siger paa jydsk — »vredent« Ord (vredagtigt og gnavent) imellem dem, og det uagtet de var selvstændige nok hver for sig. Den ældste af Brødrene, Hr. C., havde Ledelsen af hele Arbejdet, uden Forvalter, i Mark og Gaard, ligesom han havde Hestene, ogsaa deres Omsætning under sig, medens den yngste havde Skovene og den store Eng, Haven og forskjelligt andet som alle Slags Reparationer o. l. under sig. Den øvrige Besætning var de nærmest lige gode om.

Det var egentlig 2 Gaarde: Over- og Nederroden, hvilken sidste tidligere ejedes af Familien Lassen, og de laa saa nær hinanden, at kun Haverne var imellem, og Overroden laa betydeligt højere end Nederroden. Da Markerne laa sammen og tildels ind i hinanden og da desuden Overrodens Bygninger var mindre gode, egnede de sig udmærket for at lægge sammen, hvilket ogsaa i Aarenes Løb skete lidt efter lidt. De havde omtrent lige meget af Ager, Skov og Eng, ogsaa af Hartkorn ca. 25 Tdr. ialt, saa det var altsaa 2 gode Proprietærgaarde. Agerjorden var ret højt beliggende og faldt brat af mod Stranden paa Sydsiden og mod Aarup Mølleaa paa Vestsiden, og den var for største Delen stærkt bølgeformet. Skoven fandtes for den overvejende Del paa de ofte meget stejle Skraaninger ned mod Stranden og Aaen og bestod alene af Bøgeskov i fortrinlig Opvækst med Stammer saa blanke og rene som man f. Eks. ser dem i Dyrehaven. Paa den store Eng avledes en Mængde Hø, især fordi et mindre Vandløb, der faldt i Aarup Aa, havde saa stærkt Fald, at det ved et Stykke tilbage at ledes langs Grændsen mellem Skov og Eng kunde føres ud over det meste af Engen. Det var altsaa en Gaard med alle Herligheder, ogsaa Skønhedens, thi den Udsigt, man havde næsten overalt fra den højtliggende Del af Marken, er af de smukkeste i Danmark: mod Vest begge Vejlefjords Kyster, hvoraf især den sydlige er skovbevokset, f. Ex. Munkebjerg, som dog dengang endnu ikke var »opdaget«, helt ind til Vejles røde Tage og Landet, som bagved hæver sig, og mod Øst kunde man fra mange Steder se ud ad Fjordens fra hinanden vigende Kyster, som ligeledes var mere eller mindre skovbevoksede og kendte fra saa smukke Steder som Rosenvold og Fakkegrav. Al denne Skønhed var for mig en Nydelse, og den virker sikkert ogsaa forædlende paa Sindet især hos den Unge.

Det sydvestlige Hjørne af Marken, som gik helt ud til Stranden, var een stor bølgeformet Bakke, som hed Skodbjerg, var særlig vanskelig at dyrke, dels paa Grund af dens stejle Bakker og dels fordi det meste var stiv Ler, »Trilleler«, som var næsten umulig at behandle undtagen ved en ganske bestemt Tilstand midt imellem vaad og tør; rimeligvis af denne Grund var den delt imellem Gaardene fra tidligere Tid, og som Exempel paa, hvor stor og stejl Bakken var, kan anføres, at i Høsten, naar Kornet kørtes hjem, blev der brugt Forspand for de Vogne, der fik Læs fra den nederste Del. En anden

stor Bakke øst for Gaarden kunde kun pløjes ved at hente Fure, altsaa kjøre tom med Ploven tilbage.

Var der smukt, saa var det ogsaa et godt Sted at lære at bruge Hestene og de forskellige Redskaber, thi det lod sig ikke gjøre at gaa og halvsove under Arbejdet, dels fordi Hr. C. forlangte absolut ordentligt udført Arbejde og dels fordi Redskaberne ikke var nær saa fuldkomne som de blev senere, og saa var der jo Bakkerne. Hr. C. var selv en Mester i alt det praktiske Arbejde og kunde med Rette forlange det godt, da han om fornødent kunde vise, hvorledes det skulde gøres. Især var Pløjearbejdet paa den bakkede Jord ikke let for en Begynder, og »Begravelser« og krumme Plovfurer taalte han ikke. Plovene var da langt fra saa gode som nu, da de jo er saa godt som ens og gaar saa støt i Jorden, at Drengene godt kan pløje ordentligt, naar de blot mager at føre Ploven om ved Enderne af Ageren. Plovene var dengang hjemmesmedede, og da man tillige ofte eksperimenterede med nye Modeller, fik de saa at sige hver »sit Ansigt« og skulde stilles paa hver sin Maade, og den samme Plov skulde heller ikke altid stilles ens. Vi havde hver 2 Sæt »Jern« — Skære- og Langjern — til vor Plov, og dem skulde vi selv sørge for at faa ordnet ved Smeden, naar de var slidt, men Indstillingen kunde blive ret forskellig efter, hvorledes det var udført, f. Ex. om Skjæret var »gruet« mere eller mindre, thi der fandtes da aldrig det lille Hjul eller i den sidste Tid Slæbesko paa Enden af Plovaasen. Plovene var altid meget tilbøjelige til at tage for bred Furc ned Bakkerne og for smal Fure opad, saa det var ikke let for Begynderen at holde den saa lige som det absolut skulde være. — Af andre Redskaber til Jordens Bearbejdning fandtes der, som almindeligt var, kun Trætromler samt Dansk- og Svenskharver, hvilke begge var ret ufuldkomne Redskaber, og af Maskiner var der kun en ældre Tærskemaskine uden Halmryster, men hverken Saa- eller Slaa- eller Roemaskiner, alt gik med Haandkraft, og det var forholdsvis lidt, at Tærskemaskinen blev brugt. Man kan vel ikke sige, at selve Jordbehandlingen var mere fremskreden f. Ex. med nye Forsøg og Metoder, men uagtet det var en stor Gaard, blev alt Arbejde udført ligesaa omhyggeligt som i Regelen paa de mindre. Derimod var man begyndt at indkøbe Tyre af blandet Korthornsafstamning, saaledes som de fandtes i det sydvestlige Jylland, idet man dog vistnok efterhaanden nærmede sig det røde fynske Kvæg. Hestebesætningen var for Størstedelen en gammel Stamme paa Gaarden, hvor der ogsaa tidligere holdtes Hingst. Der opfodredes ret betydeligt af kunstige Foderstoffer, Oliekager, der gaves knuste og oplødte i Vand, samt især Hvedeklid, men Kunstgødning blev ikke anvendt, medens jeg var der. Trods den omhyggelige Jordbehandling viste der sig efterhaanden 2 Plager, som voldte Besvær, nemlig Følfod og Agerkaal. Svenskharverne blev — og vel med Rette — beskyldt for at fremme Følfoden, idet de slæbte Udløbere med sig ved de krumme Tænder, saa de spredtes ud over Marken, og man kjendte jo dengang ikke til Skræpløjning; et Skifte var blevet saa belempret dermed, at man besluttede at helbrække det i 2 Aar itræk, og saa forsvandt de ogsaa. Agerkaalen viste sig, som overalt, først kun med enkelte Planter hist og her i Marken, og jeg tænker, at de nærmest hidrørte fra daarligt rensede Frø til Udlægsmarken, og de har da haft gode Betingelser for at formere sig dels ved at kaste de mest modne Frø i Marken, dels ved at de andre blev aftærsket og kom i Sædekornet. Jeg saa et godt Exempel paa, hvor spiredygtigt det halvmodne Frø kan være: I det meget tørre Aar 1868 var et Stykke nyanlagt Eng bleven besaaet med Havre, hvori der var en Del Agerkaalsfrø, og denne Havre med Agerkaal blev om Sommeren efterhaanden slaaet grøn og kjørt op paa Marken og lagt negvis til hver Ko. 4 Aar efter, da jeg var der,

var Marken blevet pløjet, og der fremkom da en gul Agerkaalsplet i Grønjordshavren for hvert eneste Neg.

Der viste sig forøvrigt ogsaa en tredie Plage: Oldenborrelarverne, som paa Grund af de mange Skove fandtes i saa stor Mængde, at Byggen mistede Farven i store Pletter, og Høstningen (Mejningen) besværliggjordes derved, at Straaene blev rodløse og slæbte uden at lade sig overskære med Leen, og Mejmaskine fandtes jo ikke.

Langt den største Del af Avlen aftærskedes med Plejle paa Akkord, og det var forbavsende store Mængder, der kunde tærskes af de dygtigste; jeg husker saaledes en Mand ved Navn Mads, som tærskede 6 Tdr. Havre dagligt i de korte Dage.

Arbejdstiden var saaledes i Sommerhalvaaret: Før Davren Staldtjeneste med Striglen o.s.v. Davre Kl. 5, Arbejdstiden 5½ til 8½, Melmad 8½—9, Middag saa betids, at vi kunde have Hestene i Stalden Kl. 12, Middag Kl. 12 til 1½, Melmad Kl. 4½ a 5 og Kl. 7½ spændte vi fra i Marken, saa naar vi var i de ydre Marker, blev Klokken mindst 8, før vi kom ind til Aftensmaden. Det var jo i Forhold til Nutiden en lang Arbejdstid, men det tænkte ingen paa, og mig generede det ikke.

Et at de første Arbejder, jeg der som Elev kom med til, var at plukke Humle: Vi blev alle anbragt i 2 lange Rækker langs et langt Bord, hvorpaa Humlerankerne var lagt, og saa plukkede vi Blomsterne af, og efter at de var tørrede o.s.v., anvendtes de til Ølbrygningen, som dér paa Gaarden ikke blot omfattede det daglige Øl, men der bryggedes ogsaa »Gammelt Øl«, hvormed der trakteredes, naar Folkene holdt »Opskør«, d.v.s. et lille særligt Traktement, naar de var færdige med at slaa de store Enge, hvilket altid skete ved Le og i Virkeligheden var et stort Arbejde, og tillige smukt at se, naar de lange Rækker af Arbejdere, alle i hvide Skjorteærmer, »fulgte Huk«. Det var noget af en Kunst at være en dygtig Forkarl, som baade holdt en passende Fart, saa der blev udrettet nok, og saa de yngre, mindre øvede kunde følge med. Disse skulde ogsaa kunne slibe en Le godt, saa den kunde »holde Biddet« mindst ½ Dag og ligeledes fra den ene »Strygen« (med Lestrygen) til den næste; man strøg nemlig Leerne alle paa een Gang og kun, naar Forkarlen strøg sin Le. Ved Spisetiderne rejste han sin Le og bankede kraftigt paa den, saa vidste man Besked. Saa vidt muligt havde man Koner eller Piger til at slaa Græsset ud strax bagefter Leerne, en for hver 4 Leer, hvorved det vejredes meget hurtigere og bedre. Ligesom ved Kornhøsten var der en vis Feststemning over Høberedningen, og Høet blev ogsaa da regnet for mere end senere, men nu er man da ved at rette denne Fejl.

Den store Eng gav naturligvis en Mængde Arbejde, som alt skete ved Haandkraft. Foruden Nivelleringen af det Areal, der hvert Aar inddrog under Overrislingen — og der har jeg tilbragt adskillige kvarter og halve Dage sammen med Hr. E, gaaende med Nivellerpladen — var der altsaa selve Arbejdet med Vandingsanlægene, og senere Tilsynet med Vandingsgrøfterne, at ikke Rotter og Muldvarpe lavede Huller, som slugte Vandet. Tilsidst kom jo at slaa Græsset, vende og samle Høet, først i smaa og senere i større Stakke. Der skulde naturligvis en stor Arbejdsstyrke til, og det var ligefrem en Fornøjelse at se Hr. C. lede denne og opildne Folkene til at gjøre Arbejdet baade godt og hurtigt — det kunde jeg se allerede dengang. Man var nemlig i dette Arbejde forud for de fleste, som endnu brugte den gamle Maade, at lade Græsset vejres meget af Solen og saa strax sætte Høet i store Stakke; det er jo ogsaa det letteste, men giver et betydeligt Tab af Høets værdifulde Stoffer. I Skoven var der ogsaa meget Arbejde, dog ikke med Plantning, da det udelukkende

var Bøgeskov paa god Bund, hvorfor den selvsaaede Opvækst var saa tæt, at det blot var at udtynde til de rette Tider. Paa Gaarden selv og hos Husmændene brugtes meget deraf, og det egentlige Favnebrænde, som man ikke selv brugte, blev kørt ned til Stranden og stillet op i »Favnemaalk«. Saa kom der i Sommerens Løb et mindre Skib og lagde sig for Anker, hvorefter vi med Heste og Vogne kørte Brænde ud til Skibets Baad, som jo kunde gaa noget længere ind. Baade Hestene, og ikke mindre de 2 Stude, holdt af det Arbejde en varm Sommerdag. Skibene var i Reglen fra en af Øerne, og det var smukt storslaet Brænde.

Hestebesætningen bestod af 10 Arbejdsheste, 2 Køreheste, som kun i særlig travl Tid som i Høsten og sjældnere i Sædetiden om Foraaret brugtes til Arbejdet, samt Opdræt, sædvanligt 1 a 2 Føl og altsaa et Par Plage. Desuden var der ogsaa to store og meget kraftige Stude, som godt kunde følge Omgang i Marken med Hestene og var særligt anvendelige i Engen ved Hjemkørselen af den store Mængde Hø, idet der hist og her var bløde Steder, hvor man ikke kunde komme med Hestene. Disse brugtes derfor kun til Hjemkørselen og Studene til at gaa fra Stak til Stak, og ligeledes var de gode til vanskelig Kørsel paa Skovbakkene. Hestene var alle gode og kraftige, velfodrede, og det maatte de ogsaa nødvendigvis være, da der udfordredes en vis Energi paa den bakkede Jord, ligesom det var godt, naar de var vant til at holde paa Vognen ned ad de stejle Bakker. Der var tidligere holdt Hingst paa Gaarden, og derfor var flere af Hestene endnu af denne gode Stamme. I Modsætning til det almindelige paa store Gaarde var Hestestalden indrettet med Fodergang i Midten, hvilket efter min Mening ogsaa er det bedste, fordi man dermed kan fodre dem i den halve Tid imod, naar man skal gaa op til og ned fra hver Hest; mange er i det hele vanskelige at komme fra, især hvis man skal skynde sig, og de bliver derved absolut ikke — som nogle troer — mere vanskelige at lægge Seletøjet paa, snarere tværtimod.

Kobesætningen bestod fra tidligere Tid det paa Egnen almindelige jydsk, sortbrogede Kvæg, men man begyndte dog at lægge sig efter det røde Kvæg, og saa vidt jeg husker, var de Tyre, der blev indkjøbt, nærmest Korthornskrydsninger, saaledes som de fandtes og vistnok endnu findes i Nordslesvig og Sydvestjylland, men senere tror jeg nok man efterhaanden gik mere over til det rene røde danske Kvæg, hvilket begyndte at trænge op i Jylland syd fra i de gode Egne, fordi det gennemgaaende giver mere Mælk end det jydsk. Da jeg var paa Roden, existerede der dog hverken Tyreforeninger eller endnu mindre Kontrolforeninger, saa det var hver enkelt Mands egen Sag at skaffe sig gode Tyre, og der blev da ogsaa fra Roden solgt adskillige Tillægs-Tyrekalve. Køerne blev passet og fodret godt, mest under Hr. E.s Tilsyn, og der brugtes ogsaa en Del tilførte Foderstoffer, f. Ex. Oliekager (vistnok alene eller hovedsageligt Rapskager) og navnlig Hvedeklid; jeg erindrer ikke, at der blev solgt ret meget Korn, men paa Tyboskovmøllen, der hørte under Gaarden, blev formalet meget Korn til eget Brug. Foraar og Efteraar, naar det var koldt, kom Køerne ind om Natten, men i Sommertiden laa de ude, og de blev da trukket hjem Morgen og Eftermiddag for at vandes og blive malkede, altsaa som almindelig Skik paa Bøndergaardene, medens de store Gaarde jo ellers altid lod malke i Marken og vandede fra Vogn, og Grunden hertil var vel bl. a., at det kunde have sin Vanskelighed at kjøre med Vandvogn paa de store Bakker. Paa Øerne vilde det næppe kunne gennemføres, men her gik det let og roligt med 20 Køer i hvert Kobbelt, og for Malkepigerne var det jo en stor Behagelighed. Mejeriet var et godt Bøttemejeri, idet det først var nogle Aar senere man begyndte at bruge Vand- eller Ismejerier som en Overgang til Brugen af Centrifuge.

Ligesom i Engene var jeg ofte med Hr. E. i Skoven bl. a. for undertiden at »drive for«, idet der af og til kom Dyr fra de store Rosenvoldskove, hjælpe til ved Skovauktioner o.s.v., og Hr. E. talte da tidt med mig om andre Emner end Landbruget, og jeg tror, at det morede ham at fortælle om 64, da han var med ved Dybbøl, og i det hele opfriske Minderne fra dengang. Medens Hr. C. var den ret strikse Arbejdsleder, der fordrede absolut Lydighed uden at ræsonnere, kunde Hr. E. godt lide, at man selv havde en Mening og gjerne vilde have Forklaring paa et eller andet, som man troede kunde laves anderledes. Navnlig »Dybbøl« talte han jævnligt om paa den Aarstid, da det særlig var gaet løs dernede; saaledes havde han engang været med ved et Udfald, og paa Hjemmarchen over Pontonbroen lagde han Mærke til, at adskillige saa efter ham og pegede paa ham; da han kom i Kvarter, saa han, at hans Kappe forneden var gjennemhullet af Kugler. Han havde ogsaa megen Øje for Naturskønheden, kunde man mærke; mærkeligt nok blev der kun dreven meget lidt Jagt, uagtet det skulde synes et udmærket og navnlig alsidigt Jagtterræn, og Hr. E. havde ogsaa jævnligt Bøssen med, især efter Ræven, der let blev for talrig og derfor dristig, i Særdeleshed i Skovene. Hr. E. viste mig, hvor megen Skade Musene kunde gjøre ved at gnave en Ring af Bark af de smaa Bøge i Opvækst, og Ræven var næsten det eneste Middel derimod, hvorfor han laaltes, men de kunde blive for mange — og for dristige. Hr. E. skød altid »Kasteskud«, fordi der i Skoven kun er lidt Tid til at sigte.

Folkeholdet var naturligvis stort, da der næsten ingen Maskiner var, nemlig omtrent saaledes: 6 Karle til de 6 Spænd Heste, hvoraf den, der havde Kørehestene, tillige var Kudsk og Staldkarl og fodrede Hestene og flyttede dem, naar de var paa Græs. Han kunde hente alle 12 Heste hjem paa en Gang: 3 Geledder med 4 i hver, ridende paa den forreste. Hvor mange Øboere kan gjøre det? Desuden antoges ofte en Dreng, som i Almindelighed snart kunde lære at bruge et Par Stude, og oftest blev disse Dreng paa Gaarden i en Aarrække. Ogsaa jeg havde disse Stude at bruge, og da de var usædvanlig store og kraftige, var de særdeles anvendelige til mange Ting, ja, jeg har endog kjørt i Rækken sammen med Hestene selvfemte og med Svenskharven, og jeg har kjørt til Mølle med dem med 10 Tdr. Korn (Byg) i Vognen og ned ad en ualmindelig lang, stejl og tilmed krum Bakke; det var værre end opad, da de dog kunde staa et Par Gange og tage Vejret. Særlig var de gode i Engen ved Høkørslen, da der endnu flere Steder var bløde Pletter, hvor det ikke var godt at komme med Hestene. Saa var der alle Husmændene, der boede i Huse, der tilhørte Gaarden, og laa saa at sige i en lang Række rundt med Stranden og langs Grænsen mellem Engen og Skoven; de var næsten alle ikke helt unge Mænd, som havde boet der i en Aarrække og var vant til de vanskeligere Arbejder som Engplanering, Dræning, Skovarbejde og meget andet, ja, jeg var med til, at en af dem under Hr. C.s Vejledning gravede og murede en ret dyb Brønd til Afløsning af en ældre, der kunde gaa tør. Hvor mange Husmænd der var, husker jeg ikke nøje, men antagelig 6. Endelig var der 2 a 3 Røgttere, som det dengang hed, og de skulde trække Køerne hjem hele Sommeren til Malkning og Vanding 2 Gange daglig: 20 Køer i Koblet med 4 Geledder og 5 Køer i hver, og her var god Brug for Drengen, ligesom en Mand til Svinene, men i Forhold til Nutiden var der ikke mange Svin: 2 Svinehuse med saa vidt jeg husker 6 Rum i hvert.

Endelig var der Haven, som laa foran begge Stuehuse, og mellem Gaarden og den var det meget bakket; den blev i Aarenes Løb, eftersom Over-Rodens Bygninger forsvandt, anlagt meget smukt af deres egne Arbejdere, nærmest under

Vejledning af Frøknerne og antageligt Hr. E. Af Stuehuset blev staaende et mindre Hus med Beboelse for en Familie.

Overhovedet herskede der en god og rolig Tone paa Gaarden, og jeg tror ikke, at jeg i de 2 Aar saa en eneste fuld Mand eller endnu mindre Skænderi og Slagsmaal, og jeg vil i saa Henseende anføre en lille Episode som betegnende. Engang under Høberedningen sad vi en stor Flok og spiste Melmad, da en ung Karl, som var kommet 1. Maj og var noget »gavflabet« i sin Tale, begyndte at fortælle løs om en Kammerat, der tjente paa en anden Gaard, og som var kommet i Klammeri med sin Husbond, idet han pralede med, hvorledes han skulde have behandlet denne — saa afbrød Forkarlen ham, idet han sagde, ja, jeg husker Ordene ordret: »Du maa aldrig slaa paa Din Husbond, ikke engang, om han har Uret!« Saa blev Karlen noget mere afdæmpet for Fremtiden, især da det kom meget roligt og bestemt fra Forkarlen, Jørgen Nielsen, som havde tjent paa Gaarden fra sin Confirmation og nu i det mindste var midt i Tyverne. Kudsken og hans Kæreste havde tjent der i 14 Aar, og han blev der så længe Familien E. ejede Gaarden. Det samme var Tilfældet med mindst een til af Karlene og sikkert med flere af Husmændene. Det var overhovedet sjældent f. Ex. ved Spisetiderne at høre, hvad man kalder slibrig Tale, men jeg fik noget andet at høre, da jeg nogle Aar senere kom til en fynsk Herregaard.

I Juli 1874 var jeg altsaa færdig med min Læretid, og jeg kan, 65 Aar efter, sige, at jeg kunde vanskeligt have fundet et bedre Lærested; jeg lærte at lystre en Ordre, lærte at »rubbe mig« i en travl Tid, og jeg tror at turde sige, at jeg lærte at omgaas Dyrene paa rette Maade og udføre almindeligt Arbejde saa vidt Kræfterne slog til, og dertil lærte jeg at iagttage meget i Naturen, som jeg før ikke tænkte saa nøje over: Musene i Skoven, Ræven og hele Naturlivet langs Stranden, i Skovene og Engene og Naturskønheden.

Saa kom jo den Dag, da Laust Vendelbo hentede mit Skab og mig i den stive Vogn med Kringelstolen — Arbejdsfjedervogne var man endnu ikke naaet til —. Med de to smaa tykke Heste for, Brunette og Tulle, gik det jævnt og roligt hjemad til en kort Ferie, hvorefter jeg skulde til København for at studere paa Landbohøjskolen.

Odder Valgmenighedskirke.

Odder Valgmenighed og dens første Præst.

Af Esther Mulling Pedersen.

ARET 1885, da Odder Valgmenighed blev oprettet, ligger nu saa langt tilbage, at det, som da skete, er blevet Historie. Som et Led i en omfattende kirkelig Bevægelse har Odder Valgmenighed sin Plads i Landets kirkelige Historie, men den hører ogsaa Egnshistorien til, saavist som det Liv, der paa forskellig Maade udgik derfra, i Aarenes Løb var med til at præge Odderegnet og Odder By.

Det aandelige Liv havde i Hads Herred en Gennembrudstid i Tres'erne og Halvfjerds'erne. Kilderne til denne aandelige Bølge kan man bl. a. finde i Gylling Præstegaard og i Testrup Højskole, men helt nøje kan man vanskeligt paapege, naar og hvorledes den allerførste Begyndelse blev gjort til den aandelige Bevægelse, der siden voksede sig saa stærk paa Egnen. Der var jo Grøde i det aandelige Liv Landet over i den Periode, og ikke blot for mange Præster, men for mange Lægsmænd blev det en Opgave at tale og forkynde om det, de havde oplevet. Disse Lægsmænd gæstede Hjemmene, idet de naturligvis søgte derhen, hvor de vidste, der var Sangbund for det, de havde at forkynde, og enkelte af Egnens Hjem blev som en Slags Samlingssted, hvor der holdtes Møder, og hvor de Ord, der blev talt, blev Sædekorn med Voksekraft. Det var dog særlig to unge Præster, som med deres Tale og Forkyndelse vakte Liv i Sindene. I 1861 var Chr. la Cour blevet Præst for Odder Sogn, men paa Grund af Svagelighed maatte han ofte have en Stedfortræder til Hjælp. Den senere saa navnkundige Prædikant og Skribent Otto Møller var paa den Tid Kapellan

hos sin Far i Gylling. Han kom ofte til Odder for at prædike i Pastor la Cours Sted, og saa stærk og levende var hans Tale, at Odder Sognekirke daarligt kunde rumme de mange Mennesker, som flokkedes for at høre ham. I de sidste Aar af Pastor la Cours Levetid — han døde i 1865 — var Anton Kirkebye Kapellan for Odder Sogn, og han formaadede ikke alene at bevare det Liv, som var blevet vakt, men at faa det til at vokse, og disse to unge Præster var medvirkende til den aandelige Vækkelse, der kom til at gaa som en Bølge over Hads Herred. Medens Anton Kirkebye efter faa Aars Forløb atter fraflyttede Egnen, blev Otto Møller som sin Fars Efterfølger boende i Gylling, og fra Gylling Præstegaard, som han kun yderst sjældent og meget nødig forlod, gjorde denne særprægede Præsteskikkelse gennem sit klare og levende Vidnesbyrd i Tale og Skrift sin store og betydningsfulde Indsats for det aandelige Liv, ikke blot i Hads Herred, men i hele Landet.

Naar den aandelige Bevægelse i Hads Herred ikke blev blot af kristelig, men ogsaa af folkelig Art, skyldes det sikkert for en stor Del Testrup Højskole, hvor Forstanderne Nørregaard og Baagø ikke alene samlede Ungdommen, men hvor ogsaa de ældre flokkedes til store Møder. Herfra lød klart og stærkt den danske Tale, Vidnesbyrdet om det danske Fællesskabs Betydning, og den lød ikke blot for dem, der samledes paa Skolen, men overalt i Landet, hvor Nørregaard og Baagø, begge søgte Foredragsholdere, lod deres Røst høre. Ikke mindst i Hads Herred var de hyppige Gæster og Ordførere, bl. a. ved de store Friluftsmøder i Vejlskoven ved Odder, som tidligere Slægtled vil kunne huske.

At alt dette ikke blot var Røre, men Liv, viste sig i det Arbejde, som det satte i Gang, et Arbejde, der kostede Ofre baade af personlig og økonomisk Art, og som derigennem beviste, at det var mere end Overfladekrusninger. Et af disse Arbejder var Oprettelsen af Friskoler, et andet var Oprettelsen af en Valgmenighed. Disse to Ting hørte sammen, begge var de Udtryk for den enkelte Kristnes Følelse af Ansvar overfor den fælles kristne Arv. Hverken Valgmenighedens eller Friskolernes Historie skal eller kan skrives i en Artikel som denne, men kan kun kortelig strejffes. Som bekendt blev Begrebet Valgmenighed til som Følge af, at en Sognepræst i Ryslinge paa Fyn, Vilhelm Birkedal, blev afskediget fra sit Embede, fordi han havde fremsat Udtalelser, der var saarende for Kongen.

Men Sognemenigheden i Ryslinge vilde ikke af med sin Præst, den vilde holde fast ved ham paa Trods af alle Autoriteter, og disse Autoriteter stod derfor overfor Valget mellem et Brud indenfor Folkekirken eller en Elasticitet, der kunde gøre Folkekirken tilstrækkelig rummelig. Aandsfriheden indenfor dansk Lovgivning vandt en smuk Sejr med Valgmenighedsloven af 1868, der gav enhver Menighed paa 20 Medlemmer og derved, som ønskede det, Ret til selv at vælge sin Præst og alligevel blive i den danske Folkekirke. Det, som egentlig skete, var, at en Præst og en Menighed mødtes i Erkendelsen af et Ansvar og Følelsen af en Myndighed, en ydre Anledning satte en indre Kraft i Gang, og derfor blev det Liv, som Valgmenighedsloven var det ydre Udtryk for, et sundt kristent Liv. For mange Forældre udstrakte Følelsen af Ansvar og Myndighed sig til den Paavirkning, deres Børn kom ind under i Skolen, og for at sikre sig, at den stemmede overens med Hjemmets Aand, dannedes der adskillige Steder Forældrekredse, som oprettede Friskoler. Fælles for saavel Valgmenigheder som Friskoler var Offervilje hos den Kreds, der oprettede dem, og Mod til at vove Springet ud i det uvisse hos dem, der skulde gaa ind i Arbejdet. Dette Mod besad de tre Friskolelærere, Simon

Kjems, A. P. Sørensen og Mads Laursen, der hver for sig grundlagde Friskoler i Hads Herred, og dette Mod besad ogsaa den Præst — min Far, Vilhelm Malling —, der fra sit Sognekalde i Fjends Herred mellem Skive og Viborg, kom til Odder som Egnens første Valgmenighedspræst. Den Offervilje, der skulde til, ejede de Kredse, som stod bagved Friskolerne og bagved den Valgmenighed, som blev oprettet i Odder i 1885*).

Allerede flere Aar tidligere, i 1872, havde der været Tanker fremme om at danne en Valgmenighed i Odder, men Tiden var dengang ikke moden. Bering Valgmenighed var oprettet 1876, og mange af Hads Herreds Beboere kørte eller gik paa deres Ben den lange Vej til Bering for at høre Valgmenighedspræst Jørgen Teilmann, eller de tog til Gylling og sad under Otto Møllers Prædikestol. Alligevel følte mange det som et Savn, at ikke alle i Hjemmet kunde faa Del i den Oplevelse, som denne Kirkegang var. Dette, at man maatte drage de lange Veje, betød, at Far og Mor, Husbond og Madmoder maatte være borte fra Hjemmet den største Del af Søndagen, og baade af denne og andre Grunde voksede Ønsket om at samles til en Menighed med egen Præst og egen Kirke sig stærkere og stærkere. Efter mange forudgaaende Møder og Drøftelser blev saa Odder Valgmenighed stiftet i 1884 ved et Møde paa Sandergaard, som da ejedes af Proprietær Søren Svejstrup; i 1885 blev Kirken bygget, og ved et Møde hos Kristian og Maren Jacobsen paa »Banken« — nu Maltheseje — gav Sognepræsten for Ørslevkloster og Ørum Sogne, Vilhelm Malling, Tilsagn om at ville gaa ind i Gerningen som Menighedens Præst.

Den 14. Februar 1886 blev Valgmenighedskirken indviet. Den var bygget af Tømrermester, Løjtnant Jensen, som i mange Aar hørte til Odder Bys kendte Personligheder og har rejst adskillige af dens større Bygninger. I en forrygende Snestorm havde den nye Præst og hans Familie holdt deres Indtog i den endnu knapt færdige Præstebolig, der var bygget ved Siden af Kirken, og hvor nu en ny Tilværelse skulde begynde. Den personlige Tilknytning, der allerede var skabt mellem Præsten og Menigheden, og som voksede sig stærkere gennem Aarene, prægede i høj Grad Livet, ikke blot i Kirken, men ogsaa i Præstens Hjem. Det havde altid aabne Døre, og Menigheden søgte det flittigt. Der var jo saa meget at tale om, saa meget at glæde sig over i dette nye, rige Fællesskab, og især om Søndagen efter Gudstjenesten var Huset fuldt. Mor, som skulde sørge for Mad til de mange Mennesker, kunde en og anden Gang spørge: »Hvor mange tror du, der kommer i Dag?«, hvortil Far svarede: »Det er ikke let at sige, men du kan da altid koge en stor Gryde Sødsuppe!«. Senere hen, da Far ogsaa blev Præst for flere smaa Kredse, der oprettedes i Tilknytning til Valgmenigheden i Elbæk, i Gangsted-Søvind og Horsens — og derfor ofte havde to Gudstjenester om Søndagen, forandrede disse Søndags-sammenkomster til kortere Samvær ved Kaffeborde, der ofte var dækkede i alle vore Stuer. Men sammen maatte man, og for min Far var det en Fryd.

*) Min Far var født i Ringsted den 5. April 1846. Hans Far, Chr. Malling, var Snedkermester, dygtig til sit Haandværk, men ogsaa med stor musikalsk Interesse. Ved Siden af sin egentlige Gerning var han saaledes Organist ved Ringsted kirke. Fars Mor, Anna Marie Jørgensen, var en dygtig Husmoder, en klog og udmærket Kvinde, og Far har sikkert fra sit Hjem faaet en god aandelig Arv. Oprindeligt blev han uddannet til Lærer, idet han 1865 tog Lærereksamen fra Jonstrup Seminarium, og fra 1867 til 1874 var han Lærer i Vetterlev. Her var dengang min Morfar Sognepræst, og paa den Maade lærte Far og Mor hinanden at kende. Det var Fars Ønske at gaa den studerende Vej, men der var flere Søkende, saa hans Hjem havde ikke Midler til at hjælpe ham længere frem. Han maatte hjælpe sig selv, og det kunde han ogsaa. I sin Fritid læste han til Studentereksamen, som han tog i 1871, og han tog derefter fat paa at studere Teologi, idet han stadig passede sin Lærergerning. Kun de to sidste Aar af sin Læsetid var han fri for denne, idet Regensen blev ham tildelt i 1874. I 1876 tog han teologisk Embedseksamen og blev samme Aar Kapellan i Helsing. To Aar efter blev han Kapellan hos Hostrup i Hillerød og kom derfra som Sognepræst til Ørslevkloster og Ørum Sogne i Fjends Herred.

Han var en straalende Vært — jeg synes, jeg kan se ham endnu, med den aabne Cigarkasse i Haanden, færdes saa hjertensglad blandt sine Gæster og Venner, mens Spøg og Munterhed og alvorlige Samtaler vekslede.

Det siger sig selv, at det for min Far havde været et stort og alvorligt Skridt at gaa ind til det helt nye og uprøvede som en Valgmenighedspræsts Gerning dengang var, og det var svært for ham at rive sig los fra alt det, han havde faaet saa godt begyndt i Fjends Herred blandt Mennesker, der glade tog mod det, han havde at bringe, og hvor han i Samarbejde med den særprægede Lærer Jakobsen, Ørum, ogsaa kom til at virke for og blandt de unge. Han samlede dem bl. a. til Gymnastik, og det var ikke noget uvant Syn for Beboerne at se Sognepræsten Søndag Eftermiddag marchere i Spidsen for en Flok Ungdom henad Vejen og ind i Præstegaardens Have, hvor der blev drevet Idræt paa den store Plæne, talt og sunget. Ikke mindre svært var det for min Mor at gøre Springet. Hun elskede Lyngbakkerne og den blaa Limfjord, hvortil der var Udsigt fra Præstegaardens Have, og hun elskede Befolkningen deroppe for dens Trofasthed og dens jævne, varme Hjertelighed. Men for Far var Opfordringen fra den nyoprettede Valgmenighed i Odder et Kald, som han ikke kunde være ulydig imod, og for Mor var det Fars Vej, hvor hun uden Tøven fulgte ham, var det end aldrig saa uvis en Fremtid, hun gik i Møde. Min Mor var mild og stille og blid, men derfor ikke kedelig, tværtimod: hun holdt af Spøg og hun havde megen Humor. Dertil besad hun megen Kultur, var musikalsk — hun var i en Aarrække Valgmenighedens Organist — og havde en fin, poetisk Sans. Hendes Far var Præsten og Digteren Peter Alberg Holm, hvis Sange har været at finde i vore Skolesangbøger**). Nu skulde hun tage en Valgmenighedspræstekones Gerning op i smaa og usikre Kaar, og trods vaklende Helbred og talrige Børnefødsler, der sled paa hendes Kræfter, var hun i høj Grad med til at præge Hjemlivet, der for hende stod i første Række. Hun betød meget for os Børn. Det var til hende, vi kom med vore Smaasorger og Glæder, hun havde en sjælden Evne til at gaa ind paa vore Tanker og Forestillinger, og først og fremmest havde hun den Evne, der gør Børn trygge: hun tog os alvorligt i stort som i smaat. Hvis jeg skulde forklare min Fars Opdragelsesmetode, vilde jeg komme i stor Forlegenhed, for der var faktisk ingen Metode. Det laa altsammen i Luften derhjemme, det straaled ud fra hans Personlighed, det, der paavirkede os, og, for saa vidt vi evnede at tage derimod, blev hans egen Retsindighed, hans dybe Redelighed i alle Forhold, hans Pligttroskab, hans Afsky for Sladder og Smaalighed noget, der gik os i Blodet. Vor Respekt for Far var grænseløs. Vi havde Frisprog overfor ham, vi kunde le og spøge og vrøvle med ham, og dog kan jeg vanskeligt tænke mig noget Hjem, hvor der herskede en dybere, jeg kan godt sige: Ærefrygt,

***) Min Morfar var født 1823 paa Færøerne (Nordstrømø), hvor hans Far, Niels Lassen Holm, var Sognepræst. Allerede som Dreng blev han sendt til Danmark, hvor han fik sin Uddannelse og tog teologisk Embedseksamen. Han var en Tid Adjunkt i Aarhus, hvor Mor blev født. Hendes Mor var Petra Conradine Stæger, Datter af Etatsraad, Finanshovedkasserer Stæger. Hun døde, mens Mor var ganske ung, og min Morfar giftede sig anden Gang med Anne Fenger, Datter af Sognepræsten ved Frelsers Kirke, P. A. Fenger. I 1862 blev min Morfar som nævnt Sognepræst i Veterslev ved Ringsted, hvorfra han kom til Dalum og sluttelig til Gamtofte ved Assens. Ved Siden af sin Præstegerning øvede han en betydelig Skribentvirksomhed og skrev bl. a. mange Artikler om religiøse og naturvidenskabelige Emner. Han elskede Naturen, især Fugle og Blomster, og drev ivrigt botaniske Studier, men han digtede ogsaa om det, han saa, og der foreligger adskillige smukke Sange fra hans Haand: »Naar Løvsmutten kvidrer og Nattergalen slaar«, »Goddag, du yndige Vintergæk« og en hel Række andre. Komponisten August Winding satte i sin Tid en Cyklus af dem i Musik, og enkelte har kunnet findes i Sangbøger. Min Morfar bevarede Livet igennem en stor Kærlighed til og Interesse for Færøerne, som han flere Gange besøgte, og som han har beskrevet, bl. a. i Bogen »Skildringer og Sagn fra Færøerne«. Mor havde taget denne Kærlighed i Arv. Hun fortalte tit os Børn om Livet paa de fjerne Øer, suadan som hendes Far havde skildret det, og jeg husker tydeligt en færøisk Nationaldragt, en Børnedragt, som hun gemte med Pietet.

for Husfaderen end hos os; det var noget ganske utænkeligt med Vidende og Vilje at gøre ham imod. Vi lærte, at der kan være Lykke og Tryghed i at lyde.

»Kirkebakken« blev Navnet paa den lille Verden, som omfattede Kirken, Præsteboligen og Valgmenighedens Forsamlingshus. Hertil kom senere, da Odder Højskole var blevet bygget, Højskolelærer Iversens Hjem, der indtil for faa Aar siden ejedes af Frk. Gudrun Iversen, hvis Navn er velkendt i Odder gennem hendes Indsats paa forskellige Omraader, og endelig Friskolen, der af Lærer A. P. Sørensen flyttedes fra Rørth til Odder og senere overtoges af den kendte Museumsmand og Egnsforsker Thorvald Madsen og hans Hustru.

Børnene fra disse tre Hjem gik under Fællesbetegnelsen »Kirkebakkebørnene«, og der var sjældent lykkelige Vækstbetingelser for en Flok Børn og

Vilhelm Malling.

Sophie Malling.

opvoksende Ungdom i de frie Omgivelser, frie baade i bogstavelig og aandelig Forstand. Kirkebakken var en lille Verden for sig, men den var ingen Lilleverden. Luften blæste frisk ind over den, og den Nytid i aandeligt Liv, som den grundtvigske Bevægelse dengang betød, mærkedes i og satte Præg paa det daglige Liv. Det bestod her som andre Steder af Arbejde for ikke at sige Slid, af Bekymringer og Sorger; den økonomiske Tryghed, der i Dag betragtes som Alfa og Omega, fandtes f. Eks. slet ikke; men det var tillige saa fuldt af Oplevelser, af en umiddelbar Glæde over Livet, der gjorde, at kunne Tilværelsen til Tider være byrdefuld og ængstende, graa kunde den aldrig blive, dertil bød den paa altfor mange festlige Stunder. Bl. a. kom jo alle Fars Venner »derude fra«, alle de store Navne indenfor de grundtvigske Kredse, Nørregaard og Baagø, Begtrup og Bredsdorff, Vald. Brücker, Niels Dael, Jakob Knudsen, Amtmand Ullmann fra Norge, Censor P. A. Rosenberg, Morten Larsen, Holstebro, og mange flere. Far var et festglad Menneske, han elskede Fest og forstod at skabe den, han var som Fisk i Vandet blandt alle disse Venner, hvis Tale, Sang og Skæmt fyldte Huset, og hvis Fortællinger og alvorlige, dybtgaaende Samtaler kunde holde os oppe, aandeløst lyttende, til Kl. 2—3 om Natten. Det var rige Tider, som ogsaa satte Spor i Børnenes og de unges Sind.

Det siger sig selv, at Forholdet til Folk i By og paa Egn, som stod udenfor Valgmenighedens Kreds, i de første Aar maatte frembyde store Vanskeligheder. Begrebet Valgmenighed var noget nyt og ukendt, det tog sin Tid, før

det gik rigtig op for Folk i Almindelighed, at her ikke var Tale om en Sekt, men om et Led af den danske Folkekirke. Som et lille, men illustrerende Træk kan nævnes, at Far maatte bestaa en hel Kamp med Byens Postmester — der senere sammen med sin Familie blev os gode og trofaste Venner — før han kunde faa udleveret de da brugelige Embedsfrimærker, som Præsterne benyttede. Vi Børn maatte ogsaa finde os i adskilligt, i Spot, haanlige Tilraab og lign.; især var der et Hus, som vi daglig maatte passere, og hvor der boede en stor og kraftig Pige, som vi var bange for. Hun raabte »Gryntegrise« efter os, formodentlig hendes Version af Grundtvigianere.

Alt dette fortog sig dog, efterhaanden som Aarene gik. Da Far begyndte sin nye Gerning, blev der af en af de mange, som forvekslede Røre med Liv, udtalt det Ønske, at der maatte blive rigtigt Kampgny mellem de to Menigheder, Sognemenigheden og den nyoprettede Valgmenighed. Dette var ikke Fars Syn eller Ønske. Han havde det Mod og den Overbevisningens Styrke, der giver et Menneske Kampkraft, han havde ogsaa Kamplyst i sin Natur og sit Temperament, men han havde Vidsyn og menneskelig Forstaaelse nok til at være fri for snæversynet Fanatisme. Han kæmpede ikke for Kampens Skyld, men for Livets Skyld, og kun det frugtbare havde Betydning for ham. Den Forstaaelse og gode Vilje han selv besad, mødte den nye Valgmenighedspræst ogsaa hos Sognepræsten, Pastor Thygesen, og det blev ikke et Modsætningsforhold, men et Venskabsforhold, der efterhaanden udvikledes mellem de to Præster og de to Hjem, og som satte Frugt i Samarbejde paa forskellige Omraader. Ikke mindre hjerteligt blev Forholdet til Pastor Thygesens Efterfølger, Provst Christensen, hvis hele Livssyn harmonerede med Fars.

Min Far var et meget alsidigt Menneske, og skal man prøve at give et Billede af ham, maa det blive et Billede med mange Facetter. Ikke saaledes at forstaa, at han havde, hvad man kan kalde flere Ansigter, tværtimod, han var et helstøbt Menneske, men hans Interesser var omfattende, hans Virke mangfoldigt. Før min Far blev Sognepræst i Fjends Herred, havde han været Kapellan hos Digterpræsten Hostrup i Hillerød, og det var maaske af ham, han havde lært, at Præstegerning og Forfatterskab kunde forenes. Far skrev en Række Skuespil, som blev opført dels i Provinsen, dels paa Dagmartheatret i København, og betød de end ikke den store og gennemgribende Kunst, havde de dog adskilligt godt og sundt at bringe i en Form, hvor Alvor og Humor forenedes. Under mit Arbejde med denne Artikel fandt jeg tilfældigt i Aarhus Stiftstidende denne Notiits, gengivet i et Uddrag af Bladnotitser fra 1899: »Pastor Mallings nye Skuespil »Bodil« er blevet opført af Carl Henriksens Selskab i Horsens og Odder. Efter Forestillingen i Odder vilde Bifaldet ikke høre op, for Forfatteren havde vist sig paa Scenen, hvor han blev hilst med Bravoraab«.

»Bodil« omhandler Skilsmisseproblemet, som allerede da var begyndt at blive aktuelt, og som Far saa paa med stort menneskeligt Frisind, men ogsaa med dyb Alvor. I Stykket bliver den unge Kvinde, Bodil, hos sin Mand, som hun har ægtet uden helt at vide, hvad hun gjorde, og lader sin Barndomsven, der er kommet tilbage fra lange Rejser, og som hun nu først forstaaer er den, hun holder af, drage bort igen. En Anmelder skrev om denne Slutning, at »her har Præsten aabenbart trukket Forfatteren i Ærmet«. Jeg er dog ikke helt sikker paa, at dette er rigtigt. Slutningen hænger godt sammen med den Pligtroskab, der var et Karaktertræk hos Far.

Foruden Skuespillene »En af Folket«, »Paa Herregaarden«, »Dagny«, »Bodil«, »Børnene« — hvor Far gaar stærkt ind for Moderens Ret, hvor der er Konflikt mellem Ægtefællerne — »Formaaende Venner« og »I Sommerferien«,

af hvilke de to sidste med afgjort Held blev opført paa Dagmarteatret, skrev Far flere Bøger, saaledes »Fra Købstadlivet i gamle Dage«, »En Frivillig, en Fortælling fra Skolen«, og en Samling Noveller med Titlen »Blændværk«, samt flere kulturhistoriske Skildringer, bl. a. »Huguenotterne i Frankrig« og »Alexandre Vinet«, en af de schweiziske Forkæmpere for aandelig Frihed.

Et Arbejde, som vandt stor Anerkendelse, var Fars Udgivelse af den folkelige Litteraturhistorie »Fra Holberg til Chr. Richardt«, og det samme gælder hans Oversættelse af Rousseaus »Emile eller om Opdragelsen«, et bindstærkt Værk, hvis Overførelse til dansk betød et stort Arbejde. Den Dag, Far skrev den sidste Linie af Værket, blev Flaget hejst paa Kirkebakken.

Ogsaa om »Emile« er der en lille Historie. Værket blev betroet en Sætter, der var meget interesseret i Arbejdet og en Dag skrev til Far: »Der staar saadan og saadan i Manuskriptet, men skal det ikke være saadan og saadan?

Ærbødigst

Sætteren«,

hvortil Far svarede: »Det, der staar i Manuskriptet, er det rigtige og skal ikke forandres.

Ærbødigst

Oversætteren«.

Min Far nøjedes ikke med at skrive Skuespil, han holdt ogsaa af at sætte dem i Scene, ja, han havde et udpræget dramatisk Talent. Engang ved en stor sønderjydske Fest læste han sammen med kgl. Skuespiller Olaf Poulsen en Akt af Holbergs »Jacob von Thybo«, og da den var sluttet, udbrød den berømte Olaf: »Hvor er det dog en Skam, at De er blevet Præst!«

Far var i Virkeligheden Grundlægger af det første Amatørteater i Odder, selv om man ikke dengang kendte eller brugte dette Navn. Det var i de Tider — i min Barndom og første Ungdom — ikke paa langt nær saa mange Adspredelser for unge og ældre som nu, bl. a. var der kun sjældent Adgang til Teaterbesøg, Aarhus Teater eksisterede endnu ikke, og alt hvad Byen og Omegnen kunde paaregne af dramatisk Underholdning, fik man fra de omrejsende Teaterselskaber, som nu og da gæstede Odder. Der var virkelig Brug for et Amatørteater, og sammen med Højskolelærer Iversen tog Far Initiativet dertil og blev Foretagendets drivende Kraft. Man begyndte med et lille, primitivt Teater i Valgmenighedens Forsamlingshus, hvor man for fulde Huse spillede nette, smaa Ting som »En Søndag paa Amager« og lign., men snart udvidedes Rammerne, man tog større Opgaver op, og fra det lille, primitive Teater flyttede man til Teatret paa »Hotel Phønix«, det, der nu er brændt. Den faste Trup talte efterhaanden adskillige virkelig betydelige Amatørskuespillere — Dilettanter kaldte man dem dengang — som f. Eks. Bogtrykker Kjeldsen, Grundlæggeren af det nu store og omfattende Foretagende Koh-I-Nor, Fru Postmester Dohn, som i sit Udseende og sin Fremtræden kunde minde lidt om Fru Heiberg, og flere, og man spillede, stadig for tætfyldte Huse, til Indtægt for forskellige velgørende Formaal og ved festlige Lejligheder, saaledes ved Hads Herreds Landboforenings 50 Aars Jubilæum, til hvilken Anledning Far skrev et Stykke, hvis Hovedrolle blev spillet af Amsraadsmedlem Hans Simonsen. Da Teatret ikke dengang var rigt udstyret med Møbler og Rekvissitter, maatte meget laanes, og naar en Forestillingsrække var forbi, kunde man se Fru Bogtrykker Kjeldsen og min Mor i en stor, med to Heste forspændt Vogn køre ned gennem Rosensgade og overvaage, at alle laante Genstande blev rigtigt afleverede. — Det var en hyggelig Tid!

Der skete i det hele taget saa meget i Odder. For det første kunde man dengang samle Folk til Møder, baade uden- og indendørs; den Række kirkehistoriske Foredrag, som Pastor Thygesen og min Far i Forening satte i Gang,

og som afholdtes gennem adskillige Vintre, kunde f. Eks. fylde den store Teatersal paa »Hotel Phønix« til Trængsel. Men der var mange andre Ting at tage fat paa i Fællesskab. Den sociale Forsorg var jo slet ikke udbygget som nu, der var mange Steder, hvor der trængtes til Hjælp, og det var Borgerne selv, der maatte yde Hjælpen. Sammen med daværende Overlæge Frandsen, Redaktør Jacobsen, »Demokraten« o. fl., var Far med til at oprette en Institution, der sørgede for gratis Mælk til Spædbørn i ubemidlede Hjem, og gen-

Vilh. Mallings Arbejdsværelse.

nem en Række Børnehjælpsdage skaffedes mange Penge til sociale Foranstaltninger af anden Art — men naturligvis til bedste for Børnene. Disse Børnehjælpsdage, hvor ligeledes min Far, Red. Jacobsen, Bogtrykker Kjeldsen m. fl. stod i Spidsen, var Odder Bys store Festdage. Byen var jo mindre dengang, det var lettere at faa alle med, og det følte tydeligt, at disse »Dage« var noget fælles, som man samlede om fra alle Sider. Festlige Optog, Telte med Pantomime- og andre Forestillinger, Komedie paa Teatret o.s.v. o.s.v. udgjorde Dagens Program, hele Byen var klædt i Fest, og det var Byens Borger- skab, der personlig udfyldte hele Programmet.

Det laa i Fars Karakter, at han ikke kunde betragte nogen af Menneskelivets Sider og Krav som sig uvedkommende. Han følte sig i højeste Potens som Borger i sit Land og som Borger i

sin By. Som Borger i sit Land havde han sin politiske Mening og stak den ikke under Stolen. Sit hele folkelige Syn, sin Respekt for den enkeltes Ret, sin Kærlighed til aandelig Frihed, ikke mindst i Kirke og Skole, mente han at finde bedst udtrykt hos Venstre, og han var ved flere Lejligheder talende Stiller for Venstres Kandidater — dengang holdtes der forud for Afstemningen et stort, offentligt Møde, hvor baade Kandidaterne og en Del af Stillerne talte. Arbejdet indenfor Venstre i Aarhus Amt havde i en Periode været stærkt præget af en Kamp mellem Grundtvigianerne og de saakaldte Bjørnbakkere, Tilhængere af den kendte Lars Bjørnbak, der havde stor Betydning for den politiske Vækkelse baade i Odderkredsen og videre ud. Det var særlig Forsvarsspørgsmaalet, der skabte Modsætningsforholdet, og Kampen førtes skarpt af de to Fløjes Ordførere, Lars Bjørnbak, der var imod enhver militær Bevilling, og Forstander Nørregaard, Testrup, der hævdede, at Danmark havde Pligt til

at vise, at det vilde forsvare sig. Om dette Forholds senere Udvikling skriver en af Venstres tidligere ledende Mænd i Odderkredsen, Rentier S. Søndergaard, i en Oversigt i »Odder Dagblad« over Kredsen's politiske Historie, at »naar der nu ikke i mange Aar har været Tale om Bjørnbakkere og Grundtvigianere, saa er Grunnen dertil muligvis den, at der ingen særlige Arvtagere var til den Maade, Kampen blev ført paa. Med Pastor Vilh. Malling og Valgmenigheden var der kommet langt mere Hensyn overfor anderledes indstillede, og Pastor Mallings Indflydelse har været stærkt medvirkende til, at Modsætningen indenfor Venstre mistede sine skarpe Kanter«.

Denne Indflydelse har Far utvivlsomt øvet ud fra sit ægte Frisind, der lod ham give alle andre den samme Ret til at tænke, tro og tale frit, som han forlangte for sig selv. Sine egne Meninger hævdede han stærkt og klart, men han kunde forstaa og respektere en Modstander.

Der var især eet Felt, hvorom Far som dansk Mand samlede sin Interesse: den sønderjydske Sag. Havde han levet nu, vilde han have været en af de varmeste Forkæmpere for Danskheden i Sydslesvig. I hans Tid, før Genforeningen, var det særlig Nordslesvigs Danskhed det gjaldt om at støtte, og sammen med daværende Sparekassedirektør Jens Nielsen, Sander, Forpagter Beck, Gersdorffslund, Beck, Vesterhaugaard o. fl. stiftede han Hads Herreds sønderjydske Samfund, der i Efteraaret 1956 holdt 60 Aars Jubilæum, og som for Tiden, ledet af Manufakturhandler P. W. Christensen, Odder, fortsætter i det gamle Spor med det nye Formaal: Støtte til Sydslesvig. Sønderjydske Samfund samlede især i de første Aar mange indenfor Odder By og Sogn, og der holdtes store, festlige Møder, ofte med op til 1000 Deltagere, især naar der kom sønderjydske Gæster herop.

Som Borger i sin By levede min Far med i dens Liv i Sorg og Glæde, og var med til at præge det, men han tog ogsaa sin Tørn som Medlem af Odder Sogneraad. Sogneraadsvalgene var dengang ikke paa langt nær saa stærkt politisk prægede som nu, men alligevel kan det vel nok betegnes som noget af et Særsyn, at en saa udpræget og erklæret Venstremand som min Far blev opstillet af Socialdemokrater og valgt ved Hjælp af socialdemokratiske Stemmer. Det skete ved et Suppleringsvalg i Juli 1902, og Opstillingen var ikke blot foregaaet imod Fars Vilje, men ogsaa uden hans Vidende. Herom vidner en lille Artikel, som Far lod optage i »Odder Dagblad« den 21. Juli 1902, og hvori han skriver:

Af de udsendte Løbesedler har jeg i Dag -- lige hjemkommet fra Horsens -- set, at en Del Medborgere vil bære mig ved at stemme paa mig ved Suppleringsvalget i Morgen og opfordrer andre til at gøre det samme. Jeg er langtfra ufølsom for mine Medborgeres Tillid, men tværimod altid taknemmelig, hvor jeg møder den. Hvorvidt jeg, der aldrig har befattet mig med kommunale Sager, vil kunne udfylde en Plads i Sogneraadet, kan jeg slet ikke i Øjeblikket danne mig nogen Mening om, men jeg ved -- og det ved alle, som kender mig -- at jeg har en vidtstrakt Gerning, hvor jeg tør tro, at jeg gør nogen Gavn, og hvortil jeg behøver al min Tid og alle mine Kræfter. Jeg er mig fuldt ud bevidst, at det Krav til Tid og Kræfter, der stilles til et Sogneraadsmlem, som nogenlunde vil udfylde sin Plads, vil være saa stort, at det i høj Grad vil hæmme mig i den Virksomhed, hvor jeg er vis paa, at jeg hører hjemme. Idet jeg takker for den viste Tillid, beder jeg indtrængende enhver, der mener det vel med mig og min Gerning, om ikke at stemme paa mig i Morgen.

Vilh. Malling.

Skønt Fars eventuelle Valg vilde være en Fjer i Hatten for Venstre, viste »Odder Dagblad«s daværende Redaktør, Jens Videbæk, som var min Fars oprigtige Ven, ham den Vennetjeneste at supplere hans Henvendelse og skrev bl. a.: Efter Samtale med Pastor Malling ved vi, at det er hans alvorlige Mening, at han vil betragte det som en Vennetjeneste at undlade at stemme paa ham i Morgen. Vi følger derfor vor Anmodning til hans: Lad være at stemme paa ham i Morgen! — Henvendelserne frugtede dog ikke, Far blev valgt med

Fire kendte grundtvigske Præster.

Fra venstre mod højre: Valgmenighedspræst Morten Larsen, Holstebro, Pastor P. N. Petersen, Trinitatis Kirke, København, Frimenighedspræst Niels Daael, Liselund, og Valgmenighedspræst Vilh. Malling.

159 St. mod sin »Modkandidat«s 93, og »aftjente sin kommunale Værnepligt« til 31. December 1906, da han fik Mulighed for at træde ud. Det var sandt, at han ikke havde Tid til dette Arbejde. Hans Virksomhed som Præst, ikke blot for Odder Valgmenighed, men for flere mindre Kredse, som Skribent og som en meget brugt Foredragsholder Landetover lagde til det yderste Beslag paa hans Tid og Kræfter, men han maa al-

ligevel have formaaet at yde noget som Sogneraadmedlem. Derom vidner bl. a. den Omstændighed, at han i 1904 enstemmigt blev valgt til Næstformand, og foruden at have Plads i flere af de betydende staaende Udvalg, fik han Sæde i det Udvalg, som i 1905 blev nedsat for at forberede Oprettelsen af et Elektricitetsværk i Odder.

Som det vil ses, var Fars Virksomhed omfattende og mangesidet, og man kunde maaske spørge: Men hvor blev Præsten af under alt dette? Hertil kan svares, at Præsten var der hele Tiden, var med i det altsammen. Blandt de Emner, som i Dag debatteres blandt Teologer, er Spørgsmaalet »Tro og Gerninger«, og fra visse Sider prøver man at skille de to Ting fra hinanden. For min Far var de uadskillelige. Ikke saadan at forstaa, at han saa meget som drømte om at lægge Vægt paa Gerningen som noget fortjenstfuldt, Mennesker kunde skrive paa Kreditsiden i deres Regnskab, hvis de i det hele taget var indstillede paa at gøre Gud Regnskab for nogetsomhelst; i sine Prædikener lagde han atter og atter sin Menighed paa Sinde, at vi frelses kun ved Guds Naade. Men det vilde have været ham helt umuligt ikke at lade sin Tro give sig Udslag i Gerning, saa godt et skrøbeligt Menneske formaar det, og selvom det kan betegnes som stærke Ord, saa er det ud fra mit nøje Kendskab til min Far, virkelig mit Indtryk, at han gjorde al sin Gerning i stort og smaat, for Guds Ansigt. Han var ikke fri for de mange forskellige Skrøbeligheder, der mere eller mindre klæber ved os allesammen, selvfølgelig ikke. Men det cen-

trale i hans Tilværelse, det, hvorom den drejede sig, det var hans Forhold til Gud, hans Tro paa Gud, hans Lydighed imod Gud. Ud fra denne Kerne sprudlede en Glæde over Livet, en Trang til at sige Tak for Livet gennem Virksomhed og Arbejde paa alle de Felter, der kom indenfor hans Rækkevidde. Far holdt af Mennesker, Næstebegrebet var ikke Teori for ham. Hans Medmennesker kom ham ved, og saa kom deres Skæbne og de Forhold, de levede under, ham ogsaa ved. Han var et stærkt virkelighedsbetonet Menneske, og for ham var ogsaa det evige Liv Virkelighed, en jævn og ligetil Virkelighed. Hvis jeg skulde samle de mangfoldige Indtryk, man modtog som Lytter under hans Prædikestol, i et enkelt, maatte det blive dette, at han paa en mærkelig Maade fik Jord og Himmel til at mødes. Livstrangen, Livstørsten, kaldte han paa, den vilde han vække, saa den blev saa stærk, at intet ringere end det evige Liv blev den nok.

Mange smaa Træk kunde illustrere, hvor jævnt og virkelighedsbetonet hans Gudsforhold var. I 1902 blev Far angrebet af en Mellemørebetændelse, som han, trods sin Læges Advarsler, ikke tog tilstrækkeligt Hensyn til. Den paaførte ham svære Lidelser, som han en hel Sommer igennem bar med stor Haardførhed, men til Slut var Tilfældet blevet saa ondartet, at en Operation var den eneste Redning. Far vilde dog først konfirmere de Børn, som havde gaaet til Forberedelse hos ham om Sommeren, men endelig, Konfirmationsdagens Ettermiddag, rejste han til Aalborg Sygehus, hvor Dr. Schrader, tidligere mangeaarig Læge i Odder og Fars gode Ven, var blevet Overlæge. Han gennemførte med stor Dygtighed den vanskelige og farlige Operation. Da Far efter et langt Sygeleje var kommet hjem, og vi for første Gang i lang Tid var samlede om ham, tog han fra sin »Cigarsparer« — en lille Metalindretning, hvori han, økonomisk som han var, altid gemte sin Cigar, hvis han af en eller anden Grund ikke straks kunde ryge den færdig — en halvvrøget Cigar, som han tændte. »Den første Halvdel røg jeg, lige før jeg gik til Operationsbordet«, sagde han, »og jeg tænkte paa, om jeg mon fik Lov til engang at ryge den færdig, og at jeg, hvis jeg lik det, vilde ryge den, naar vi første Gang samledes igen. Jeg kunde jo gaa saa rolig til det altsammen — jeg vidste jo, at Gud var hos mig, hvordan det saa end gik«.

Vi fik ham tilbage dengang, og hans Jernkonstitution taalte endnu i adskillige Aar de Anstrengelser, han bød sig selv, men hver Dag sled paa ham. Han kunde ikke gaa for halv Kraft, og han havde meget ondt ved at forstaa, at Alderen meldte sig. Forundret kunde han klage over, at han ikke mere kunde rejse flere Nætter i Træk og holde Foredrag 2—3 Dage efter hinanden uden at føle sig udmattet. »Det har jeg dog altid kunnet før«, sagde han. En Nyre- og Blærelidelse, som han havde paadraget sig, voldte ham mange Smerter, men det var næsten umuligt at faa ham til at søge Læge og endnu umuligere at faa ham til at rette sig efter dennes Forskrifter; han kunde blive ganske vred, naar vi talte derom, og jeg tror, han følte vore Forsøg paa at faa ham til at skaane sig selv som Indgreb i hans personlige Frihed. Engang, da Far var taget paa Foredragsrejse efter et særligt slemt Anfald, klagede han sin Nød for vor Ven og Huslæge, daværende Overlæge Frandsen. Mor skildrede ham Fars sidste Anfald, og han erklærede, at nu maatte der gribes ind for Alvor. Og da Far, helt munter og fornøjet, kom tilbage fra sin Rejse, stod vi alle der, dybt bekymrede, og fortalte ham, hvor syg han var. Trods Situationens Alvor kunde ingen af os undgaa at se dens Humor. Tilsidst tog dog Sygdommen saa stærkt fat, at Far, dødtræt og udslidt som han var, gik ind paa at lade sig behandle paa Odder Sygehus. Det var ind mod Paaske, og Overlæge Frandsen vilde have Far indlagt med det samme, men det nægtede Far be-

stemt. »Jeg vil først holde Paaske med min Menighed«, sagde han, og derfor maatte alle bøje sig.

Den 5. April var Fars Fødselsdag, og den var en af Hjemmets store Dage, hvor Menigheden i stort Tal plejede at samles til et festligt Samvær. Dette Aar, 1912, faldt Dagen paa Langfredag, og den skulde fejres som sædvanlig. Far holdt Gudstjeneste om Eftermiddagen, og derefter samledes de mange trofaste Venner fra Menigheden i Hjemmet paa Kirkebakken — jeg tror, vi den Dag alt i alt havde op imod hundrede Gæster. Der hvilede en ejendommelig Stemning over den Fødselsdagsfest, Haab og Frygt var blandet, og mange af Gæsterne tænkte sikkert paa, at de nu maaske for sidste Gang saa Far i hans Hjem, det, der havde staaet Menigheden aabent gennem 26 Aar.

Paaskedag var Kirken stuvende fuld; ogsaa mange af Fars Venner udenfor Valgmenigheden var til Stede, og jeg tror ikke, at nogen af dem, der deltog i den Gudstjeneste, siden har kunnet glemme den. Selv om min Far ikke havde opgivet Haabet om at blive helbredt og kunne fortsætte sin Gerning, var det dog i egentligste Forstand en Afskedsgudstjeneste, og det var sin egen Bøn, han bar frem, da han indledede sin Prædiken med et Digt af Grundtvig der begynder saaledes:

Min Gud! kom din Tjener, den gamle, i Hu!
det lakker mod Enden, forlad ham ej nu.
Til dig jeg raaber, du levende Gud,
paa dig jeg haaber, du trofaste Gud,
i vor Herres Jesu velsignede Navn.

Staaende paa Dødens Tærskel viste han sine Tilhørere Paaskeevangeliets Herlighed, og han tog Afsked med de Ord: »Naar vi mødes igen, ved vi ikke. Maaske ses vi for endnu en Stund hernede at opbygge hverandre med Sejerssangen, men det ved vi: i de evige Boliger mødes vi!«

Tre Timer varede Gudstjenesten med den store Altergang, som den dødsyge Mand gennemførte med usvækket Kraft. Om Eftermiddagen gik han til Fods ned til Odder Sygehus, og ca. en Maaned efter, den 10. Maj 1912, døde han. De sidste Dage var han bevidstløs, men medens han endnu var helt klar, sagde han en Dag med overbevisende Kraft: »Det holder saa godt, alt det, jeg har forkyndt«.

Det var Præstens Vidnesbyrd, hans Arv, kan man sige, til sin egen Menighed og til de Kredse ud over Landet, hvor han havde virket.

Hvem har grundet Aakær?

Af Regnar Knudsen.

HVIS MAN i vor Vandre- og Motor-Tidsalder ikke har besøgt Aakærdalen mellem Odder og Horsens, har man snydt sig selv for en udsøgt natur- og kulturhistorisk Nydelse, men har altsaa noget at glæde sig til; men den Nydelse skal man ikke tage paa tværs af Dalen fra den nuværende Hovedvej, men paa langs af den og fra Nord oppe fra Højderne ovenfor og Syd for Rathlousdal, hvor paa det højeste Punkt en Mindesten minder om den forlængst nedbrudte Ull Kirke. Navnet skrives »Ulv«, men er i Virkeligheden Ull, hvad det saa betyder, vel enten »Ugle« eller Gudenavnet Ull; i sidste Tilfælde vilde det være det eneste, hvor Gudenavnet var bevaret.

Herfra og ned igennem Skoven stik i Syd er vi paa den gamle Hovedvej eller Adelvej fra Aarhus til Horsens. Den fører os ned under Horsens-Odderbanen og over en gammel Bro over Ladegaardsaaen, kaldet »Den røde Bro« eller »Svend Feldings Bro«. Om denne Folkehelt, en jydsk »Holger Danske«, har Folkeviser og Folkesagn spundet et mytisk og mystisk Taagesløv med Benyttelse af et Stednavn »Spejlsborg« eller »Svend Feldings Borg«, hvis Traade jeg har søgt at udrede i Aarbogen »Østjydsk Hjemstavn« (»Aakærdalens Gaader«, 1945, og »Aakær og Bilsbæk«, 1948). Det vigtigste Resultat var, at »Spejlsborg« oprindeligt hos A. S. Vedel i hans Folkeviseudgave af Svend Feldingviserne 1599 kaldes »Spegelshus«, som dækker Udtalen »Spejlslus«, der betyder »Spedalskhus«, og af Vedel omtales som »Levninger« (rudera) af Svend Feldings Borg, men altsaa kun har været et forlængst nedlagt Spedalskhus for Hads Herred fra de katolske Bispers Tid, da de ejede Aakær. Det har rimeligvis været dets Fundamenter, man afdækkede i 1850 lige Syd for Broen »hart ved Adelvejen« (A. S. Vedel), og maaske ligger de der endnu.

Gaar vi videre langs Spaakær Skov, opdager vi i Skovbrynet en Mur med en Døraabning, som Kammerherre Neergaard til Aakær har ladet opføre af tilhugne Kvadersten, som jeg havde fundet hos Smeden i Ørting som de eneste Rester af en Kælder til en middelalderlig Bygning (8 × 33 Alen), der i 1926 var blevet udgravet, bortkørt i hundredvis af Læs og spredt for alle Vinde. Formodentlig drejer det sig om Rester af Aakærs gamle Ladegaard eller »Svend Feldings Stald«, der havde Afløb til Aaen, men Tilløb fra en opstemmet Dam eller »Dæmning«, der endnu kan ses inde i Skoven. Da »Dam« baade kunde betegne »Dæmning« og »opdæmnet Vand«, er Navnet »Spejlsborg Dam« rimeligvis overført til et Vandhul nærmere Aakær, der lige siden o. 1600 synes at have baaret dette Navn, da Fru Anne Krabbe til Stenalt fortæller om et Besøg paa Aakær, fra hvilken Spejlsborg Dam laa i et Pileskuds Afstand. Spejlsborg Dam skulde saaledes oprindeligt betegne »Dæmningen« eller den udtørrede Dam inde i Skoven.

Den formodede Ladegaard (Svend Feldings Stald) kunde være den Hovedgaard Søttrup, som Aarhusbispens Ulrik Stygge i 1432 købte af Eske Brok. Søttrup kan imidlertid ikke indeholde »Sø« (Svend Feldings Dam), der skulde give et S(j)ørup, men indeholder »Sudda«, et gammelt Ord for »Sump«, og maa være Søderup i Hundslund Sogn, hvor der var en Kirke og Præstegaard (1580), og det maa være denne Gaard, som Aarhusbispens har købt til Præstegaard, og som fejlagtigt er opført under Falling Sogn. Hovedgaarden Søttrup har altsaa intet med Aakær at gøre.

Efter at Adelvejen har krydset den nuværende Hovedvej, drejer den ved den nuværende »Spejlsborg Dam« op til Svinballe, men gaar vi op ad Hovedvejen, kommer vi til en lille Bebyggelse kaldet Kærsgaarde. Anlægget af Hovedvejen fjernede her en større Gaard, der har hørt til et lille Voldsted i et Kær lige Nord for Hovedvejen; deraf Navnet Kærsgaard. Dette Voldsted svarer ganske til det kendte af Norring Ris Hovgaard og har ligesom dette baaret et middelalderligt Forsvarstaarn til Værn for det nærliggende Kærsgaard; det har tilhørt Væbneren Laurits Trugotsen (senere Ridder) af Gylling, der gav »Kærsgaard, Svinballe og Aakær« i Medgift til sin Datter Cecilie og Svigersøn Holsteneren Markvard Rasdorf, der fordanskede sit Navn til Rostrup. Dette maa være sket før 1340.

Men nu Aakær? Her havde Historikere ganske vist hævdet, at Aakær altid har ligget, hvor det nu ligger, men havde ikke kunnet begrunde denne Paa-stand nærmere og navnlig ikke kunnet imødegaa det Faktum, at paa Kortet var et Sted længere inde i Mosen ved et Tilløb til Ladegaardsaaen, kaldet Bilsbæk i Ørting Sogn — Aakær ligger i Falling Sogn — betegnet »Ruin. Gl. Aakær«. Det var jo ikke nok at paastaa, at dette maatte være galt og skyldes en stedlig Tradition, naar man ikke kunde oplyse, hvad der da havde ligget der.

Inden jeg begyndte paa disse Undersøgelser, havde jeg i Odder afholdt et Møde med stedlige interesserede, bl. a. Kulturhistorikeren Thorvald Madsen, Odder, og Arkæologen Læge Didriksen, Gylling, og talt om nogle af de ovennævnte Gaader, der var at løse, og som syntes nye eller ukendte for Delta-gerne. Jeg foreslog, at de stedlige interesserede sluttede sig sammen om lokalhistoriske Undersøgelser som Grundlag for en Hjemstavnsbog om Hads Herred. Jeg ønskede kun at være til Hjælp herfor efter mine Forudsætninger som Hjemstavnsforsker, særlig som Sprogmand og Historiker, og derfor valgte jeg at søge at løse Aakærdalens Gaader. De offentliggjorte Resultater heraf synes imidlertid at være ukendte eller uænsede af de ovennævnte Mødedeltagere, som har udtalt sig om disse Forhold, ialfald har Læge Didriksen aldrig hentydet hertil i sine Udtalelser til Pressen eller Offentligheden om Nationalmuseets Udgravninger af Kærsgaard Voldsted og fornylig af Aakær.

Derimod var det lykkedes mig at paavise, at Kortets »Ruin Gl. Aakær« i Virkeligheden var Tomten for den middelalderlige Hovedgaard Bilsbæk, i Folkemunde kaldt »Fæstet« : befæstet Gaard i Modsætning til Aakær, der blev kaldt »Slottet«. Hertil kom, at Lærer Lykke i Ørting paaviste, at den nuværende Gaard Bilsbæk ved B. Holdeplads var en Udflyttergaard fra Ørting, saa at den gamle Gaard ikke var at søge der. Navnet indeholder det adelige Navn Bildt eller Bille, hvem det saa har været.

Et senere og ikke offentliggjort Resultat er som nævnt, at Hovedgaarden Søttrup maa være Søderup i Hundslund Sogn.

Aakær har altsaa altid ligget paa sin nuværende Plads, men siden hvornaar? Derom kan vi kun gisne og opstille mere eller mindre sandsynlige Hypoteser eller Formodninger paa Grundlag af de ældste Dokumenter.

Det første af disse er et Tingsvidne fra 1386, altsaa Dronning Margrethes Tid, ført af Markvard Rostrups Søn Niels (Nicolaus) Rostrup om, at Aakær er hans og hans Søkendes lovlige Ejendom, der aldrig er blevet »forbrudt« paa Grund af Udskejelser eller Forbrydelser. Det er vanskeligt ikke at bringe denne sidste Tilføjelse i Forbindelse med Dronningens og hendes Far Valdemar Atterdags Politik, der gik ud paa at lægge Gods ind under Kronen, som Adelen havde tilegnet sig i lovløse Tider under den holstenske Besættelse og senere under Oprør og Kongens Fraværelse, som vi bl. a. kender det fra Tordrup Slot, det nuværende Frisenvold ved Gudena, der oprindeligt var Slottets Ladegaard.

Det ligger da nær at formode, at Niels Rostrup, der kalder sig »famulus« eller Sekretær (vel hos Aarhusbispem), har følt Familiens Ejendom truet, hvad han havde god Grund til, fordi Dronningens Kansler, Raadgiver og Ven Peder Jensen Lodehat samme Aar blev Biskop i Aarhus og snart begyndte at erhverve sig Gods nær Aakær i Ørting, saaledes i 1390 Væbnergaarden Østergaard og 1391 tre andre Gaarde.

Det kan naturligvis ogsaa tænkes, at Bispem staar bag Tingsvidnet for at unddrage Kronen sin Sekretærs Gods og forbeholde Kirken det, maaske har Niels Rostrup overladt ham sin Andel, da den ikke senere nævnes.

Men Aarhusbispem kan altsaa ikke have grundet Aakær, der laa paa sin nuværende Plads før 1386.

Aakærs Grundlægger maa da enten være Laurits Trugotsen eller hans Svigersøn Markvard Rostrup, men sandsynligvis den sidste. Laurits Trugotsen har ejet Kærsgaard med Voldsted, som han gav sin Datter Cecilie i Medgift. Hun og Markvard Rostrup har da rimeligvis boet der nogen Tid, men en Væbnergaard har næppe passet en holstensk Ridder, der tillige var Grevens Hovedsmand paa Skanderborg Slot, og han har da i Dalen opført Aakær som en med Grav og Aa befæstet Borg, selv om den maaske ikke har været særlig anselig. Den kunde kun vanskeligt stormes paa sin Borghøj, der vel maa være Fyld fra Graven paa Østsiden. Og Markvard Rostrup har i Ønsket om at blive anerkendt som dansk Adelsmand haft god Grund til at befæste sin Stilling. Derfor maa vi se lidt nærmere paa denne interessante Skikkelse, hvis Forhold kaster Lys over Danmarks, om ikke Besættelsestid, saa dog Ulykkestid under Kristoffer II og de holstenske Grever, som Professor Arup har givet en saa misvisende Vurdering af i sin Danmarkshistorie I.

Det første vi hører om ham, der har fordansket sit Navn Rastorf til Rostrup, er et Skøde af 1335 til »ærlig og velbyrdig Mand unge Markvard Rostrup« — hans Far maa saa vel ogsaa have heddet Markvard og opholdt sig i Landet — af Gods i Skørring (Framlev Herred); han er da gift med Cecilie, da hans Svigerfar Laurits Trugotsen er Vidne og ligesom de fleste Stormænd — han blev da ogsaa Ridder — paa holstensk Side, da han skal have overbragt et Budskab fra Grev Gert til Beboerne i Hads Herred. Markvards Søn Gotskalk faar i 1348 Gods i Skørring Mark med Rodegaard, som han 1403 skænker til Øm Kloster; den nærliggende Sjelle Skovgaard, nu Vedelslund, faar en af hans Efterkommere Hans Rostrup ved at ægte Birgitte Hvas; den arves af hans Søn Laurids R., vel opkaldt efter Laurids Trugotsen, og dennes Søn Jørgen Rostrup († 1563), der har fortalt A. S. Vedel, at hvad der tillægges Svend Felding i Aakærdalen, findes paa Sjelle Skovgaard: hans Hus (Spejlskus), hans Madgryde (paa Dybvad), hans Sværd (Processionssværdet paa Aakær) — det er Slægtstraditionen fra Aakær, saa meget mærkeligere i den tysk-holstenske Rostrupslægt som Svend Felding er en dansk Helt i nogle Folkeviser med national og tydelig tyskfyndtlig Tendens, og i stedlige Folkesagn om hans

fantastiske Kræfter, der skyldes en Trolde (Kvinde) fra Røde Bro (Svend Feltings Bro).

Næste Gang vi hører om Holsteneren Markvard Rostrup er, at han var en af Grev Johan d. Mildes Hovedsmænd paa Skanderborg Slot, der i 1332 af Kristoffer II var overdraget Grev Gert, som imidlertid beholdt Markvard Rostrup, som da kan formodes at have forsvaret Slottet mod Niels Ebbesen i 1340 og bidraget til hans Fald i Slaget den 2. Novbr. paa Maanebjerg ved Skanderborg, som efter min Mening maa være Monbjerg Syd for Ejer Bavnehøj paa Gamle Skanderborgvej over Lundum, hvor Niels Ebbesen har villet spærre den fra Fyn over Vejle kommende holstenske Rytterhær Vejen til Skanderborg paa et for ham gunstigt Terræn Syd for Slottet, naturligvis ikke Nord for Slottet.

Modstandsbevægelsen kan derefter ganske naturligt have vendt sig mod Markvard Rostrup og ødelagt Kjærsgaard, som Udgravningen paa Voldstedet synes at vise.

Markvard Rostrup har derefter sikret sin Stilling som dansk Adelsmand ved en Amnesti i Forliget mellem Grev Gerts Sønner og Valdemar Atterdag og sandsynligvis opført Borgen Aakær. Han har haft gode Slægtsforbindelser i Hads Herred foruden sin Svigerfar paa »Sams« i Gylling og paa Hovedstrup (Rodsenseje), som arves af hans Datter og Svigersøn, der ligesom hans Sønner afstaar deres Andel i Aakær til Bisp Peders Efterfølger Bo Magnussen (1395—1424), som derefter ejer Aakær ligesom Silkeborg. Biskop Bo fik 1414 og 1418 Silkeborg (opført af Erik Muus) eller »Stedet, som Silkeborg stander paa«, jfr. »Grunden, som Aakær ligger paa«. Bisperne opfører ikke selv Borge, men erhverver dem som Bisp Peder Jensen Gjorslev, Viborgbisperne Spøttrup og Hald. Derfor maa Markvard Rostrup have opført Aakær, der efter Reformationen bliver kongelig Slot, og senere faar tyske Ejere (Lüttichau, v. d. Nath og Cohen) og Hads Herred holstenske Landmænd; men det eneste tyske Stednavn er nu Lundhof, tidligere Lunden.

Folketro og overtroiske Meninger.

Optegnede af R. P. Randsløv.

DER HAR gennem Tiderne været knyttet ikke saa lidt Overtro til Lygtemændene. Alene dette, at man ikke vidste, hvoraf eller hvorfra de kom, deres hurtige Bevægelse hen over Jorden, ligegyldig hvordan Vinden blæste, alt dette gjorde, at Mystiken kunde holde sig og vokse i Styrke, især naar de ofte ledte en eller anden natlig Vandrer paa Afveje. Jeg mindes en gammel Mand i Taaning, der en mørk Aften paa Vej mod Byen var bleven ledet vild af en Lygtemand i en Sump, der kaldes Fynbokæret. Han havde megen Besvær med at komme paa den rigtige Vej, og hans Mening om Lygtemændene som noget forborgent Kogleri, var bleven yderligere bestyrket.

Lige ned til vor Tid lever Forestillingen om uheldige Dage og uheldige Tal. Særlig slem er Mandagen. Endnu i Sommeren 1941, traf jeg en ung Mand, der lige havde overtaget sin Fødegaard og netop en Lørdag havde været ude for at høste et lille Hjørne af det Stykke Korn, der skulde høstes om Mandagen. Han indrømmede selv, at det var Overtro, men han holdt sig til Overleveringen. Fra min Ungdom mindes jeg ligeledes en Mand, der aldrig begyndte et nyt Arbejde en Mandag. Mærkelig nok kom Manden selv ulykkelig af Dage en Mandag. Om den uheldige Mandag siges ogsaa, at

»Mandas Fløt
æ snaae faatrøt«.

Af Tallene har tretten altid været i Vanry og kaldes derfor »gall Madses Tal«. Man begynder — eller begyndte — derfor ikke saa gerne et Arbejde eller en Rejse den trettedende i Maanedene, ligesom man heller ikke maa være tretten tilbords. Bydes der ind til Fest og Gilde er der endnu mange, der overvaager, at Tallet tretten undgaaes. Ved et Fødselsdagsgilde i 1934 eller 35 savnede jeg ved Bordet en Broder til Værtinden. Da han ellers var der i Huset, undrede dette mig, men saa blev jeg oplyst om, at hans Nærværelse vilde givet tretten tilbords. Broderen maatte derfor spise i Køkkenet. — Kun i et enkelt Tilfælde kommer Tallet til Ære. Det er, naar man lægger en Rugehøne. Hun skal helst lægges paa tretten Æg, ganske vist med den Bagtanke, at man saa skulde kunne vente tolv Hønekullinger.

Enkelt Gang langt tilbage i Tiden kunde man somme Tider høre et Par Bøger nævne mest med en frygtssom Ærbødighed. Det var »Henrik Smed« og Cyprianus. Det var Bøger, ved hvis Hjælp man nok kunde løse Opgaver, der ellers laa over menneskelig Magt, men man løb ganske vist den Risiko at komme i Forbindelse med »den Slemme«. Dette skete ialtfald, hvis man læste Cyprianus bag fra.

Hvad man ønsker, naar man ser et Stjernesud, vil gaa i Opfyldelse. Det samme er Tilfældet med de Ønsker, man har første Gang, man ser Nyltaarsny. Tidligere tog man almindeligvis en Salmebog i Haanden, gik ud, saa op paa Nyet og aabnede Salmebogen. Var det saa en Bryllupssalme, man traf, betød det Bryllup for en, og var det en Begravelsessalme, betød det Død og Begravelse. Med Hensyn til Stjernesud var det i min Barndom en almindelig Opfattelse, at de hvide geleagtige Klatter (Ekskrementer af Ilder), man ofte i Efteraarstiden fandt i Engene, var Stjernesud eller Stjerner, der var »falden ned«.

Naar Tjenestefolk flytter i en ny Plads, maa de ikke saa gerne møde, medens Kokken er paa Møddingen. De maa derfor vente til henad Aftenskumringen, naar Hønsenes Anfører er fløjet »te Raaens«.

Naar det ringer for ens Øre, taler Folk om een, godt eller daarligt efter som det er for højre eller venstre Øre, det ringer. Man har Talemaaden: »De ringe faa met Øør, no snakke di om mæ aa stue Steje aa Hærrgoe, hue di mangle en Swynnhjoe«.

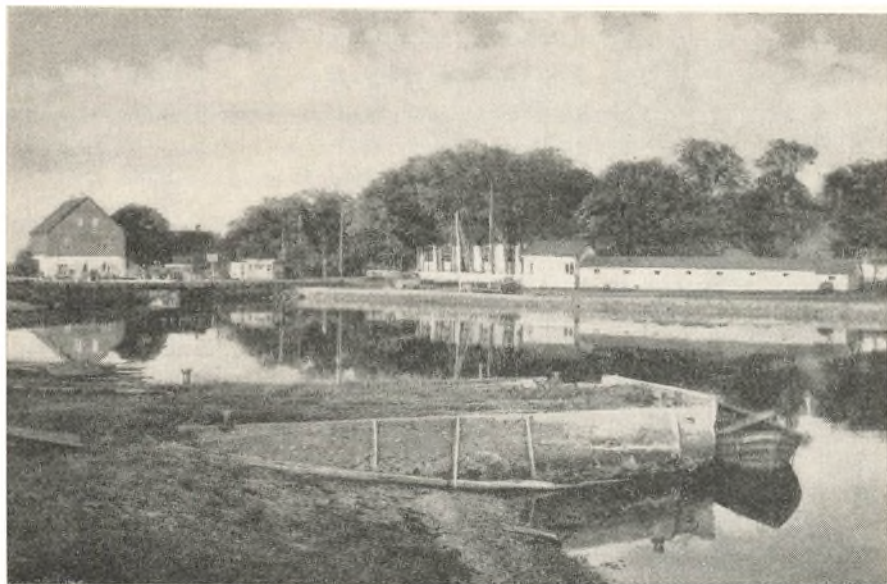
Til Jagten er der knyttet visse Forholdsregler baade for at forebygge, at Bøssen svigter i det afgørende Øjeblik, og ogsaa for at modvirke andre Uheld paa Jagten. En Bøsse kan saaledes blive forgjort, saa Skudet ikke gaar, naar det skal, eller ogsaa altid gaar ved Siden af Maalet. En saadan Ulempe afhjælpes, hvis man kan faa en Hugorm ind i Bøsseløbet og saa lade Skudet gaa. For at faa Held paa Jagten er det godt, om ens Kone eller en anden af Husets Folk kaster en Roplime efter en, idet man gaar ud med Bøssen. Derimod er det ødelæggende for et godt Resultat, om en ønsker Lykke paa Jagten og allerværst, hvis man, straks man gaar ud, møder en gammel Kælling. Saa kan man ligesaagodt vende om, hvis man da ikke vil gribe til det eneste Middel, der i dette Tilfælde kan hjælpe, nemlig gaa hen og kysse Damen.

Der fortæltes af de gamle om Folk, der kunde gøre sig haarde mod Skud og fange Kuglen i Haanden. Paa dem bed hverken Staal eller Bly. En tidligere Ejer af Taaning Østergaard, Rask Rask, paastod, efter hvad min Fader har fortalt mig, at han havde denne Evne, og at han turde sætte sin Ende ud som Skive for et Hagelskud uden at tage Skade deraf. En Nabomand sagde dertil: »A ska skyy dæ som en Hund«. Andre raadede Rask fra at vove Forsøget, men dette gjorde ham endnu mere paastaelig. Eksperimentet kom dog aldrig til Udførelse, enten det nu var ham, der skulde lægge Ende til, eller det var ham med Bøssen, der trak sig tilbage. — En Friskytte er, saa vidt jeg har forstaaet det, en der har forskrevet sig til Fanden, og derfor kan ramme alt, hvad han peger paa. Det er vist ogsaa saadanne Personer, der kan gøre sig haarde mod Skud.

Der er jo Folk, som er synske og kan forudsige kommende Begivenheder. Det er vel det, som man nu kalder den sjette Sans. Saadanne Folk kunde f. Eks. se Forbrand, en tilsyneladende Brand, der varslede en kommende Ildebrand i den Ejendom, hvor den saaes. Andre kloge Folk kunde ogsaa vende Vinden i kritiske Situationer, saaledes ved Ildebrand, hvor en saadan Foranstaltning kunde forebygge, at Ilden bredte sig til andre Huse, end hvor den først havde faaet fat. — Synske Folk kunde ogsaa se Ligskarer som Dødsvarsel. Færdes man ude efter Mørkets Frembrud, skal man derfor gaa i højre Side for at undgaa Molest af den mødende Skare. Mange, som ikke er synske, og derfor ikke kan forvare sig i Tide, er bleven slaaget over Ende og har faaet Opkastning efter et saadant Møde. En gammel Kone, jeg kendte, »Jahn Mawes« el. Johanne Mave, paastod, at hun kunde se og høre, naar nogen skulde dø. Hun boede i Kirkehuset lige ved Indgangen til Kirkegaarden, og naar der vilde komme Lig paa Kirkegaarden, var der altid saadan Lirken ved Haspen til hendes Dør om Aftenen og Natten. Hun kunde dog ogsaa se Skaren, naar den ankom med Liget til Kirkegaarden.

Mare og Vætter er overnaturlige Væsener. Maren lægger sig paa Folks Bryst, mens de sover. Man siger saa, at Maren rider dem, og naar de vaagner efter et saadant Ridt, er de ofte badet i Sved. For at værge sig mod dette, skal man, naar man gaar i Seng, sætte sit Fodtøj med Næsen vendende ud fra Sengen. Det er ogsaa godt at strø Hørfør rundt om Huset. Det kan Maren ikke komme over. Maren rider ogsaa Hestene om Natten. Saa stønner de og er vaade af Sved om Morgenens, ligesom der er Marelokker, sammenfiltrede Knuder, i Manken. Her skal Hørfør udenfor Døren ogsaa kunne hjælpe. Nogle slaar Vand paa Hestene, men det skal man ikke gøre, det kan være farligt. Man mener ellers, at det er et Middel til at faa Maren at se.

Korstegnet tillægges megen usynlig Kraft og benyttes bl. a. til at holde onde Magter fra Hjemmet, f. Eks. ved at lægge Kors foran Dørene. Korstegnet tryktes i Surdejen, naar denne sattes hen til næste Bagning. Naar Dejen var lagt om Aftenen, blev der slaet Kors over den, og naar Brødet Dagen efter var sat i Ovnen, sagde Husmoderen: »Saa i Jesu Navn!«, før Ovn-døren blev sat for. Forinden Skalken (Endeskorpen) blev skaaret af et nyt Brød, gjordes Korsets Tegn over den med Brødkniven. Under Kærnen lagdes forinden Kærningen et Kors af Flyverøn. Brikken paa Enden af Kærnestaven havde ogsaa Korsform. Smørbrikken — den kærned Smør — fik ogsaa et Kors paatrykt, naar Æltningen var forbi. Juleaften gjordes Korsets Tegn over Stalddøren, naar Kreaturerne var fodret af.

Norsminde Havn.

Norsminde Kro og Bro.

Af Thorvald Madsen.

PAA Odder Museum er opbevaret et gammelt Kroskilt, hvorpaa er malet: »Kongelig privilegeret Wærtshuus. Fr. VI«. Dette er, tillige med meget andet interessant, skænket af nuværende Ejer af Norsminde Kro, Hr. H. V. Albr. Hvem af de tre Kromænd, der har ladet lave det gamle Skilt, kan der næppe siges noget om. Formodentlig stammer det fra 1824, da Kroen blev Selveje og købtes ved Auktion af Peter Andreas Møller, men herom senere.

Norsminde Havn har i længst forsvunden Tid spillet en langt større Rolle end nu. Indtægterne af denne var stærkt eftertragtet baade af Kleresiet og Adelen. Havnen tilhørte i Slutningen af det 13. Aarh. Aarhus Domkapitel, og i 1393 gav Erik Menved Domkapitlet Ret til at kræve Told af de Skibe, der søgte Havnen¹⁾.

Det er Beliggenheden, der gjorde Havnen til et søgt Sted, og saa vidt man kan skønne, har der langt tilbage i Tiden været Ladeplads for baade Korn og Kvæg. Men det vigtigste var, at naar Vejret var ondt og Vinden kontrær, saa Skibene ikke kunde gaa ind til Aarhus, saa søgte man til Norsminde Havn, hvor der var Læ, og hvor Dybdeforholdene var ret gode. Fortidens Skibe stak jo ikke saa dybt.

Saa sent som i det 19. Aarh. hændte det ikke saa sjælden, at Smakken fra Kalundborg til Aarhus maatte dreje af til Norsminde paa Grund af haardt Vejr og især af Hensyn til de af Passagererne, der var haardt medtaget af Smakkens rullende Bevægelser. Der var jo desuden Kro i Norsminde, hvor man kunde restituere sig efter en haard Overfart, og hvor der i den første Halvdel af det 19. Aarh. blev gjort alt for de rejsendes Behagelighed.

1) Se Trap.

Spørgsmaalet om Kroens Oprettelse er ofte blevet stillet, og der har været nævnt forskellige Aarstal, men i Rigsarkivet ligger der Dokumenter, som paa Dato og Aar siger os, naar Kroen er blevet oprettet.

Den 26. Oktober 1751 udstedtes der nemlig Bevilling for Etatsraad Constantin August Charisius (Constantinsborg), at han ved Norsminde under Havreballegaards Amt maatte lade holde Kro og Værtshus²⁾. Foruden Kroen ejede han omtrent hele Kysing By. Om det har kunnet svare sig for Etatsraaden at vedligeholde baade Kroen og den tilhørende store Bro over Kysing Fjords Indsnævring ved Norsminde er vist tvivlsomt. Han blev i alt Fald en forgældet Mand og maatte formentlig i 1771 eller 73 afhænde en Del af sit Gods, bl. a. baade Kysing By og Norsminde Kro til Baron Christian Frederik Güldenchrone, Vilhelmsborg og Moesgaard. Heller ikke denne Mand var i Stand til at bevare sit Gods, og da han døde 1788 som Gesandt i Wien, maatte Sønnen Frederik Julius Güldenchrone, den senere Stiftamtmand over Aarhus Stift, overtage Faderens Fallitbo. Denne Søn havde den bedste Vilje til at genoprette det tabte, men de vanskelige Tider var ham imod. Englænderkrigen og Statsbankerotten slog ham helt ud, saa han i 1822 maatte erklære sig for konkurs. Moesgaard blev stillet til Auktion og tilslaaet Statskassen. Godset i Kysing overgik til Selveje 1794, efter at Størsteparten af Byen var nedbrændt i 1793. Kroen i Norsminde maa Stiftamtmanden nok have beholdt en Tid endnu og ladet den bestyre af forskellige Kromænd. Folketællingen 1787 nævner saaledes Albert Hjort og Hustru Maren Jørgensdatter. I 1801 hedder Kromanden Hans Bech og hans Hustru Margrethe Galten. Men det ser ud som Kromændene skiftede ret tidt i Norsminde, i alt Fald i Begyndelsen af Aarhundredet. Fra 1806—1855 var der 3 Kromænd og 1 Krokone.

1806 var Jens Christian Kierulff Kromand i Norsminde, og om ham staar der en vis Berømmelse. Han var født i Korning (Hatting Herred) den 24. Oktober 1774 af Forældrene Rasmus Kierulff og Hustru Maren Bloch Deichmann, Forpagterfolk paa Urup. Formodentlig blev han gift i 1806 med Anne Marie Rasmusdatter, født i Ebeltoft 1787. I et Skifte 1822 underskriver hun sig med Efternavnet Theil. I Ægteskabet fødtes en Søn, Rasmus Kierulff, der døde den 8. August 1822, 15 Aar gl., maa altsaa være født 1806.

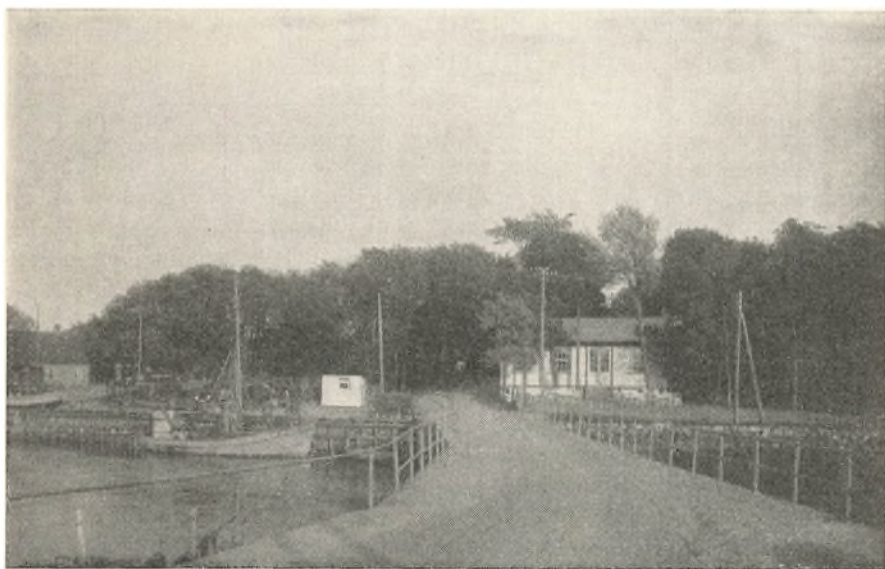
Mens Englænderkrigen stod paa, var der langs Jyllands Østkyst frivillig Kystvagt, der havde til Opgave at holde Øje med Fjendens Bevægelser ude paa Søen og at værne Kysten mod eventuelle Angreb. Aarhus Amt var inddelt i Distrikter, og den mest udsatte var 6. Distrikt, Strækningen mellem Aarhus og Norsminde. Englænderne havde særlig Norsminde i Kikkerten, fordi denne Havn var Anløbssted for mindre Handelsskibe, der ikke saa sjældent optraadte som Kaperskibe.

Overbefalingsmanden for Distrikterne i Aarhus Amt var den dygtige, strenge Baron Gersdorff paa Marseillisborg; men den stedlige Befalingsmand i Norsminde var Kromanden Jens Chr. Kierulff, som Baronen satte megen Pris paa for hans Dygtighed som Soldat og for hans fortrinlige Ledelse af den lokale Militz.

I Haandskriftsamlingen paa Statsbiblioteket i Aarhus findes Baron Gersdorffs meget interessante Befalingsbog, hvori han bl. a. meddeler, at den frivillige Militz for 6. Distrikt bestod af 100 Mand fra Malling Sogn, 50 fra Beder, Maarslet 50 og Tranbjerg 50. Om Ledelsen og Uddannelsen af disse frivillige udtaler han sig meget rosende, omtaler »Befalingsmand Jens Chr. Kierulff i Norsminde som en myndig, pligtopfyldende Mand, der har anvendt megen Flid paa Militzens Uddannelse og opnaaet et stort Resultat«.

²⁾ Rigsarkivet. Rentekammerets Expeditionsprotokol 1751—57 Nr. 89.

I Norsminde var anlagt en Skanse, hvori befandt sig 2 Kanoner rettet ud mod Havet. Den 5. Maj 1808 havde Kierulff og hans Folk observeret et engelsk Krigsskib, der laa ret ud for Norsminde. Han beordrede skarpt Udkig, og alle var parat, om det skulde komme til Kamp. Det skete først henad Aften, idet en engelsk Baad strøg ind i Havnen for at kapre en Jagt fra Samsø, der laa og ladede Mursten. Kierulff lod Kanonerne spille, men det lykkedes virkelig Fjenden at komme i Besiddelse af Jagten, som de nu prøvede at faa ud af Havnen. Kanonerne drønedes stadig, og Danskerne ramte saa godt, at Englænderne i deres Angst satte Jagten paa Grund og sejlede hurtigst muligt ud til Krigsskibet. Om hvad der videre skete, kan der læses i Aarhus Stifts historiske

Broen ved Norsminde, t. h. Kroen.

Aarvog 1944, S. 91, hvor jeg udførligt har beskrevet Bataillen baade i Saksild og Norsminde. — Sejren blev Kierulffs, og der var ingen Ende paa de Lovord, der i den Anledning blev udtalt til ham og hans Mandskab baade fra Egnens Folk og navnlig fra Hovedledelsen i Aarhus.

Baron Gersdorff indstillede Befalingsmand Jens Chr. Kierulff til af Hs. Majestæt at modtage Dannebrogsmændenes Sølvkors, en i disse Tider meget stor Gunstbevisning. Den næste store Begivenhed i Norsminde skete næste Aar den 13. Marts 1809. I Overværelse af talrige Officerer fra Aarhus og Randers og hele Krigsmilitzens Mandskab fra Aarhus til Hou overrakte Stiftamtmand v. Guldencrone Sølvkorset til den unge Befalingsmand Jens Chr. Kierulff og fæstnede det paa hans Uniformsfrakke. Stiftamtmanden holdt en Tale til ham og takkede ham i Kongens Navn »for udvist Tapperhed og Snarraadighed under Bataillen i Norsminde, en Bataille, der let kunde have faaet de alvorligste Følger, om ikke Fjenden var blevet mødt med hurtig og væbnet Modstand«.

Paa Odder Museum findes en smuk skindklædt Mappe, hvori der med sirlig Haandskrift meddeles om Kierulffs Udnævnelse til Dannebrogsmænd.

Saa længe Kierulff og hans Hustru var Krofolk i Norsminde, skal der nok

have været stor Søgning. De var afholdte og ansete af Befolkningen. Blandt Gæsterne var den unge St. St. Blicher, naar han i Ferierne var hjemme hos Faderen i Randlev.

I 1844 skrev Blicher en »Troværdig Fortælling«, kaldet »Firkløveret«. Handlingen foregaar i Norsminde Kro. I denne opfrisker han Mindet om et muntert Bal i Kroen, der varede til den lyse Morgen.

Blicher havde, sammen med sin »Charon« : Færgemanden Jens Munk paa Lillemoesgaarden i Dyingby og et Par andre gode Venner, været paa Jagt paa Thunø. Paa Hjemvejen tiltog Vestenvinden i Styrke, saa det blev Storm. Gennemblødte til Skindet slap de endelig i Land, dog ikke ved Dyingby, men ind i de smulte Vande ved Norsminde. Her paa Kroen blev de modtaget med stor Gæstfrihed; de ikke alene fik rigelig Mad og Drikke, tørt Tøj, men ogsaa en Oplevelse, de længe huskede. Der var Bal paa Kroen for Omegnens Unge, og dette fik de Lov at deltage i lige til den lyse Morgen.

Blicher skriver: »Til et morsomt Bal hører en Smule Forelskelse — i det mindste i een af de søde Piger; kan man forliebe sig i to paa en Gang, er det saa meget bedre, men og et sjældent Held«. Blicher og hans Venner forelskede sig i et Par Præstedøtre fra Egnen, Lise og Malene hed de, men til hvilke af Egnens Præstegaarde de hørte, faar man ikke at vide.

Naar man læser om Ballet i »Firkløveret«, erindrers man sig et Par Vers af det skønne Digt, Blicher skrev i 1838, da Vennen Hans Chr. Møller fra Rød-
tenseje døde:

»Det er ej længe siden, tykkes mig,
vi vare begge raske Ungersvende:
hver Ungdomsglæde søgte mig som dig,
vi tænkte begge lidt paa Livets Ende.

Mig tykkes hartad som det var igaar,
vi svang Hadsherredspigerne i Dansen,
med friske Roser i de lyse Haar
og kælnø Øjne under Blomsterkransen«.

Længe levede Kromand og Dannebrogsmænd Jens Chr. Kierulff ikke. Hans Hverv som Befalingsmand var ham for strengt, han paadrog sig en Sygdom, der medførte Døden i Januar 1811. Under stor Højtidelighed blev han begravet paa Saksild Kirkegaard den 31. Januar. Han blev kun 37 Aar.

Hans Hustru, Ane Marie, fortsatte nu Kroens Drift, som hun forøvrigt altid havde varetaget, til stor Tilfredshed for alle, der søgte Kroen.

Men sikkert nok i 1815 giftede hun sig 2. Gang med Rasmus Jensen fra Ask i Tulstrup Sogn. Han antog Navnet Ask efter sin Fødeby, og fra nu af maatte det vel blive hendes Mand, der tog sig af Virksomheden, i alt Fald ude omkring og da navnlig med Bropassagererne, der alle skulle erlægge en vis bestemt Afgift for at komme over Broen. Men man ved ellers intet om Norsminde Kro i Rasmus Ask's Tid, kun at han beklager sig over de høje Afgifter og de smaa Indtægter. Naar man tager Tiderne i Betragtning, Statsbankerotten, de voldsomme Priser paa al Ting, er det vel ikke saa underligt, at Folk, i hvad Stilling de saa end indtog, følte sig trykket og tynget.

Der fødtes dem 3 Børn:

Jensine Christine Rasmusdatter, født 28. Maj 1816,
Rasmine do. , » 11. Oktober 1818,
Karen Marie do. , » 28. Maj 1820.

Alle tre blev de født paa Norsminde Kro og døbt i Saksild Kirke, og alle gik de i Skole til den i Tiden meget omtalte og berygtede Skoleholder Ras-

mus Brøgger, som var uddannet til Lærer af Niels Blicher i Randlev, og som trods alt var en ret dygtig Lærer. Hans særlige Evner var at tegne og skrive. Paa Odder Museum findes fem smukt tegnede Mindedigte skrevet til forskellige Lejligheder, bl. a. ogsaa et meget smukt til Madame Ané Marie Rasmusdatter i Norsminde Kro, hvor han vistnok ofte havde sit Tilhold. Paa Museet findes ogsaa ovennævnte Karen Marie Rasmusdatters Skrivebog, der viser, at hun har faaet en fortrinlig Undervisning i Skrivning. Den er begyndt 1829, da Karen Marie er 9 Aar, allerede da skrev hun smukt, omend lidt famlende. Det er en Danmarkshistorie, hun afskriver, og da hun i 1834 afslutter sin Skolegang, er hun naaet til Slaget i Køgebugt 1677, men da er Skriften saa fin og elegant, at man skulde tro, den var skrevet af en ældre, øvet Kopist. — Lidt selvbevidst slutter hun sin Skrivebog saaledes:

»Skreven af mig
Karen Marie Rasmusdatter
i Norsminde
den 4. Marts 1834«.

I 1822 blev Ane Marie Rasmusdatter 2. Gang Enke, idet hendes Mand, Rasmus Jensen Ask, døde 4. Maj 1822, 45 Aar gl. I Skiftet efter ham underskriver Enken sig med sit fulde Navn Ane Marie Rasmusdatter Theil. Det var ikke noget stort Skifte. Efter at alle Udgifter var fradragne, blev der et Restbeløb paa 100 Rdl., hvoraf Enken faar 53 Rdl. og hver af de tre Døtre 16 Rdl. 4 Mark og 6 Sk.⁸⁾

Hidtil havde Norsminde Kro været ejet af Gehejmekonferentsraad Gülden-crone til Vilhelmsborg, men hans Pengeforhold var efterhaanden blevet meget slette, og i de onde Aar efter Englænderkrigen brød han økonomisk sammen. Kroen blev i 1823 solgt ved Auktion til Proprietær J. Jørgensen, Aarhus, der fik den tilslaaet for et Bud paa 2550 Rbd. Sedler og Overtagelse af en Prioritetsgæld paa 933 Rbd. 2 Mk. Sølv. Skødet blev udstedt 5. Marts 1823 og tinglæst 11. December 1824⁴⁾.

Men da Proprietær Jørgensen selv var insolvent og vel næppe kunde skaffe Midler frem til Udbetaling, blev Kroen iflg. en Bekendtgørelse i Aarhus Stiftstidende⁵⁾ den 30. Juni 1823 atter stillet til Auktion. Bekendtgørelsen, der giver nogle gode Oplysninger, fremsættes her i sin fulde Ordlyd:

»Norsminde Kroe beliggende i Hads Herred ved Indløbet til Aarhus Rhed, 2 Miile fra denne By, bliver med tilhørende Jorder af Hartkorn 1 Td. 3 Skp., et indbringende Kroholds Privilegium og Ret til at hæve Bro-penge, ved en Auction, der holdes paa Aarhus Raadhuus Tirsdag den 5. August, Formiddag Klk 11 efter vedkommende Begiæring bortsolgt, naar nogenlunde rimeligt Bud skeer. Bygningerne, som ere gode og velholdte, afgiver passende Lejlighed til i flere Værelser at herbergere Reysende, som ankommer med de mellem Aarhus og Callundborg gaende Smakker, der formedelst Modvind maa anløbe Norsminde. Lysthavende kunne behagelig tage Ejendommen i Øyesyn og erfare Auctionsconditionerne paa undertegnede Contoir.

Hads-Ning Herreders Contoir i Aarhus 30. Juni 1823.

Lanng«.

3) Hads-Ning Herreders Skifteprotokol.

4) Hads-Ning Herreders Skøde- og Panteprotokol Nr. 8 Folio 202.

5) Aarhus Stiftstidende Nr. 94 1823.

Den højtbydende ved Auktionen den 5. August over Norsminde Kro blev Forvalter Peder Andreas Møller fra Skafføgaard, der købte den for 1620 Rbd. Sedler og 460 Rbd. Sølv. Men Skødet er først udstedt Aaret efter, dateret den 9. September 1824 og tinglæst 8. Januar 1825⁶⁾.

Aaret 1823 blev et skelsættende Aar for Norsminde Kro. Indtil dette Aar havde den været adelig Ejendom og været fæstet bort til forskellige Kromænd, hvoraf den sidste var Rasmus Jensen Ask. Med Peder A. Møller gik den over i borgerligt Selveje, og han skulde nu drive den for egen Regning og Risiko. Men det var han ogsaa Mand for, selv om han af og til kom lidt paa Kant med Beboerne. De Kysingfolk var blevet vant til at gøre som de selv fandt for godt, men den nye Kromand krævede Ret for alt, hvad der hørte ham til og følte han sig uretfærdig behandlet, var han ikke bange for at klage til selv de øverste Myndigheder.

Peder Andreas Møller var født 1790 i Skovsrode Skole, Tulstrup Sogn, hvor hans Far var Skolelærer og skal have været en ualmindelig dygtig Lærer. Der var mange Børn, der tidlig kom ud at tjene og som hurtig lærte at staa paa egne Ben. Sønnen Peder havde flere Forvalterpladser, sidst paa Skafføgaard, hvor han for Alvor lærte at optræde sikker og paa selvstændig Vis.

Han var ugift, men da han kom til Norsminde forefandt han en rask ungdommelig Enke med 3 Børn, og som var vant til alene at lede og styre Kroen baade ind- og udvendig. Han kunde naturligvis ikke faa en bedre Medhjælper, og for tredie Gang den 5. August 1824 stod nu »Madame Ane Marie Rasmusdatter Theil« Brud. Forloverne var Søren Thuesen fra Saksild og Niels Baatrup fra Kysing⁷⁾. Fra nu af kunde Ane Marie sammen med sin tredie Mand betragte Kroen og dens Virksomhed som hendes egen. Hendes to første Mænd var jo kun Bestyrere eller Fæstere. Det var, som der ligesom voksede en større Selvlølelse frem hos dem begge.

I en Brevbog, som P. A. Møller har ført, faar man nøje Besked om mange af de Vanskeligheder, han i Begyndelsen havde at overvinde. Om nogle af disse skal der i det følgende berettes, fordi de giver et godt og interessant Billede af Tiden og de stedlige Forhold.

Til Norsminde Kros Herlighed hørte ogsaa en Bro over en Strøm, der forbinder Norsminde Fjord med Havet, og som paa dette Sted danner Grænsen for Hads og Ning Herreder.

Af et gammelt Amtskort fra 1826 ses, at den egentlige Færdsel fra Hads Herred gik over Norsminde Bro til Ajstrup, Fløjstrup, Moesgaard, Skaade, Holme, Viby og Aarhus. En stor Del af Trafikken fra det østlige Hads Herred gik i disse Tider over Norsminde til Aarhus.

I en kongelig Skrivelse af 22. Oktober 1773⁸⁾ fremgaar det, at »Os elskelige Christian Frederich Güldenchrone, Friherre til Vilhelmsborg, Vores Kammerherre har tilkjøbt sig Størstedelen af Kysing By og et Huus beliggende ved Norsminde Vand og Fiord i Vort Land Nørrejyland tilligemed Privilegium og Rettigheder til een ved Huuset til Postens og andre Commeditater over Strømmen anlagt Broe, samt Bevilling til at opkræve Bropenge af alle dem som sig af bemeldte Broe ville betiene og som passerer mellem Havreballegaards og Aakjær Amter«.

6) Hads-Ning Herreders Skøde- og Panteprotokol.

7) Saksild Kirkebog.

8) P. A. Møllers Brevbog.

Bropengene er i Skrivelsen fastsat saaledes:

1 Careth	6 Skilling	1 Koe	1 Skilling
1 Chaise	4 »	1 Quie	1 »
1 Postvogn	2 »	1 Stud	1 »
1 Bondevogn	2 »	2 Faar	1 »
1 ridende Person	1 »	2 Sviin	1 »
1 Hest	1 »	1 gaaende Person	1 »

Med denne Bevilling og disse Rettigheder fulgte en Forpligtelse til at holde Broen i forsvarlig Stand, saa ingen Ulykker kunde ske. Men allerede straks efter Købet af Kroen opdagede P. Møller, at en Bro's Vedligeholdelse var en

Norsminde gl. Kro.

meget bekostelig Sag, navnlig da Pengenes Værdi i 1823 var en helt anden end i 1773, da Bevillingen blev givet og Brotaksterne blev fastsat.

For nu at faa Penge til at vedligeholde Broen, haaber han at faa Kongens Tilladelse til at forhøje Brotaksterne. Han indgav Ansøgning derom i 1823. I denne giver han et meget interessant Billede af Broens Udseende. Den er oval, høj i Midten, er 23 Alen lang, 5½ Alen bred. Pælenes Længde under Broen 12—14 Al. høje, den er forsynet med Rækværk ved Siderne. For enhver Ende af Broen er desuden en opfyldt Vase af 19 Al. Længde og af samme Bredde som Broen. Skønt Vasen er temmelig stærk og velforsynet med Stenfyldning, bliver den ofte beskadiget ved Havets Stigning og Paavirkning. I sin Ansøgning føjer han til, at »Hads Herreds Beboere har lige langt til Horsens og Aarhus Købstæder, og at det kun er den østlige Del af Hads Herred, der betjener sig af Vejen over Norsminde, næppe ca. ¼ Del af Herredets Beboere, hvorfor ogsaa Bropengene til Broens Vedligeholdelse bliver saa meget mindre tilstrækkeligt«.

Først den 4. Marts 1824 indløb Kongens Svar paa Ansøgningen, og det lød paa, at det ansøgte om forhøjede Bropenge ikke kunde bevilges. Desuden stilles der Krav om, at Brotaksterne, som de er fastsat af 22. Oktbr. 1773 bliver malet paa een ved Broen ophængt Tavle til de vejfarendes Efterretning.

I 1825 indsendte P. Møller ny Ansøgning til Kongen, men denne Gang om Fritagelse for Broens Vedligeholdelse, da han har saa ringe en Evne til at holde den, og Bropengene er for faa. Han vil helt renoncere paa Bropengene mod, at Broen maa indgaa under Amtet eller helt nedlægges.

Den 8. December 1825 kom Kongens Svar, men heller ikke denne Gang kunde det ansøgte bevilges. Hvad saa P. Møller senere har foretaget sig for at skaffe Hjælp til Broens Vedligeholdelse meldes der ikke noget om.

Noget synderligt godt Forhold mellem de Kysingfolk og den ny Kromand var der ikke. De stod stejlt overfor hinanden. P. Møller var en selvstændig Natur, der kraftig hævdede sin Ejendomsret respekteret, hvad ikke altid Bønderne i Kysing fandt nødvendig, ogsaa de var egenraadige og taalte ikke alt for mange Hindringer og Modsigelser.

Ofte kom det til stærke Modsætningsforhold mellem Kromanden og Bønderne, og ikke altid kunde dette ordnes i Mindelighed, tidt maatte de retslige Myndigheder træde til og tage Affære.

Med Hensyn til Broen beskyldte Bønderne Kromanden for, at han tog højere Bropenge end Taksterne tillod. Men dette beviste P. Møller som pure Opspind, han havde endog taget mindre af Kysingfolkene, end han var berettiget til at tage, fordi de saa ofte maa benytte Broen. Bøndernes Klage over Kromanden blev af Myndighederne henlagt som grundløs.

Men det værste Forhold var dog Bøndernes Voldtægt mod Sømærketønden paa Kalvø. Det paahvilede enhver Norsminde Kromand at vedligeholde dette Sømærke mod, at de fik Ret til at opkræve Afgift af de søfarende, der søgte Norsminde Havn som Stoppested for kontrær Vind. I en Decemberstorm 1825 faldt Sømærketønden ned, og kort efter blev den slaaet itu af de Kysing Mænds Dreng, der vogter Kreaturerne paa Øen. P. Møller bekostede en ny, men da ogsaa den blev slaaet itu af Drengene, henvendte han sig til Herredsfoged Lannng med Anmodning om, at han vil paalægge de Kysingboere, hvis Dreng har Adgang til Øen, at istandsætte Tønden igen. Selv har han indstændig anmodet Beboerne om at reparere den, »men det nægter de pure«⁹⁾.

Herpaa svarer Herredsfogeden, at Sømærkets Tønde for Fremtiden skal være i Fred, men at Jens Rasmussen, Kysing, kræver sin Leje paa 1 Rdl. Sølv aarlig for den Plads, hvorpaa Sømærket staar, og da denne ikke er betalt siden 1. Januar 1823, bliver det ialt 3 Rdl. Disse Penge vil P. Møller kun betale, hvis han overbevises om, at det er hans Pligt at indbetale denne aarlige Leje, og at den ikke er betalt i 3 Aar.

Da Herredsfogeden har overbevist ham om, at det er Ejeren af Norsminde Kro, der har Ansvaret for Sømærket, og at der resterer 3 Aars Leje af Grunden, udbetaler Møller de 3 Rdl.

Men da Tønden stadig ligger hen uden at blive gjort i Stand, bliver Møller omsider vred og sender Herredsfogeden et skrappt Angreb paa de Beboere, hvis Dreng har forøvet Vold paa Sømærket⁹⁾. »De (Forældrene og Husbonderne) maa dog svare til deres uvorne Børns Handlinger, og naar de ikke vil rette sig efter min indstændige Henvendelse, saa beder jeg Herredets Myndighed om, at Gaardbeboerne Michel Jensen, Ole Jensen, Poul Simonsen, Jens Rasmussen, Hans Rasmussen Sjelle og Niels Bastrup og deres Søner og Tjestedrengene snarest med mig maa blive stævnet for en Politiret, hvorfor jeg forventer, at Drengene maa blive afstraffet for deres slette Forhold, og at deres Fædre og Husbonder tilpligtes at betale Tønden eller al den Skade, der er sket paa Sømærket, samt at betale alle de ved dette Søgemaal paaløbende Omkostninger«. Dette Brev indsendtes 5. Oktober 1826.

⁹⁾ P. A. Møllers Brevbog.

L

Herredsfogeden var ening med P. Møller. Sognefogeden Erich Sørensen i Saksild fik Paabud om at opkræve hos de paagældende Bønder, hvad den nye ituslaaede Tønde har kostet, og hvis nogen vægrer sig ved at erstatte dens Værdi, da skal vedkommende straks indkaldes til Politiret til Afstraffelse og Erstatning. Desuden har Herredsfogeden sørget for gennem Sognefogeden, at Tønden for Fremtiden bliver forskaanet for voldsom Behandling.

Dermed synes denne Sag at være gaaet i Orden. Men mellem de Kysingbønder og den ny Kromand i Norsminde varede det længe, før de kom paa Talefod med hinanden.

Ogsaa med Hensyn til Jagten⁹⁾ paa sine egne Jorder forlangte Møller den forbeholdt sig selv. Flere Gange var det sket, at adskillige uden hans Tilladelse var strejft om paa hans Marker med ladt Bøsse. I en Skrivelse lader han Bønderne forstaa, at »hvis sligt oftere sker, vil de paagældende vorde anklaget til Straf for vedkommende Øvrighed, hvilket Oldermænd, Niels Jensen, vil tjene mig i at bekendtgøre til Efterretning«.

Det synes som om de Kysingfolk hidtil har kunnet gøre og lade som de fandt for godt, men den ny Kromand og Selvejer Peder Andreas Møller har ikke villet finde sig i denne Slendrian, han krævede Respekt for Ejendomsretten. — At P. A. Møller saadan var paa Kant med Egnens Bønder skulde naturligvis ikke gøre Krosøgningen bedre. For at hjælpe lidt paa det rent økonomiske søgte P. A. Møller Kongen om Tilladelse til at lade afholde 2 Heste- og Kvægmarkeder ved Norsminde Kro. Beboerne i de omliggende Sogne fandt, at det var en udmærket Ide med saadan et Par aarlige Markeder i deres Nærhed, i Stedet for at trække Kreaturerne til Købstadsmarkederne i Aarhus eller Horsens, hvilket meget let kunde tage et Par Døgn.

Der blev skrevet ikke mindre end 3 Ansøgninger, hvoraf den første i 1827 ikke blev afsendt, de to andre i 1828 og 1835 kom nok for Kongen, men ingen af dem blev bevilget, skønt baade Bønder, Præster og Proprietærer fra næsten hele Hads Herred havde underskrevet Ansøgningerne. Først i 1850 blev Markederne bevilget — ikke til Afholdelse i Norsminde, men derimod i Odder.

Som Aarene gik, har man Indtryk af, at det ligesom gik økonomisk bedre for P. A. Møller og hans Kone. Norsminde Havn søgtes stadig af adskillige Skibe, og af Smakken fra Kallundborg til Aarhus, der søgte Læ i Norsminde Havn, havde ofte Rejsende, som baade skulde have Mad og Drikke og Logi. Men det skete ogsaa, at adskillige straks skulde af Sted med Ekstrapost til Aarhus. Dette gav naturligvis god Fortjeneste, naar det endelig skete. Man ved ogsaa, at Peder A. Møller i selve Kroen drev Høkerhandel, og at han tilsidst fik Tilladelse til at sælge Brændevin.

Denne Handel søgtes meget af Omegnens Folk, og var det Mændene, der hentede Varer i Kroens Butik, gav de sig god Tid ved Skænken. Her drøftede de Nyheder, som baade Havnen, Posten og Broen bragte fra den Verden, der laa udenfor deres Horizont.

Den bedste Hjælp i det daglige Arbejde havde Møller og hans Kone i de tre Døtre, som Ane Marie havde med sin anden Mand, Rasmus Ask. I Folketællingen 1845 nævnes kun to af Pigerne hjemme, Rasmine og Karen Marie; hvor Jensine er blevet af, vides ikke. Men vi ved bestemt, at Karen Marie d. 30. Marts 1855 blev viet »hjemme i Huset« ved Kongebrev af 28. Marts s. A. til Ungkarl og Møllebygger Hans Sørensen Alrøe (født i Stouby Sogn 23. Jan. 1827). Forloverne var Strandkontrollør Treschou og Pakhusbestyrer Niels Pedersen, Norsminde.

⁹⁾ P. A. Møllers Brevbog.

Det kunde ikke være bedre. Peder A. Møller og Ane Marie var til Aars og trætte af Arbejdet, men hvad der næsten betød allermest var, at Svigersønnen var Møllebygger og havde Forstand paa næsten alt Byggeri. Kort efter Giftermaalet overtog de unge Kroen med alt dens tilhørende. Skødet blev udstedt 25. April 1855, og det er nok værd at læse:

¹⁰⁾ »Jeg underskrevne Peter Andreas Møller sælger og skøder og overdrager herved fra mig og mine Arvinger til min Svigersøn Hans Sørensen Alrøe, Norsminde Krogaard med alle sammes Bygninger og underliggende Jorder, anført i den nye Matrikel under Nr. 19 for Hartkorn Ager og Eng: 1 Td. 0 Skp. 2 Alb., som jeg efter Skøde, læst 8. Januar 1825 og tvende sammenlagte Parceller paa Kysing Mark, nemlig Matr. Nr. 2 b 2 Skp. 1 Fdk. 2 $\frac{1}{2}$ Alb., og Matr. Nr. 6 b 3 Skp. 1 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb., som jeg ejer efter Skøde 25. November 1837. Hele Besætningen følger, Inventarium, Avlsredskaber, Ind- og Udboe af enhver Slags, ligesom jeg ogsaa overdrager Køberen den mig efter kgl. Bevilling af 27. Marts 1829 tilkommende Ret til at hæve Betaling af de Skibe eller Fartøjer, der benytter Bolværket og Ladebroen ved Norsminde Kro. Saa overdrages ogsaa Kjøberen Ret til at hæve de Indtægter af Skibe, som er tillagte Norsmindeejere for et Søemærke paa Caløen efter Admiralitets- og Kommisariats Kollegiets Skrivelse af 11. Juni 1801. Desuden overdrager jeg Køberen Ret til Krohold, hvorpaa han har at søge Bevilling, og med Hensyn til den saakaldte Norsminde Broe, indtræder han i mine Rettigheder og Forpligtelser. — Og da Kjøberen har berigtiget den accorderede Kjøbesum 5000 Rdl. Rigmønt, dels contant, dels ved udstedte Forskrivninger, saa skal da ovennævnte Ejendomme i et og alt saaledes som jeg har ejet og besiddet samme fra i Dag af tilhøre Kjøberen fri og frelst for hver Mands Tiltale.

Norsminde Kro 25. Apr. 1855.

P. Møller«.

Foruden Skødet blev der skrevet Aftægtskontrakt for de gamle, og den var meget kras, hvis den skulde overholdes til Punkt og Prikke.

Svigersønnen H. S. Alrøe skal forpligtige sig til at give P. A. Møller og Hustru Ane Marie Rasmusdatter en Aftægt. Der skal bygges et nyt bekvemt Hus med en to Fags Stue, Sovekammer, Spisekammer og Køkken samt et Brændselsrum. Det maa bygges forsvarligt i alle Maader medfornødent Loft, Fjellegulv, Vinduer, Døre, Skorsten og Kakkelovn. Desuden Ret til 2 Skp. Jord, som Gaardens Ejer skal behandle og dyrke og vedligeholdes af Køberen. Opholdsfolkene skal have 8 Td. Rug, 8 Td. Byg, 2 Td. Malt, 4 Td. Kartofler, et slaget Svin af 10 Lispund, 4 Td. Smør, 4 Lispund Ost, 6 Ol Æg og 4 Gjæs. Disse Varer skal være gode, sunde og forsvarlige. Daglig leveres fra 1. Maj til 1. Nov. 6 Potter nymalket Mælk, 1 Pægl Fløde og fra 1. Nov. til 1. Maj 4 Potter Mælk og 1 Pægl Fløde dgl. Endvidere skal betales Aftægtsforholdene aarlig 30 Rdl. i Penge. Desuden maa de af Gaardens Besætning udtage tvende Faar og disse med Yngel er Ejeren forpligtiget til at fodre, græsse og røgte forsvarlig. Ildebrændsel 10 Læs gode Klynetorv, 1 Favn storkløvet Brænde, alt indsat i Brændehuset. Ejeren skal besørge deres Linned vasket, samt i Sygdomstilfælde sørge for Lægehjælp og Medicin, samt naar de forlanger det en flink og anstændig Pige til deres udelukkende Pleje og koste og lønne hende. Ligeledes søger Ejeren for Kjørsel til og fra Kirke og ved Dødsfald en efter Skik og Brug anstændig Begravelse.

Aftægten er anslaaet til 200 Rdl. aarlig, i 5 Aar 1000 Rdl.

Norsminde Kro, 25. April 1855.

Som Yder:
H. S. Alrøe.

Som Nyder tillige paa min Kones Vegne:
P. Møller.

¹⁰⁾ Hads Herreds Skøde- og Panteprotokol.

Den gamle Bro trængte haardt til Reparation, og da der var gaaet et Aars-tid efter at de unge havde overtaget Norsminde Kro og Bro, meddelte H. S. Alrø i Aarhus Stiftstidende for den 16. Juni 1856, at Norsminde Bro er taget under Reparation fra den 18. Juni til 2. Juli og vil til den Tid være afspærret for Færdsel. Den nye Kromand har sikkert selv foretaget Reparationen.

Aftægten var haard, men den varede kun kort. Den 15. Januar 1858 meddeler Alrø i Aarhus Stiftstidende, at »hans kjære Svigerfader P. Møller hen-sov d. 3. Jan. ved en bliid og rolig Død efter 3 Ugers Sygeleje, 68 Aar gl.«. Den sidste Januar samme Aar fødte Karen Marie sin Mand et Drengbarn, og til ham har det ikke været vanskeligt at finde Navn. Han blev i Daaben kaldet: Peter Andreas Møller Alrø. Her passer i Sandhed de kendte Ord af Grundtvig: »Mens Graven kastes, Vuggen gynger og udsletter Dødens Spor«.

Der gik atter to Aar hen, saa døde d. 2. Marts 1860 gamle Ane Marie født Rasmusdatter Theil efter et langt, slidsomt og begivenhedsrigt Liv i Norsminde Kro. Hun blev 73 Aar gl.

Saa er da Karen Marie og hendes Mand H. S. Alrø ene om Kroen. Hun maatte alene passe den, skønt hun ikke var stærk af Helbred, han havde nok at gøre med sit Haandværk dels hjemme, dels ude omkring.

Under Krigen 1864 var der ofte Besøg af Tyskere; de havde opdaget, at Norsminde Kro var baade et godt og billigt Madsted, og desuden var det jo ogsaa et Sted, der skulde passes paa. Alene den 26.—27. Juni kom der fra Aarhus en tysk Patrouille paa 200 Mand og 4 Officerer, der skulde bespises og have Natlogi. Fra 27. til 29. Juni 40 Mand og 1 Officer, der skulde have samme Forplejning. I lang Tid kom der større og mindre Patrouiller, der indkrævede Mad og Foder. Det var haarde Tider for de unge Krofolk i Norsminde. Adskillige af disse tyske Soldater kunde være flinke nok, men der var ogsaa dem, der stjal som Ravn. Listen paa de Varer, som Tyskerne dels indkrævede, dels selv tog, var lang, men efter Krigen blev der efter Regning givet Erstatning af den danske Regering. (Listen findes i Odder Museum).

Den Krobygning, H. S. Alrø i 1855 havde overtaget efter sin Svigerfar, var meget gammel og brøstfældig. Den trængte i høj Grad til Fornyse og til at blive moderniseret. Dette skete i 1866, og saadan som den da blev ombygget, saaledes staar den i det ydre den Dag i Dag, men i det indre er der sket mange Forandringer som Aarene er gaaet.

Hverken H. S. Alrø eller hans første Hustru havde synderlig Interesse for Krovirksomheden, allerede i 1858 havde de udforpagtet den til Chr. Christensen, som dog ikke var der saa længe, da han ikke magtede at drive den frem. Under Krigen drev de den selv, trods de store Vanskeligheder den medførte.

Karen Marie fødte sin Mand tre Børn, Jakoline, Peter Andreas og Rasmine. Den første blev gift med Skolelærer Thøgersen i Fruering, en i sin Tid kendt Mand paa Skanderborgeggen. Drengen rejste 1888 til Amerika og Rasmine er vistnok død.

Den 1. November 1867 døde Karen Marie, 47 Aar gl. Det var en stor Sorg for Alrø og hans tre smaa Børn, og det kneb ham at faa drevet baade Kroen og den øvrige Virksomhed.

Formodentlig var det i 1872, at H. S. Alrø giftede sig igen. Hans anden Kone, Ane Kirstine Madsen, hentede han fra sin Fødeby Stouby i Bjerre Herred. Om hun har været hans Husbestyrerinde, inden de blev gift, er rimeligt nok, men derom vides ikke sikkert. Hun var født 13. Maj 1839, Datter af Mads Jensen (ogsaa kaldet Mads Snedker) og Hustru Anna Snedkers. Fra Ungdommen af havde hun været Syerske og var den første i Egnen, der havde en Symaskine, velsagtens af den Slags smaa Maskiner, der findes paa Odder

Museum. Desuden var hun den første, der anskaffede sig en Stenolielampe; det maa have været en Herlighed at sy ved Lampelys i Stedet for Tællepraase¹¹⁾.

Ane Kirstine var en baade flittig, dygtig og from Kvinde, og var navnlig den, der tog sig af Krovirksomheden. Det er i alt Fald mellem 1870 og 80, at Kroen havde sin Storhedstid. Alrø selv var ingen dygtig Kromand, hans Kone sagde om ham, at naar Gæsterne gik ind ad Hoveddøren, gik han ud af Bagdøren. Blandt Gæsterne var der altid nogle stærke Mænd, der gerne yppede Klammeri for at vise deres Kræfter, men om de var aldrig saa fulde eller gale, rørte de aldrig Krokonen, selv om hun gik imellem de kæmpende, og hun har mange Gange faaet den Slags ubehagelige Gæster ud af Bagdøren, inden det trak op til Slagsmaal. — I 1880 forpagtede Alrø Kroen ud til Tømrermester P. Jepsen, en meget dygtig Landsbyhaandværker, stout Skikkelse med stærkt rødmosset Ansigt og et stort rødt Fuldkæg ned paa Brystet. Men Kroholdet gik tilbage, og da Tømrermesterens Forpagtningstid i 1885 var udløbet, forsøgte H. S. Alrø at lukke Kroen, men det varede 3 Aar, inden Ansøgninger gennem Sogneraadet, Amsraadet og Ministeriet kom tilbage, og Kroen blev saa lukket 1888¹¹⁾.

Kroejer H. W. Alrø.

Grunden til, at det gik saa stærkt tilbage var navnlig den, at i 1884 blev Hads-Ning Herreders Jernbane færdig og indviet, og dermed var Norsmindes Tid forbi. Handelen, som før gik til Norsminde, gik nu til Odder eller Malling, og det varede kun nogle faa Aar, saa var al Storhandel borte fra det gamle Havned.

Dermed kunde nu egentlig Beretningen om Norsminde Kro's gamle Tid godt afsluttes. Men Kroen opstod igen efter 43 Aars Hviletid.

I H. S. Alrøes 2. Ægteskab med Ane Kirstine Madsen var der 5 Børn. Den ældste, Søren M. Alrø, f. 23. November 1873, døde i 1955. Han var en anset og dygtig Arkitekt og har foretaget en Mængde Udenlandsrejser, om hvilke han selv skriver interessant i en Levnedsskildring. Det næste Barn, Hans Waldemar Alrø, lever i bedste Velgaaende. Han er født 26. Okt. 1879, overtog Fødestedet og Forretningen efter sin Faders Død 1901. Moderen døde først 1926, knap 88 Aar gl. Denne unge Hans Waldemar Alrø fortsatte Faderens Virksomhed som Fabrikant af forskellige nyttige Redskaber til forskellige Erhverv. Han er begavet med en stærk Fantasi, noget af en Opfinder og har skabt mange smukke og morsomme Indretninger, der den Dag i Dag er at se i Krohaven. Han er en fornøjelig Mand, der ud af sit lange Liv har mange muntre Episoder at fortælle, ogsaa alvorlige, men dem holder han helst for sig selv. Det var maaske nok dristigt af ham, da han i 1931 genaabnede den gamle Kro og fik Bevilling til at drive den, men H. W. Alrø har et langt Sigt, ikke alene tilbage i Tiden, men ogsaa fremad. Da det blev almindeligt, at Badesteder opstod rundt omkring ved vore Kyster, ogsaa her ved Saksild og Rude, har han vel ment, at der ogsaa var gode Fremtidsmuligheder for den gamle Norsminde Kro. Og han har set rigtigt. Var der smaat med Besøg i den gamle Tid, saa strømmede der nu til. Den gamle Krobygning fra 1866 staar endnu, men der er opstaaet nye rummelige, blanke og hyggelige Sale, hvor der hænger Malerier, der fortæller om en svunden Tid, da St. St. Blicher strejfede rundt i Egnen med sin Bøsse.

¹¹⁾ Arkitekt S. Alrø's Levnedsbekrivelse.

Ridefogder paa Silkeborg 1660-1720.

Af Vald. Andersen.

I KILDERNE til den ældre Landbohistorie træffes mange Navne paa Ridefogder, der optræder som Mellemed mellem Herskab og Bønder. Søger man nærmere Oplysning om Fogderne i de samme Kilder, og her tænkes især paa Tingbøgerne, vil det i Regelen være vanskeligt at finde noget videre om deres personlige Forhold, Herkomst, økonomiske og sociale Placering¹⁾. Naar der i det følgende skal omtales nogle Fuldmægtige fra Silkeborg Gods fra Tiden efter 1660, vil disse sammenstykkede Billeder først og fremmest vise Fogdens lidt haarde Fysiognomi, mens formildende Træk jo ikke i samme Grad er bevaret for Eftertiden.

Paa Silkeborg var der o. 1660 foruden Slotsskriveren 2 Fogder, hvoraf den ene kaldtes Underskriver, mens den anden havde Titel af Delefoged.

27. November 1660 fremstod »velagte Karl« Thomas Jensen, Slotsskriver paa Silkeborg, paa Hids Herreds Ting og begærede Skudsmaal for Ridefoged Peder Jensen Mørch, om nogen af Herredsmændene havde noget at klage over ham og hans Tjeneste i Svenskernes Tid og efter. Skudsmaalet, der i sin klicheagtige Form ligner andre af samme Art, udtrykker, at man ikke vidste andet om Ridefogden »end gott var«. Efter at Thomas Jensen var fratraadt, blev Peder Jensen Mørch 1662 Slotsskriver, og han nævnes som Amtsskriver i Silkeborg Amt indtil 1665²⁾. Denne ret korte Tjeneste kan maaske tyde paa, at det efter Overtagelsen af et større Ansvar for Godsets og Amtets Sager kom til at gaa mindre godt for P. J. Mørch. I Sommeren 1660 havde han foranlediget en Synsforretning affholdt over Herredsfogden Hans Pedersens Gaard i Holm, Serup Sogn. Et saadant Syn over en Fæstegaard betød altid en Trusel for Fæsteren, der blev draget til Ansvar for Gaardens Mangler og Brøstfældighed. Det blev Herredsfogden forbudt at føre Avl eller andet fra Gaarden, men Hans Pedersen forklarede, at han i Krigens Tid var blevet frarøvet Gaardens Besætning, nær en Ko og en Hoppe, og mente ikke, »at Ridefogden Peder Jensen med slig Paafund kan have nogen billig Aarsag ham fattige Mand saaledes at eftertrage«³⁾. Herredsfogden blev da ogsaa ved Gaarden. 1661 fæstede P. J. Mørch den forfaldne Silkeborg Mølle⁴⁾, idet den tidligere Møller afkrævedes Godtgørelse for Brøstfældighederne. 1669 træffes P. J. Mørch som Ridefoged paa Palstrup⁵⁾, senere kom han til Søbygaard.

Diedrich v. Uthermøhlen med Titel kgl. Majs Delefoged til Silkeborg havde efter egen Oplysning tjent paa Slottet allerede i Lensmand Mogens Høgs Tid (1650—58). Han optraadte som Godsets (Lenets) Fuldmægtig paa Tinge. 11. September 1661 tilholdt han Hids Herreds Bønder at svare deres Smørlandgilde til Lensmanden (Hans Friis). Desuden fik Bønderne at vide, at deres Lader vilde blive tilspigrede, indtil det blev undersøgt ved Kommissærer, hvad der kunde ydes i Landgilde, »med mindre enhver straks forsikrer en

Tønde af hver Slags (Korn) godvilligen vilde udgive og med det allerførste paa Slottet at leveres⁶). D. v. Uthermøhlen synes at have fratraadt Fogedtjenesten paa Silkeborg inden 1664, idet han derefter beboede en Gaard i Ebstrup, Sejling Sogn.

Christen Knudsen (Nørgaard) var Fuldmægtig paa Silkeborg 1661—65, rimeligvis Underskriver. Han synes ikke at være mødt ved Herredstinget paa Godssets Vegne. Derimod kom han senere til at figurere, endda paa fremtrædende Maade, i Hids Herreds Tingbog. Han blev Herredsfoged i dette Herred engang inden 1670. En halv Snes Aar efter var han anklaget for adskillige Misligheder, saasom Skovtyveri, og blev afsat 1683.

Krigsaarene havde bragt Lenets Administration ganske ud af Balance, mange Fæstegaarde stod forladte og hertil kom, at de tilbageblevne Bønder, naturligvis ikke uden Grund, var meget uvillige til igen at indordne sig under Fæsteforholdets Bestemmelser. Da Christian Fischer ved Skøde af 24. Decbr. 1661 var blevet Ejer af Silkeborg og selvsagt skulde søge at faa sin her nødvendigheden anbragte Formue rimelig forrentet, maatte han gaa til Opgaven med fast Haand. Dette gjaldt Forholdet til Godssets Bønder, men vel i lige saa høj Grad Fogderne, der sad inde med det saglige Kendskab til Godsadministrationen.

1662, da Thomas Jensen fratraadte, rykkede en ny Mand ind paa Skriverstuen paa Silkeborg, Christen Christensen. Han havde tidligere været Slotsskriver paa Skanderborg⁷), og selv om P. J. Mørch, vel af Anciennitetsgrunde, nu var Førstemand paa Skriverstuen, synes C. Christensen i Løbet af 2—3 Aar at have overflødiggjort først D. v. Uthermøhlen og derefter i 1665 P. J. Mørch.

20. Juli 1668 havde Las Pedersen i Kejlstrup klaget til Kongen over C. Christensen: »Eftersom Christen Christensen, Forvalter paa Silkeborg Slot og Amt efter den besværlige Tids Tilstand at regne mig fattige Mand og Tjener til Silkeborg saa meget hart og u-mild mere end de andre, eller paa andre steder, ganske u-billigen . . . fordriver med min Hustru og mange u-opfødte Børn fra Hus og Hjem . . .« — Klagen blev i København paategnet af Peder Schumacher, der sendte den tilbage til Amtmanden Ebbe Gyldenstjerne, som kaldte C. Christensen for sig. Men denne hævdede, at han havde handlet efter Ordre fra Christian Fischer, der havde forlagt sit Tilgodehavende inddrevet efter Lands Lov og Ret. 23. Marts 1669 var Sagen for Hids Herreds Ret, hvis Foged, ovennævnte Hans Pedersen, undslog sig for at afsige Dom, men henviste til sin Overdommer. Man bemærker, at D. v. Uthermøhlen ved denne Lejlighed mødte paa Christian Fischers Vegne, idet C. Christensen jo var Part i Sagen.

Et Aar efter, 12. April 1670, havde C. Christensen indstævnet D. v. Uthermøhlen for resterende kgl. Skatter »fra Michely 1664 til denne Dag, paa det han kunde være Execution foruden«. De tog hinanden i Haand, og Uthermøhlen lovede at levere C. Christensen følgende udlagte Husdyr og Effekter: En sort Ko, en graablakket Ko, en rød Kvie, en sort Tyr, to Ungnød, en lysebrun Hest og en sortbrun Hest for ialt 39 Rdl. Desuden en Del Kobberkedler og Messingtøj, heriblandt en Bryggerkedel, der vejede 4 Viborgpund. Efter dette Udlæg fra Gaarden i Ebstrup kunde D. v. Uthermøhlen næppe regnes for nogen velstaaende Mand. 1671 lod han ved Ernst v. Uthermøhlen, formodentlig en Søn, nogle Debitorer indstævne for mindre Beløb. Tingbøger fra Hids Herred savnes for 1671—78. Efter sidstnævnte Aar træffes D. v. Uthermøhlen ikke i Ebstrup, hvis Gaarde alle brændte ved Voldborgstide 1676.

Christen Christensen købte 1669 en Fjerdedel af Sejling Overgaard af Niels Pedersen. Der oplyses intet om Pris, eller om Salget eventuelt skyldtes

Restancer. Af samme Gaard ejede Søren Nielsen en anden Fjerdedel, som han efter Lovbud i Sommeren 1669 solgte til Christen Christensen. I dette Tilfælde oplyser Tingbogen, at Søren Nielsen var kommet i Restance med 53 Rdl. til Ridefogden, som derefter tog Gaarden i Udlæg⁸⁾. 1682 lovbød C. Christensen, der nu var Forpagter paa Avnsbjerg, de to Parter af Sejling Overgaard, der købtes af henholdsvis Jens Salomonsen og to Brødre, der begge hed Søren Tøgersen. — Forpagtningen af Avnsbjerg havde C. Christensen indgaaet den 25. Marts 1681, idet han dog allerede i 1671 havde afgivet Amtsskriverposten. Skridtet fra Ridefoged til Herregaardsforpagter var betinget af en nogenlunde velfunderet Økonomi og kunde, som det ses i andre Tilfælde, sluttelig gøre Forpagteren til Herremand. Saa heldig synes Christen Christensen dog ikke at have været. Opholdet paa Avnsbjerg varede kun nogle Aar. 1686 træffes hans Navn atter i Tingbogen. Han skulde da »være boende i Fredericia« og var indstævnet for Gæld til sal. Laurids Clemmensen i Horsens. Dennes Arvinger havde antaget Prokurator Claus Wolff i Viborg som Sagfører, og det blev gjort gældende, at Salget af de ovennævnte Sejlinggaarde var sket paa ulovligt Grundlag, idet C. Christensen kun havde ladet Gaardene lovbyde een Gang og ikke tre Gange, som Loven krævede. Nu krævedes de udgivne Skøder kendt ugyldige og Gaardene tildømt C. Christensens Kreditorer. Skønt Herredstinget havde dømt anderledes, maatte Gaardene efter Landstingsdom lovbydes paany og solgtes til Daniel Fischer paa Silkeborg⁹⁾. Sagen fortæller tydeligt nok, hvorledes den tidligere Amtsskriver, Ridefoged og Herregaardsforpagter i 1686 var stillet.

Efter at Amtsskriverkontoret 1671 var flyttet fra Silkeborg¹⁰⁾, var der kun Brug for 2 Fogder ved Godsets Administration. Ved at have en lidt ældre og en yngre under Uddannelse i Tjenesten kunde der opretholdes en vis Kontinuitet, hvilket selvfølgelig havde sin Betydning. Henrik Henriksen Borchardt kom til Silkeborg o. 1669. I dette Aars Begyndelse fratraadte Herredsskriver Anders Lauridsen, Resendal, sin Bestilling, hvorefter H. H. Borchardt fra 9. Februar til 14. September 1669 førte Tingbogen. Han havde en Broder, Geert Henriksen, der boede i Viborg, muligvis Handlende, da han undertiden havde Debitorer i Hids Herred; iøvrigt kan intet sikkert oplyses om H. H. Borchardts Herkomst. — 30. Juni 1670 kom Ridefogden ind i Villum Pedersens Gaard i Sejling og spurgte, hvad V. P. havde at »tiende for« (Kvægtiende af de, navnlig i Foraaret, avlede Kalve, Lam m. v.). Villum Pedersen svarede, at han havde 8 Grise og hans Søn 4 Grise, hans Døtre havde 3 Lam, derforuden havde han selv 2 Kalve. H. H. Borchardt forlangte nu Tiende af Dyrene, og Villum gav ham 12 Skilling, heraf tog Fogden de 5 Skilling, idet han forlangte »et Hoved« for Resten. Herom kunde de ikke blive enige, og Fogden gik ind for at tiende hos en Nabo. Da han herefter kom til Villum Pedersen igen, tilbød denne at give 2 Hvid i Tiende af hver af de smaa Høveder, men H. H. Borchardt svarede, at han vilde ikke have Hvider, men et Hoved »eftersom Bægeret var fuldt«. Efter yderligere Ordveksling »gik V. P. ham under Øjnene og slog Kors for ham«, og han kaldte Fogden en Skjælm. Hertil svarede H. H. Borchardt, at han kom for at tiende paa Christian Fischers Vegne. Hertil svarede Villum, at han var Kongens Bonde (d. v. s. Selvejer) og agtede ej Christian Fischer. Det endte med, at H. H. Borchardt slog Villum Pedersen 7—8 Slag over Hovedet med sin Spanskrørsstok »og havde han ikke bekommet en Baan (?) i Haanden og værget sig med, havde han slaaet ham fordærvet, som mange Gotfolk saa . . .«. Det kan bemærkes, at Villum Pedersen var en ret fremtrædende Mand, han var saaledes Sættefoged, da Herredsfogden 1660 var i København til Arvehyldningen af Frederik III som Ene-

voldskonge. — Henrik Henriksen Borchardt nævnes 13. Maj 1678 som forrige Ridefoged paa Silkeborg. Endnu 14. Oktober 1679 var han i Retten, hvor en Debitor lovede at betale ham 12 Sldr. til Jul. 26. Juni 1682 omtales sal. Henrik Henriksen Borchards Enke Johanne Nielsdatter¹¹). 1677—78 nævnes nogle Gange Hans Carstensen, Forvalter paa Silkeborg.

Som Efterfølger møder vi i Begyndelsen af 1681 Peder Rasmussen Lihme. Han havde dog rimeligvis tjent paa Silkeborg nogle Aar, forinden han paa nævnte Tidspunkt repræsenterede Godset paa Tinge. Han var født o. 1651 i Horsens, Søn af Handelsmand Rasmus Pedersen Lihme og Birgitte Christoffersdatter Lylow. 1667 blev Peder Rasmussen Lihme Medhjælper hos Ridefogden Anders Pedersen paa Saltø Hovedgaard ved Næstved, hvor han senere selv blev Ridefoged og opholdt sig til han o. 1675 kom til Silkeborg¹²). I November 1681 blev han gift med Anna Rasmusdatter Fischer, Datter af Rasmus Fischer til Allinggaard. Ved dette Ægteskab kom Peder Rasmussen Lihme i Slægtskab med ikke blot sin Principal Daniel Fischer paa Silkeborg, Hustruens Farbroder, men med alle Christian Fischers øvrige Søskende og Arvinger, der efter hans Død i April 1677 rykkede ind paa Silkeborgegnens større Gaarde. 1683 blev Peder Rasmussen Lihme Forpagter af Sjelle Skovgaard og kom senere i Besiddelse af Farregaard i Sporup Sogn. Ved Erhvervelse af mere Gods flere Steder i Egnen samt ved Køb af jus patronatus til Skanderup, Them og Gjern Kirker i 1689 synes Peder Rasmussen Lihme at have naaet en vis Anseelse som Godsejer. 1. Februar 1698 udnævntes han til Kammerassessor. O. 1704 havde han Frijsenborg i Forpagtning.

Da Peder Rasmussen Lihme 1. Februar 1681 første Gang nævnes i Hids Herreds Tingbog, mødte han for Daniel Fischer, der førte Sag mod sin Broders, Clemen Fischers, Svigersøn Iver Knudsen. Bag denne Familiestrid laa en endnu mere omfattende Affære, der drejede sig om Fordelingen af Arven efter Christian Fischer mellem hans efterladte Hustru Mette Harders og hans Søskende. Hun blev i første Omgang forfordelt, men fik ved Højesteretsdom af 6. Juli 1678 tilkendt 2000 Rdl., som Daniel Fischer paa sine Slægtinges Vegne maatte lægge ud. Heraf skulde Kirstine Clemensdatter Fischer, gift med Iver Knudsen, tilbagebetale 200 Rdl., hvilket Beløb udgjorde en Søsterlod. For disse 200 Rdl. havde Ægteparret faaet, saa vidt ses, Halvdelen af Vester Kejlstrup, der 26. Marts 1681 »solgtes« til Daniel Fischer af Iver Knudsen, som herefter fik Silkeborg Kro. Naar Peder Rasmussen Lihme ikke har efterladt sig ret mange Vidnesbyrd om sit Virke som Ridefoged paa Silkeborg i Tingbogen, skyldes det, at Daniel Fischer ofte selv mødte paa Tinge for at varetage sine Sager.

Peder Rasmussen Lihme og Anna Fischer havde mange Børn¹³). Af Sønerne blev Rasmus Pedersen Lihme, født paa Farregaard 1682, Præst i Them fra 1707—43, til hvilket Embede Faderen jo havde Kaldsret.

Selv om endnu Peder Rasmussen Lihme maaske blev tituleret Slotsskriver, var der selvsagt nogen Forskel mellem de Beføjelser, der o. 1680 var tillagt Ridefogden paa Silkeborg, og den Indflydelse, som i tidligere Tid var tillagt Slotsskriveren i det kongelige Len. Anttsskriverstuen flyttedes som allerede nævnt fra Silkeborg 1671. Samtidig blev Godset efter Christian Fischers Død udstykket, og paa nogle af de fraskilte Gaarde sad nu Folk, der i mange Tilfælde selv kunde optræde i Ridefogdens Rolle; dette gjaldt navnlig Laurits Christoffersen paa Vester Kejlstrup (gift med Clemen Fischers Datter Anna Clemensdatter Fischer), som tidligere havde været Herredsskriver i Hjelmslev Herred og Birkeskriver ved Skanderborg Birk, og snart efter Gaardens Overtagelse i 1681 skulde blive hjemmevandt ved Hids Herreds Ting. Heller ikke

Daniel Fischer holdt sig som nævnt for god til at placere sig ved Tingstuens Bord, naar han som Husbond paa Silkeborg havde Forretninger at føre. Under disse Omstændigheder har Ridefogden Niels Nielsen, der først nævnes 5. December 1682 og formentlig har været i Tjenesten til omkring Nytaar 1684, ikke efterladt sig noget særligt Indtryk. Det samme gælder »velfornumftige Ungkarl« Jens Nielsen, der første Gang nævnes 15. Juli 1684. Et Par Aar efter, 24. August 1686, havde Jens Nielsen (Tilnavn Skjellerup) sammen med en Skovfoged Held til at antræffe en Gaardmand Anders Pedersen Dyhr, der boede paa Anneksgaarden i Svostrup, og undervejs hjem fra Silkeborg »strax ved Lildsø« var gaaet i Gang med at fælde en Eg. Da de spurgte Anders Pedersen Dyhr, hvad han her havde at bestille, fik Jens Nielsen »mange ubeskedene Ord« og blev kaldt Skjælm, Tyv samt Rakkerknægt, hvilket Skovfogden, Jens Rasmussen Busborg, kunde bevidne. De pantede nu efter Lovens Bogstav A. P. Dyhrs Økse og tog ham desuden med til Slottet med Heste og Vogn. Til alt Held havde han ikke faaet Træet paa Vognen, og det lykkedes ham at snakke sig fra Sagen, ogsaa de ærerørige Ord til Ridefogden, idet A. P. Dyhr hævdede, de var sagt i Drukkenskab, hvilket var en acceptabel Undskyldning. — 28. September 1686 havde Jens Nielsen ladet Kirsten Poulsdatter i Funder føre for Retten, beskyldt for Trolddomsrygte. Oluf Sørensen i Abildskov vidnede, at saa længe han havde kendt Kirsten Poulsdatter, vidste han ikke af nogen Trolddomssag imod hende. Men han vidste ogsaa, at i de 12 Aar, hun havde boet i Funder Sogn, havde hun været berygtet for Trolddom, og Peder Jensen i Elkjær, der havde kendt hende i 20 Aar, vidnede ligesaa. Næste Tingdag var Daniel Fischer selv mødt i Retten for at høre Kirsten Poulsdatters Forklaring. Den gik ud paa, at hun kunde »signe Heste for Orum (Orm?) og Kvæg for Vrid, om det havde vreden sine Ben«. Altsaa havde hun nærmest været Dyrekvaksalver. Hun begærede at »blive prøvet med Svømmen«. (Her er Tale om den saakaldte Vandprøve for Hekse, der bundet blev kastet i Vandet. Flød Heksen ovenpaa, var hendes Skyld bevist). Kirsten Poulsdatter blev dømt til at have sin Boslod forbrudt samt at rømme Landet.

Niels Henriksen Vendelboe nævnes 26. November 1694 som Fuldmægtig eller Ridefoged paa Silkeborg. Han var Søn af Henrik Andersen Vendelbo, der havde været Skovrider og bosat i Grauballe, gift med Lisbeth Nielsdatter. Hun var Datter af Præsten Niels Pedersen Holst i Skanderborg, hvis Hustru, Karen Thomasdatter Fischer, var Søster til Christian Fischer og blandt Arvingerne til hans efterladte Gods. Hendes Part var Bøndergods i Sejling, Grønbæk og Svostrup Sogne, og det ser ud til, at Præsten og hans Hustru snart efter Arvens Modtagelse har overladt Godset til deres Datter, Lisbeth Nielsdatter og Svigersønnen Henrik Andersen Vendelbo, der var død før 13. September 1687. Derefter giftede Enken sig med Løjtnant Jens Augsburg. Blandt Værgerne for sal. Henrik Andersen Vendelboes umyndige Børn var ogsaa Peder Rasmussen Lihme, desuden naturligvis Daniel Fischer, der vel snart efter har taget sin Myndling til sig paa Silkeborg og ladet ham oplære i Godsadministrationen. Niels Henriksen Vendelboe gik saaledes ind til Tjenesten under begunstigede Omstændigheder, idet han ikke blot var af Herskabets Slægt, men ogsaa havde arvet sin Part af Slægtens Velstand. Om hans Virke som Ridefoged er vist intet særligt at nævne — et enkelt Skovtyveri nu og da hørte jo til Hverdagens Hændelser.

Da Daniel Fischer døde 8. August 1707, var hans Søn Christian Fischer 18 Aar og endnu for ung til at indtræde i Faderens Sted som Leder og Administrator af Silkeborg Gods. Heldigt derfor, at Niels Henriksen Vendelboe i denne Situation kunde paatage sig Ledelsen og Ansvaret og derved gengælde,

hvad han utvivlsomt havde at takke Daniel Fischer for. Han fik dog ogsaa Tid at varetage personlige Interesser. 9. August 1706 havde han indstævnet sine Medarvingers Tjenere (Bønder) i de forannævnte Sogne for Restancer. En saadan Indstævning kan ikke betragtes som Udtryk for en haardhændet Fremgangsmaade mod Fæstebønderne, nærmest en Formsag, idet Restancelisten een Gang aarlig skulde tinglæses for at bevare sin Gyldighed¹⁴). Niels Henriksen Vendelboes Stedfader Jens Augsborg paa Grauballegaard synes at være død o. 1708. Herefter lod N.H.V. 25. Juni 1708 oplæse Stævning til Amtmanden Hans Nansen samt Skovrider Morten Spormann angaaende Skovens Tilstand paa det arvede Gods i Grønbæk-Svostrup Sogne: »Efter at jeg mig haver tilkøbt Halvparten af Grauballegaard tillige med en Del andet Jordegods i Svostrup Sogn og det øvrige af samme Gaard og Gods er under mit Formynderskab betroet«¹⁵). O. 1710 er Niels Henriksen Vendelboe, saa vidt ses, fratraadt som Ridefoged paa Silkeborg, idet Christian Fischer dette Aar afsluttede et toaarigt Ophold paa det kgl. ridderlige Akademi i København for derefter at tage Ophold paa Godset.

Da Niels Henriksen Vendelboe 1708 overtog Grauballegaard, lod han tage Syn over Gaarden. Dette skete rimeligvis af Hensyn til hans Medarvinger, hvoraf der var flere, nemlig Jens Augsborgs Børn af tidligere Ægteskab(er): N.H.V.s Søkende, hvoriblandt Broderen Mogens ved Giftermaal med Elisabeth Nielsdatter blev Ejer af Søgaard paa Holmsland fra 1699 til sin Død 1709¹⁶), desuden Broderen Anders samt Søstrene Karen og Bodil, hvoraf sidstnævnte 1705 var blevet gift med Hr. Ove Guldberg¹⁷); endelig var der Børn efter Jens Augsborg og Lisbeth Nielsdatter. Disse Medarvinger har Niels Henriksen Vendelboe maatte udkøbe af Gaarden til en Pris, der svarede til den Vedligeholdelsestilstand, hvori Bygningerne fandtes. Synsforretningen oplyser:

»Stuehuset, 19 Bindinger, fattes Lægter og Straa paa den ene Side, og 30 Alen Leder (i Bindingsværket). Næst op til samme Længe staar (et andet Hus bestaaende af) 12 Bindinger, hvorudi er en Stue i den ene Ende, Kohus i den anden. Overalt fattes Leder, Lægter og Straa. Udi den østre Side af Gaarden staar 24 Binding Hus, brugt til Hestestald og Fæhus, hvilket ganske staar paa Rav og strax vil repareres, eller det af sig selv nedfalder. I den nordre Side staar 2 smaa Ladehuse, det ene 9 Binding, det andet 8 Binding, begge meget brøstfældige paa Leder, Tømmer og Tag, saa vi skjønner, at Gaardens Avl derudi ei kunde bierges. I vestre Side af Gaarden et lidet Hus 12 Bind., brugt til Fæhus, for nogle Aars Tid (siden) opbyggt af gl. Tømmer, opsat og tømret ganske slet. 7 Binding Tørvehus — ganske paa Rav. 7 Bindinger kaldes Skolehuset, i den ene Ende en liden Stue, i den anden Ende et Vognhus, brøstfældig. Et nyt Ladehus, 20 Bindinger, som Niels Henriksen Vendelboe nu af nyt har ladet opsættes«.

Samtidig blev Skovene synede. »Borup, Nebet og Grauballe Skov (bestaar af) høje, aabne Bøge. Ingen Ege eller Underskov. Meget Tophælden (delvis udgaaet) paa Undersiderne, især mod Vest. Mere end en Trediedel af Skoven bestaar af tophældne eller udgaaede Træer«¹⁸).

Niels Henriksen Vendelboes Indsats paa Grauballegaard kan ikke her underkastes nærmere Vurdering. Ved at nedlægge Bøndergaarde, forøgede han Grauballegaards Tilliggende betydeligt, saa den blev en lille Herregaard, der kunde udnytte de underliggende Fæstebønders Hoveripligt. Niels Henriksen Vendelboe døde o. 1720 uden at efterlade sig Livsarvinger, hvorefter Christian Fischer overtog Grauballegaard.

Den sidste af Fischer-Tidens Ridefogder paa Silkeborg var Hans Jacob Bæhr, der stammede fra Haarup¹⁹). Efter Oplæring under Niels Henriksen

Vendelboe indtraadte han o. 1710 i dennes Plads. — 5. August 1715 havde Præsten i Kragelund, Hr. Carl Ermandinger, indstævnet Mette Christensdatter i Paarup, fordi hun havde brugt Ukvemsord mod hans Nabokollega Jens Nørholm i Gødvad, da denne en Søndag var hans Stedfortræder i Funder Kirke. Hun havde sagt, »at der skulde fare en Djævel i baade Præst og Degn for den Tjeneste, de havde holdt«. Nu var Hr. Jens Nørholm vist rigtignok kommet lidt sent til Funder Kirke den 16. Juni 1715 og havde yderligere haft en mindre Skærmydsel med Mettes Mand under Altergangen. Da Stævningmændene var hos Mette Christensdatter, havde hun sagt: »Lad Carl Ermandinger kysse mig i min R . . .« Saa havde da Hans Jacob Bæhr faaet til Opgave at møde i Retten for at forsvare Mette Christensdatter, hvis Mand var Fæster under Silkeborg. Overfor Beskyldningen angaaende hendes respektløse Ord om Præsten spurgte Hans Jacob Bæhr, »om ikke der ved Stævningens Forkyndelse havde været en anden nærværende, som Mette Christensdatter kunde have ment . . .« Det var der ikke. — Vi ser her Ridefogden i den lidt ubehagelige Rolle, som ogsaa nu og da kunde forekomme, nemlig at skulde forsvare en undergiven, der uomtvisteligt havde forset sig. Hans Jacob Bærhs Replik tør maaske sættes som en Slutningsvignet for, hvad der foranstaaende har kunnet fremføres om Ridefogdernes mangehaande Forretninger, som krævede Hensyn til Herskabet, men ingenlunde tilsidesatte Hensynet til Bønderne, hvis daglige Ve og Vel trods alt blev varetaget under fuld Respekt for Lands Lov og Ret.

NOTER:

- 1) Hans H. Fusing: Herremand og Fæstebonde, 355.
- 2) Personalhistorisk Tidsskrift (P.T.) 7. Rk. IV, 129.
- 3) Hids Herreds Tingbog (H. H. Tbg.) 10. Juli 1660.
- 4) H. H. Tbg. 26. Marts 1661 (Saml. E. Egeberg: Silkeborg Slot III, 224).
- 5) H. H. Tbg. 16. Marts 1669.
- 6) H. H. Tbg. 11. September 1660.
- 7) P.T. 7. Rk. IV, 132.
- 8) H. H. Tbg. 20. Juli 1669.
- 9) H. H. Tbg. 18. Maj 1686.
- 10) P.T. 7. Rk. IV, 130.
- 11) Lysgaard Herreds Tingbog.
- 12) P.T. 13. Rk. II, 56 ff.
- 13) P.T. 9. Rk. I, 189.
- 14) Hans H. Fusing: Herremand og Fæstebonde, 132.
- 15) Lysgaard-Hids Herreds Justitsprotokol 25. Juni 1708.
- 16) Evald Tang Kristensen: Holmsland, 38.
- 17) E. E.: S. S. III, 110 ff.
- 18) Lysgaard-Hids Herreds Justitsprotokol 7. Juli 1708.
- 19) Hans Jacob Bæhr var gift med Anna Jensdatter, hvis Forældre antagelig var Jens Lauridsen og Anna Andersdatter i Resendal. A. A. var Datter af Herredsskriver Anders Lauridsen, hvis Hustru Margrethe Andersdatter var Søster til Skovrider Henrik Andersen Vendelboe i Grauballe.

Fra Storrिंग Sogn.

Af August F. Schmidt.

STORRING SOGN (Framlev Herred), hvis Annekser er Stjær og Galten, omgives af Stjær, Framlev, Skovby og Galten Sogne samt Hjelmlev Herred (Veng Sogn), fra hvilket sidste det delvis skilles ved Knudaa. Sognets for en Del højtliggende Jorder (Dronninghøj, 46 m) er muldblandede med Lerunderlag. Der skal her til 1 Tønde Hartkorn i Gennemsnit fra 6,2 til 6,8 ha.

Storrिंग Sogn ligger i et Omraade, hvor der i Istiden var en Israndslinje, der Syd for Høver stod tværs over Aarhusdalen. Førhen var den store Stenrigdom karakteristisk for Egnen, et Vidnesbyrd om, at en Isrand havde været stationær her. En særlig stenet Overflade iagttoges saaledes 1903 i en Terrænhøjde af 16—17 m ca. 400 m Øst for »Brandbjærg« ved Storrिंग. Kun enkelte Steder var der da Lejlighed til at se store Sten paa deres oprindelige Plads, bl. a. i en 42 m høj Top straks Vest for Kolkærgaard. Her bestod Jordbunden af en Del store Sten, hvorimellem der fandtes Moræneler. Da Isen begyndte at smelte, stod Isranden fra Sydsiden af Bjærnebjærg (Stjær Sogn) lige Østen om denne Bakkeknudes højeste Parti, og herfra fremad i Aarhusdalen og videre over Storrिंग til Framlev¹⁾.

Storrिंग Sogns Størrelse angaves i 1859 til 2146 Tønder Land. 1904 er Areal paa 2166 Tdr. Land, men der føjes da til, at 19 Tdr. Land er indvundet ved Sødttørring. Nu oplyses, at Sognet er paa 1198 ha²⁾ og at 68 ha her er dækket med Skov. I en Indberetning fra 1731 meddeles, at Langskov tilhører Præstegaarden, denne Skov var da 500 Favne lang og 100 Favne bred, bestod af gammel Bøgeskov og nogle faa Ege; Underskoven var god, bestod af Hescel og El. Gammelgaard Skov var 1731: 50 Favne lang og 150 Favne bred, og den bestod af nogle gamle Egestumper med unge Risbøge og Risege. Høver Skov var 900 Favne lang og bred, bestod af god Underskov, nogle unge Risbøge samt nogle gamle udgaaede og afstøvede Egestumper. I disse Skove fandtes Storvildt, Vildsvin og god Underjagt. I vore Dage nævnes ogsaa, foruden de alt anførte, Skoven Søhave.

Mod Syd i Sognet er ved Knudaa en Del Engstrækninger (bl. a. den udtørrede Gammelgaard Sø).

1731 nævnes, at Storrिंग By havde to smaa Tørvemøser, hvori Byen »til Skikkelighed endnu kan nyde Ildebrændsel 6 à 8 Aar«. Gammelgaard og Høver havde da intet Tørveskær, en Oplysning, der ikke helt stemmer overens med Nutidsmeddelelser. I Sydvest gaar Storrिंग og Venge Mose i et. Det er en Lavmose, der er forvandlet til Eng. Den ligger mellem Gammelgaard og Søballe og er paa 75 ha. Da den af Hedeselskabet i 1926 blev undersøgt, viste det sig, at dens Tørvedybde i Gennemsnit var 1,5 m. Askeindholdet var 22,6 pCt. Paa Grund af dette store Askeindhold fraraadedes det at bruge Mosen til Fremstilling af Brændtørv³⁾, men der blev dog under Krigen 1940—45 gravet

Tørv i Storrिंग Sogn, hvis Moseindhold i Traps Danmark, 4. Udgave VII (1926), 214, er ansat til 8 ha.

Storrिंग Sogn er langstrakt fra Øst til Vest: ca. 6 km, fra Nord til Syd er det i Bredde ca. 3 km. Dets to Landsbyer Storrिंग og Høver ligger hver ved et Vejknodepunkt. Til Storrिंग fører 5 Veje. Disse to Byer, der ligger i ca. 3 km's Afstand fra hinanden (i hver sin Ende af Sognet), udgjorde i Middelalderen hver et Sogn, og de havde da hver sin Kirke. Kirken i Høver blev vel nedbrudt efter Reformationen 1536, hvorefter Høver blev lagt til Storrिंग. Midt imellem de to Byer, men i sydlig Retning har siden Middelalderen ligget en Herregaard, nu benævnet *Gammelgaard*.

Sognet er tidligst blevet bebygget fra Vest. Af de 11 Oldtidshøje, som kendes herfra, ligger de allerfleste i Sognets sydvestlige Del. Forholdsvist sent har man indtaget Jord i dets østlige Parti, hvor der — vel i den senere Oldtid — er blevet grundlagt en By paa et højt Terræn, og her blev i den romanske Stilperiodes Tid (1050—1250) opført en Kirke. Omkring denne har saa gennem Tiderne den By bygget sig, som fik Navnet Rind, saaledes nævnt Aar 1396. 1610 træffer vi Skriveformen *Stourringh*, i vore Dage Storrिंग, men i officiel Skrivemaade *Store-Ring*.

Ordet Rind, der ikke kendes i Dansk, men er det samme som norsk Rind, Rinde »Jorddryg«, findes flere Gange som Stednavne i Midtjylland. Det er i Nutiden blevet til Rind (bl. a. som Herredsnavn), Ring og Rønde. De tilsyneladende sammensatte Navne Storrिंग, Lillering og Fruering, er i Virkeligheden Eksempler paa det sammensatte Rind; Tilføjelserne er sket i forholdsvis sen Tid, for at man kunde holde Navne af samme Form paa nærliggende Lokalteter ude fra hinanden. Ordet er en Sideform (Aflydsform) til Rand, der forekommer usammensat som Stednavn med lignende Betydning som Rind⁴). *Store-Ring*, Storrिंग, hvis oprindelige Betydning altsaa er Jorddryg, Bakkekam, er et Naturnavn, der sigter til de store Bakker, som navnlig er fremtrædende ved Storrिंग. Staar man Syd for Byen og ser op mod den højtliggende Kirke, forstaar man umiddelbart Landsbynavnets gamle Betydning, givet efter den høje Bakkekam, hvorpaa Landsby og Kirke i fjerne Tider blev anlagt og bygget.

Storrिंग bestod 1683 af 10 Gaarde og 1 Hus. Gaardenes Hartkorn var da 48,42 Tønder. Huset havde 0,13 Tdr. Htk. Anden skyldsat Jord var paa 0,39 Tdr. Htk. Hartkornet var ialt 48,94 Tdr. Det dyrkede Areal var paa 366,1 Tdr. Land. *Gammelgaard* havde 8,82 Tdr. Htk. Dyrket Areal var 41,9 Tdr. Land. Med Høvers dyrkede Areal var der ialt i Sognet 1683: 628,8 Tdr. Land, som var under Plov⁵).

Storrिंग Bys Marker bestod nævnte Aar af 3 Vange: Lillevang, Lundmosevang og Søvang.

Lille Wang laa Syd for Storrिंग. Paa dette Markomraade var ifølge Markbogen fra 1683 følgende Navne:

Store Bøn Land (Store Bønneland). Huskes endnu. *Slatørn Fald*. Har Navn efter Slaaenbuske. Fald betegner en Hovedinddeling af Agrene. Et Fald udgjorde ofte en Samling Agre. Fald kan ogsaa betyde »Skraaning« eller »være beliggende« (»Agrene falder mod Solen«). — *Meil Snabe Fald*. Mellemnabefald. Snabe betegner en Strimmel Land (eller Skov), der strækker sig ind i Marken. — *Skind Kjoler Vig*. Hvorfor dette Areal har faaet Navn efter en Skindkjole er ikke godt at vide. Det synes ikke let at kunne finde nogen anden Betydning af Navnet. — *Lang Holms Ager*. — *Stiuels Blocher* Nordvest for Storrिंगgaard. Navnet kendes endnu. *Stiuels*, *Styvets* er sandsynligvis det samme Ord som ældre nydansk Støvl, »Kær, Sump«. Blok betegner et kort Agerstykke. De har nok her ligget i lave, fugtige Omgivelser. *Kirchegaard Fald* (Kirkegaardsfald). Har nok grænset op til Kirkegaarden, der ligger paa en sydvent Skraaning. — *Lille Bøn Land*. Ogsaa her

har man dyrket Bønner. — Fellis Blocher. Nogle korte Agre, som man var fælles om. — Høy Balle (Højballe). Balle betegner stigende Terræn. — Øster Rode Fald. Rode er en Maaleenhed. Det er antagelig denne Betydning, man her maa tænke paa. — Jil Kiers Blocher (Ilkærskblokken). Dyrenavnet Igle, eller ogsaa har vi her Ordet II eller Ila, der paa Norsk betyder Kilde, Bæk. — Speyels Ryg, Spejls Ryg (Spejlsryg). Forleddet svarer maaske til det ældre nydanske Spil(de) »Stang, Pind«, saa Navnet kan muligvis betyde en langagtig Højning bevokset med Raltetræer og Buske. — Øster Stiuels Blocher. — Stierhal Blocher, Stier Haal Blocher, Stierhalle. — Forleddet er uden Tvivl Landsbynavnet Stjær (1326 Styærdhæ). Hale kan betegne et smalt Areal. — Saus Kiers Ager. Forleddet er nok Navneordet Saks; her kan have været udsat en Saks til Dyrefangst. — Munche Sig (Munkesig). Sig betyder fugtigt Omraade. Munke hentyder maaske til, at Gammelgaard en Tid hørte til Øm Kloster. — Speils Rys Schouland, Speils Riis. Spejlsris Skovland. Ris: »Krat«. Jfr. Speils Ryg ovenfor. — Skaufs Land (Skovsland). Noch udj Skou vland. Der har før været nogen Skov mellem Storrिंग og Stjær. — Fra Nutiden kendes Navnet Slottens Fald paa Storrिंगgaards Mark. Kan enten hentyde til fladt Terræn eller daarlig Jordbund.

Lund Moese Vang laa Nord for Storrिंग og gik ud til Sognegrænsen. Det første Navn i Markbogen Aar 1683 herfra var Lund Moese Fald. Der findes nu ikke Mose i denne Del af Sognet. Lundmosegaard og Lundgaard er i vore Dage blevet opnævnt efter det gamle Vangnavn. — Siue Blockerne. Korte Agre med Sivbevoksning. Touff Kiers Fald (Toftkærskfald). Har grænset ind til Bytoften. — Grys Ager. Forleddet er vel enten Grus eller det forudvns Ord for Sten: Grjot, senere Gryt, Gryd. Navnet kendes endnu i Marknavnet Gry, et Højdepunkt (159 Fod) Sydvest for Storrिंग. — Dyring Blocker. Vel nok Dyreng Blokker. Her kan Hjorte og Raavildt have holdt til. — Øl Kul Ager. Forleddet er nok »Øgle, Firken«, medens »Kul« antagelig er Tillægsordet kold. — Gaas Blocker (Gaasblokken). — Pals Hædes Fald. Snarest af Navneordet Pald, der i JydsK bruges om alle Forhøjninger med plan Flade, bl. a. en afgrænset mindre Bakke. — Vrang Fald, Vrong Fald. Vrang hentyder til Markens Form, vranget, forvreden. — Bøkens Fald. — Vaas Blocher (Vaseblokker). Vase er en opfyldt Vej over en lav Grund. — Mus Balletz Fald, Muus Ballis Fald (Musballefald). — Erte Krogs Fald (Ærtetekrogsfald). — Offuer Ting Steen. Hentyder maaske til en Vej, der har haft Forbindelse med Herredstinget. — Tusæl Blocher, Tusel Blocher. Maaske Dyrenavnet Tudse. — Aars Blocher. — Aars Blocher Skous Land. I vore Dage er der et Omraade Nord for Storrिंग, der hedder Aarhus Banke. Herfra kan man se til Aarhus (Aars). — Skous Land til Lund Moese Vang. Der er nu ikke længere Skov paa Marken Nord for Storrिंग. — Skausmaalls Land (Skovsmaalls Land). — Brende Mand Skaufland. — Brede Mands Høy. Brede er antagelig Fejlskrivning for Brende. Navnene maa vel hentyde til, at Omraadet her er blevet ryddet ved Afsvidning (Svedjeland). I Nutiden har man Naturnavnet Brandmandshøj Nord for Storrिंग. En Gaard hedder Brandmandslund. Den ejes af Niels Andersen.

Søe Wangen ligger Vest for Storrिंग. Her var 1683 Navnene: Gaade Agere (Gadeagre). — Lang Tofte (Langtofte). — Bielles Fald. Bjelle kan betyde Kalvebrøl eller en lignende Lyd. Maaske hentyder Bjel (Bjæl) til Ekkolyd her. — Søbierge Fald. Sønavnene i Vangen er givet med Henblik paa den nu udtørrede Gammelgaard Sø. — Søe Toffte (Søtoften). — Søe Mand.

Vog Kiers Fald. Vog (vag) »daarlig, ringe«, hentyder til Jordbunden. — Lille Krogrøg. — Lange Krog Ryg. Ryg betegner en langagtig, her kroget, Forhøjning af Jordsmonnet. — Sletagre, vel jævne Agre. — Offuen Gammel-Gaars Stien. En Sten har maaske fungeret som Skelmærke indtil Gammelgaards Mark. — Graastens Fald. Kanske er dette Navn givet i Allusion til ovenomtalte Kampesten. — Grysager, Gryes Agere. Samme Betydning som Grys Ager paa Lundmosevang. — Huasens Fald. Antagelig Vasens Fald. En Vase er en lidt høj og anlagt Vej over blød Grund. — Søe Haugen. Haude, et indgærdet Areal. — Bielles Fald. — Synden Schoufs Haue (Sønden Skovhave). — Toften. Navnene Vasens Fald — Toften er Præstegaardens Særjord. — Søfren Frantz Toffte (Søren Frands' Tofter).

Fra Nutiden kendes Navnene Dronninghøj (145 Fod) og Stejlhøj (137 Fod) Sydvest for Storrिंग. De er knyttede til Sagnet om Rane Jonsens Henrettelse (se senere). Morbestien er Navnet paa en Lokalitet i Lavningen ved Bækken, der danner Skel til Stjær Sogn. Første Led i Ordet er vel Mor, »Mosejord, tørveagtig Jord«, sidste Led Ste n. Af disse findes der mange hinsides Sogneskellet paa Thomasbore (-baare) og i Stenskov (Sydøst for Storrिंग). Gamle Folk i Egnen fortæller, at Navnet har sin Oprindelse i et Mord, som her engang skal have fundet Sted, og at sidste Led i Navnet er Sti. En saadan skal have været langs med Bækken.

*

Som tidligere nævnt var der i 1683 i Storrिंग By 10 Gaarde og 1 Hus (der var da ialt i Sognet 20 Gaarde og 2 Huse). 1769 havde Sognet 276 Indbyggere. 1782 blev dets 2 Byer u d s k i f t e d e, Storrिंग under Ledelse af Landinspektør Wesenberg. De 10 Gaarde her blev stjerneudskiftede⁶⁾. De blev liggende paa deres gamle Pladser i Byen, men i det følgende Aarhundrede blev 6 Gaarde u d f l y t t e d e, medens 4 stadig har deres gamle Beliggenhed i Storrिंग, der i sin oprindelige Byplan er en Terrænby, anlagt Øst—Vest nær Markskraaningene ned mod Aarhusdalen. Med Udflytningen indtraf der Ændringer i Byens ældgamle Grundplan, der iøvrigt har været ganske enkel. En Vej hen foran den — sikkert — ældste Række af Bygninger Nord for denne. Umiddelbart Nord for Kirken deler Byvejen sig i to, den ene Vej fører mod Vest, den anden gaar mod Syd ned forbi Kirken.

1787 var der i Storrिंग Sogn 268 Indbyggere. 1801: 286. 1834: 510. 1840: 558. 1850: 593. 1855: 608. Samme Aar var der ialt i Sognet 35 Gaarde og 73 Huse, altsaa en mærkbar Udvikling siden 1782. 1855 laa de 18 Gaarde og 21 Huse udenfor Byerne. 1870 var Indbyggertallet 665. 1880: 647. Ved samme Tid var der her 34 Gaarde og 75 Huse, hvoraf 19 Gaarde og 21 Huse udenfor Byerne. 1890 var her 570 Indbyggere. 1901: 581. Da havde Sognet ialt 116 Gaarde og Huse. 1906 var Befolkningmængden 593. 1911: 590. 1921: 575 boende i 128 Gaarde og Huse. 1925: 537 Beboere. 1930: 515 — og 1950: 469. Da var Husstandenes Antal 127. Den lille Stigning — og undertiden Nedgang — i Folketallet siden 1840 viser, at vi her har med et udpræget Landsogn, fjernt fra en Købstad, at gøre.

I 1859 nævnes det, at der var 2 Pottemagere i Storrिंग Sogn, og i 1890'erne fortaltes det til Evald Tang Kristensen, at der i Storrिंग havde levet en snild og dygtig Mand, Kristen Skovfoged, der havde lært sig selv at være Urmager. Ellers var Sognets Beboere jo beskæftiget med Landbrug, bortset fra enkelte Haandværkere. I vore Dage er i Storrिंग 1 Smed (med Maskinfabrik), 1 Brugsforening, 1 Gartneri og 2 Vognmænd. Endvidere er her Forsamlingshus, opført 1914, samt Kirke og Skole. Der er ialt i Byen 24 Beboelser, heriblandt 4 Gaarde. Der hører endvidere til Storrिंग ca. 30 Gaarde og Landejendomme; ialt omtrent 54 Hjem regnes hørende til Kirkebyen.

*

Omtrent midt i Storrिंग Sogns Sydparti ses i Vestkanten af den o. 1830 paa Foranledning af P. Wittusen udtørrede G a m m e l g a a r d S ø (der nu er Eng) en svag Højning, det sidste Minde om, at her laa i Middelalderen en Borg med det særegne Navn S a n d g r a v. Maaske har Sandflugt hernede i det nærmeste Naboskab blottet et Omraade, saa der er fremkommet en Fordybning, der har lignet en Sandgrav, hvorfra Navnet paa Borgen saa er hentet. Sandgraven kan ogsaa skylde sin Oprindelse Fjernelse af Sand og Grus

til Borganlægget, og det derved opstaaede Skaar i Jordoverfladen har saa givet Anledning til det for en Storgaard usædvanlige Navn.

Paa Sandgrav skal R a n e J o n s e n, der iøvrigt ejede Jordegods forskellige Steder i Landet, have boet en Tid. Efter Kongemordet i Finderup Lade 1286 blev han sammen med 8 andre Stormænd dømt fredløs, og som saadan blev han fanget og henrettet ved Roskilde 1294. Et Sagn, første Gang i vor Form offentligt meddelt i Danske Atlas IV (1768), 212—13, fortæller, at Rane blev henrettet og lagt paa Stejle paa Stejlhøj Vest for Storning Præstegaard, og paa Dronningens Høj Nord herfor stod Enkedronning Agnes og bivaandede Eksekutionen. Fra Danske Atlas er Sagnet overgaaet til Traps Danmark saavel som til Egnens Folketradition, hvad man ser af en Sagnoptegnelse i Evald Tang Kristensens Danske Sagn III (1895), Nr. 987, hvori ogsaa berettes, et paa Ladegaardsagre hen efter Storning til har Ladegaarden til »Sandgrav-vold« ligget, og her var de to Høje: Dronningens Høj og Stejlhøj. Det gamle uhistoriske Sagn er Udtryk for Folkets Trang til at faa saa meget af Ranes Historie som muligt henlagt til den Egn, hvor han i sine Velmagtsdage havde en Borg. Sandgrav havde i Middelalderens ufredelige Tider en fortrinlig Beliggenhed i fæstningsmæssig Henseende, idet den laa ude paa en Ø i Gammelgaard Sø. Her i afsides Omgivelser i en herlig Egn har den store Øjenskalk ret kunnet føre en Herremandstilværelse, naar han ikke var til Færds andetsteds. Det er iøvrigt ikke meget, man ved om Sandgrav. 1342 blev den lille Herregaard skødet til Stig Andersen Hvide af Marsk Stigs Æt. Det var Stigs Broder, Ove Andersen, der afhændede Borgen nævnte Aar, da dens Navn skreves »Sandgraf«. Erik af Pommern tildømte 1396 Karine, Svend Jensens Efterleverske en Gaard i Rind (Framlev Herred), hvilken hun 1398 solgte til Anders Truelsen, der 1410 lod den overgaa til Dronning Margrete. 1443 var »Sandgraff Rind« i Bondeje. Sandgrav er senere blevet nedbrudt (maaske brændt), og af dens Voldsted er ikke meget bevaret, idet Størsteparten af den ved Kunst frembragte Borgø efter Gammelgaard Sø's Tørlægning o. 1830 efterhaanden er blevet udkørt til Fyld. Voldstedet ses nu kun som en svag Højning i det ret lave Jordsmon, hvor forhen var en blank Søflade. I 1920 foretog Nationalmuseet en Udgravning af Sandgravvold, men ogsaa senere er der blevet gravet her af sagkyndige. Ved disse Udgravninger fandtes paa Borgøen foruden Tømmer fra Bindingsværkbygninger en Del velbevaret Keramik m. m. fra det 14. Aarhundrede, ligesom der blev fremdraget Partier af en svær Egetræsbro, som fra Øen førte over 100 m paa skraa mod Land i Nordvest. Da jeg i 1947 besøgte Stedet, kunde man se flere Bjælkestykker fra denne Bro stikke op over Grønsværet. Hvor Broen har naaet Land, findes et udpløjet Voldsted, bestaaende af to Banker, kaldet Klosterknoldene. Sagnet henlægger med Urette et Kloster til denne Forborg (Forskansning) for Borgøen. Det er usædvanlig lidt, der er at se af Rester af Ranc Jensens Borg, men derfor er der alligevel noget stærkt dragende over Egnen her, ikke mindst naar man staar paa Højdedraget paa Gammelgaards Mark Nord for den udtørrede Søflade. Her kan man netop se den lave Voldstedskuppel, hvis man da har et øvet Øje til at opdage omtrent udslettede Fortidsminder⁷⁾. Danske Atlas oplyser, at Rane Jonsens Afkom skal have givet et Stykke til Storning Præstegaard, kaldet Langelof og et Parti Skov benævnet Langeskov (Navnet endnu kendt).

Gammelgaard, der tidligere var paa 365 Tdr. Land (i Traps Danmark er angivet ca. 201 ha), er Sognets største Ejendom. Den er allerede nævnt under Christoffer af Bayern (regerede 1439—48) og atter 1467. Den skal ifølge Danske Atlas 1768 være bygget af Tømmeret fra en gammel Ladegaard paa

Storrिंग Mark. Navnet *L a d e g a a r d s m a r k e n* nævnes i Markbogen 1683, og i Sagnene om Rane forekommer denne gamle Stedsbetegnelse ogsaa; den gælder Omraadet mellem Storrिंग og Gammelgaard. Gammelgaard blev af Christoffer af Bayern pantsat til Øm Kloster⁸⁾, hvorfra den efter Reformationen 1536 blev inddraget af Kronen. Den laa senere under Skanderborg Slot og udlagdes o. 1670 til Ryttergods. 1683 havde Gammelgaard 8,82 Tdr. Hartkorn; det dyrkede Areal var da kun 41,9 Tdr. Land. Gaardens Beboer hed Niels Mortensen, og dens Jorder var inddelt i 3 Marker: 1. Rugmarken, kaldtes »Høgs Spongs Mark«. Spong er maaske identisk med Spang: Gangbrædt over et Vandløb. 2: Felleden, kaldes Øster March. 3: Biug Marchen, kaldes Lagar Marchen og var 50 Agre stor. Lagar er Markbogskriverens Stavemaade af L a d e g a a r d. Endvidere hørte til Gaarden: H a u r - b a l l e, et stigende Terræn, der var besaaet med Havre. Endelig: »Et Houet, som ligger for: long Krog Ryg« paa Storrिंग Mark. Houet er det samme som Hoved, her i Betydningen Forager. Den lille H a u e (Den lille Have) var et sandsynligvis indgærdet Areal, der hørte til Gammelgaard, hvis Navn maa have sin Oprindelse fra »Gammel«, der i Marknavne betegnede Jord, som hvilede i 3—4 Aar eller flere, inden den igen kom under Plov. Saadanne Arealer, der i Landsbyfællesskabets Tid benævntes »gammel Jord«, har givet Navn til Aarhusegnens mange »Gammelgaarde«⁹⁾.

Sagnet fortæller, at en Lindorm havde lagt sig om Hovedbygningen paa Gammelgaard. Saa kom der en Mand og tilbød at ville sætte den væk, naar de vilde sikre ham, at der ingen Lindorme fandtes i en Mils Omkreds. Han dræbte den ogsaa, men da han havde gjort det, kom der en anden Lindorm og dræbte ham¹⁰⁾. Dette Lindormesagn hører til denne Sagntypes store Skare; det er ret ejendommeligt, at det er blevet knyttet til en Gaard som den, vi her beskæftiger os med. Det er næppe af høj Alder herfra.

Da der i 1767 holdtes Auktion over det skanderborgske Rytterdistrikt, købtes Gammelgaard af P. J. Hillerfeldt for 3357 Rigsdaler. 1787 købtes Gaarden af J. v. Haven Høst. 1801 af Jens Sørensen, 1808 af hans Broder Niels Sørensen (senere til Hindsels), fra ca. 1830 af J. P. Wittusen og derefter Chr. D. Hansen. Han forøgede Gaarden, der 1844 var blevet sat til 16 Tdr. Hartkorn, og solgte den (med 32 Tdr. Htk.) 1877 for 260.000 Kr. til den bekendte Købmand Hans Broge i Aarhus, der erhvervede den til sin Søn Hans Broch Broge, men i 1897 overtog Hans Broge Gaarden paany. Gammelgaards Hovedbygning er fra 1860, men efter en Ildsvaade 1878 blev den restaureret og opført som man kender den nu, bestaaende af et Midtparti med Kvist og to Sidefløje i et Stokværk. Avlsbygningerne er fra 1878, byggede i gule Sten. Kostalden er nyopført 1938, de øvrige Avlsbygninger fik fast Tag 1937—39.

Straks efter Hans Broges Død 25. Mars 1908 afhændede hans Arvinger den store Gaard til dens mangeaarige dygtige Bestyrer August Christiansen, efter hvis Død 1933 Gaarden forpagtedes til hans Søn H. V. Christiansen. 1942 overtog han Gaarden, der 1956 købtes af Jørgen Overgaard, Søn af Proprietær Søren Overgaard, Højbygaard. Efter et Frasalg af 102 Tdr. Land er Gammelgaard nu paa 262 Tdr. Land.

*

Storrिंग Kirke (ca. 16 km VSV for Aarhus), der nu er selvejende, ligger i Byens sydlige Udkant med Kirkegaarden skraanende ned ad det sydvendte Bakkefald. Den fordums Kirke, fra den romanske Tid, havde Taarn, Hvælving over Koret og Bjælkeloft. 1524 skulde Storrिंग Kirke give 9 Mark til Landehjælpen. I et Kirkesyn fra 3. Juli 1661 nævnes, at Bygningen havde

teglhængt Vaabenhus og Taarn. 1890 blev den gamle Granitkirke nedbrudt, og den nuværende blev (ved Arkitekt V. Puck) opført af røde Natursten paa Granitsokkel og i romansk Stil. Den bestaar af Skib og Kor samt et ret højt, firesidet spidst Taarn (i Vest), der kan ses viden om. Taarnrummet er Forhal, Skibet har aaben Tagkonstruktion og Koret har Bjælkeloft. I Koret er en malet Frise: Apostlene. Inventaret er for Størstedelen paa heldig Maade overflyttet fra den gamle Bygning. Altertavlen fra ca. 1535 er i Renæssancestil, med et Krucifiksmaleri af Andreas Fritz fra 1860'erne. Den kraftige romanske Granitfont er ornamenteret med Dyrefigurer. Den smukt snedkrede Prædikestol er fra 1638, skænket af Sognepræsten Jens Jensen Snekdrup. Et skriftløst Epitafium fra Renæssancetiden bruges nu som Præstefortegnelse. Paa Koldinghus Museum opbevares nu ret plumpt udskaarne Epitafier i Barokstil over Birkedommer Johs. Hansen Snel (død 1749) med to Hustruer, og over Sognepræst Anders Christensen Vinding (død 1752) og Hustru¹¹⁾. — I Kirken er Indskrifter paa Alterbæger, Oblatæske, Alterstager og Prædikestol, og paa Kirkegaarden er 2 Gravskrifte fra 1700-Tallet, ligesom der paa en Sten foran Indgangsdøren til Stuehuset i Storrिंग gamle Præstegaard var en Indskrift. Disse Indskrifter er af C. H. R. Heilskov offentliggjort i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 4. Række, II. Bind 2. Hefte (1915), 182—85, hvorfor de ikke skal gengives her.

Storrिंग fik 1721 en af Frederik IV.s Rytterskoler, som eksisterer endnu og har den bekendte Tavle med Fr. Rostgaards Vers anbragt paa en Mur. Skolen er gentagne Gange i Tidens Løb blevet forbedret og ombygget, saaledes i 1906 og senere. Byen har nu et godt og tidssvarende Skolevæsen, ligesom Tilfældet er med Høver By, hvis ældste Skole er fra 1828. Der forefindes Oplysninger om Degne og Skoleholdere fra Storrिंग fra før 1721. Af Byens senere Lærere kan nævnes den i sin Tid saa kendte Severin Weiersøe (1814—1897), som fungerede her 1850—78. Historikeren Olaf Carlsson, Skanderborg (død 1956), udgav 1943 Weiersøes værdifulde Dagbog fra Dreng- og Ynglingearene: »En jydsk Drengs Dagbog 1824—1835« (179 Sider). Der er iøvrigt skrevet en hel Del om Severin Weiersøe, som selv var Skribent¹²⁾. Hans Grav findes paa Storrिंग Kirkegaard, hvor man nu kan dvæle ved Mindet om den særprægede og dygtige Skolelærer.

*

Fra Storrिंग Sogn er ikke overleveret særlig mange Sagn eller Beretninger om det for dums Folkeliv. Da den gamle Kirke havde Taarn er der bevaret et Sagn om, at en Kæmpe fra Borum Eshøj vilde slaa Taarnet ned med en vældig Sten, men han forfejlede Kastet, og Stenen faldt paa Skovby Mark. Ligeledes fortæltes det, at det var en Kæmpe, der byggede Storrिंग Kirke. Han blev vred paa den Kæmpe, der byggede Mjering Kirke, som han saa smed en mægtig Sten efter, men den faldt ned paa Rammel Aas i Stjær Sogn eller i Jeksen Dale¹³⁾. Om en Mand, Per Smed i Storrिंग, fortæltes, at han kunde hekse, bl. a. kunde han ramme alt, hvad han skød efter (Friskud)¹⁴⁾. Han kunde ogsaa hjælpe mod unyttig Kærnen. Engang blev han hentet til en Gaard i Stjær, hvor de kærnedede forgæves. Han hjalp dem saa Smørlykke. »Men han ordrede dem til, at de skulde gjøre deres Kar og deres Krukker godt rene«¹⁵⁾.

Den i sin Tid saa kendte Kæltringkvind Sidsel Rolands var fra Storrिंग. Hendes Mand, Døve Lars, drog omkring som Glarmester. Om dette ikke agtbare Par er der overleveret mange Beretninger, hvilket ogsaa er Tilfældet med et berømt Tyvekomploit: Kyvling-Søren, Hus-Ove, Egebjergdrengen og Bitte-Fanden. Den sidste var fra Storrिंग. Disse Folk havde meget Tilhold i Galten, som derfor benævntes Tyve-Galten¹⁶⁾. Om en slem og udspekuleret Dreng, Jakob, der tjente hos Amtsprøsten i Storrिंग, er der en ret udførlig Beretning¹⁷⁾. Han hed efter sit Ophold i Storrिंग altid Jakob Provst.

Skikken at skyde Nytaar ind er ogsaa kendt fra Storrिंग. Herfra fortælles endog om en Mand, der engang skød en rigtig Bøsse af »te Postillin og andre Ting, der stod paa Bordet, det raslede. Folkene kom ud og fik ham ind, og han blev trakteret godt«¹⁸⁾.

Endelig skal nævnes, at den Bog, som Lærer N. Ø. Lassen i 1923 udsendte under Titlen: »Den gamle Landsby« (102 S.), og hvis Handling udspilles 1844—49, har sit frit behandlede, men kulturhistorisk prægede Indhold fra Skørring Sogn (Framlev H.) og ikke fra Storrिंग, som man umiddelbart

forledes til at tro, idet Forfatteren har brugt Storrिंग som Dækkenavn for Skørring, hans Barndomsby, som han har skildret i »ØstjydsK Hjemstavn« 1941, 118—125.

NOTER:

- 1) Poul Harder: En østjydsK Israndslinje (1908), 110—14.
- 2) Traps Danmark, 1. Udg. (1859), Jylland Bd. II, 610. 2. Udg. VI (1879), 53. 3. Udg. V (1904), 139—40.
- 3) Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. Rk., VI (1908—10), 178—79. Fridlev Thøgersen: Danmarks Moser (1942), 35.
- 4) Kristian Hald i »ØstjydsK Hjemstavn« 1945, 80. Jfr. Aarhus Amtstidende 21. Maj 1948.
- 5) Henrik Pedersen: De danske Landbrug (med Indledning af Svend Aakjær) 1928, 224.
- 6) Harald Nielsen i Jyske Samlinger Ny Række III (1954—55), 31, 34, 35, 49. Om Gaardene i Nutiden i Storrिंग se den topografisk-historiske Haandbog: »Aarhus Amt« (1949), IV Del, Framlev Herred, S. 203—215.
- 7) Aarhus Amtstidende 18. November 1947.
- 8) T. A. Becker: De ældste danske Archivregistraturer I (1854), 233.
- 9) Sagnet om Pittesøen i Evald Tang Kristensens danske Sagn III (1895), Nr. 1779, skal henlægges under Venge Sogn.
- 10) E. T. Kr.: Danske Sagn Ny Række II E (1928), S. 136, Nr. 62.
- 11) Traps Danmark 4. Udgave VII (1926), 213—15.
- 12) Se endvidere »ØstjydsK Hjemstavn« I (1936), 165—178. 1942, 131—33. A. Nordahl-Petersen: Danmarks Højskoler (1909), 172. Om Storrिंग Skoles Historie har Niels Kristensen givet Oplysninger i Historisk Aarvog for Aarhus Stift 1936, 172—78. Her er ogsaa en Skildring af Severin Weiersøe.
- 13) August F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten (1933), 283.
- 14) E. Tang Kristensen: Danske Sagn VI (1900), Nr. 727.
- 15) Danske Sagn VII (1901), Nr. 658.
- 16) E. Tang Kristensen: Jysk Almueliv V (1893). Nr. 726. Tillægsbind V (1902), Nr. 209. — August F. Schmidt: Brabrand og Aarslev Sognes Historie III (1939), 141. V (1947), 81. Om Glarmesterslægtens — Ma' Røliks og Glar Karens og deres Efterkommeres — Saga i Storrिंग har Severin Weiersøe skrevet (se Historisk Aarvog for Aarhus Stift 1936, 176).
- 17) E. Tang Kristensen: Jysk Almueliv VI (1894), Nr. 150. Jfr. smsts. VI, Nr. 521.
- 18) Smsts. IV (1893), Nr. 375. Jfr. VI, Nr. 100. — Om Høvers Historie, Stednavne, Sagn m. v. se »ØstjydsK Hjemstavn« 1956, 134—39. Om Forhold i Storrिंग Sogn 1661 (Gaarde og Huse, Svenskekrig, Personalhistorie) se Poul Rasmussen i »ØstjydsK Hjemstavn« 1948, 20, 21, 23, 25, 26, 29.

Præster i Hasle, Skejby og Lisbjerg fra Reformationen.

Af Rasmus Bendixen.

Hasle Sogn hørte sammen med Aaby indtil 1618, da det blev forenet med Skejby og Lisbjerg, hvor det blev Hovedsognet.

1. Simon Christensen Vrold.

Han blev født ca. 1487 og gik i Katedralskolen i Aarhus, hvor han var Elev af Morten Borup. Han studerede i Wittenberg i 1532. Vi finder hans Navn under danske studerende i Wittenberg i Reformationstiden under Navnet: »Simon Crystiernus Cymber«. Her han muligvis truffet sammen med Luther og er blevet grebet af hans Lære. Ved Hjemkomsten blev han Rektor ved Katedralskolen 1533 og som saadan Sognepræst i Vejlbj, der da hørte ind under Rektoratet. Ved Reformationen 1536 blev han Sognepræst i Skejby og Lisbjerg. Han var Præst ialt i 31 Aar.

Simon Vrold var vistnok en velstaaende Mand, han ejede flere Ejendomme i Aarhus. Selv boede han paa en Vikariegaard i Kannikkegade og ejede desuden en Gaard i Skolegade samt en »Hauge neden Aaen« ved Søndervold. I en gammel Jordskyldsbog fra 1562 staar: »Hr. Simen Christiernssens Gord Er vell viidt mact«. — »En Gord, som Hr. Simen Vrolle ej bor, er saa passelig byggt«. — Han tog sin Afsked som Rektor 1547. Hans Hustru Marine Lauridsdatter døde den 4. September 1573. Selv døde han den 12. Februar 1563. De ligger begravet i Aarhus Domkirke. Et Epitafium over dem siger: »Anno 1565 den 1. December døde Hr. Simon Christiernus, over hvem vi har et fromt Minde, Præst i Aarhus i Sin Alders 78 Aar, og han er begravet paa dette Sted sammen med sin Hustru, den meget fromme Marina Laurentii, som døde Aar 1573 mellem d. 4. og 5. dag i September i nattens elvte time 59 Aar gammel«. Præstens Dødsdato maa være forkert, da han døde d. 12. Februar 1563. Tavlen findes ikke mere.

2. Jens Vrold.

Forriges Søn, Jens Vrold, blev Præst i Embedet 1550. Hr. Jens, der var Sognepræst i 13 Aar, efterfulgtes af Niels Gammel.

3. Niels Gammel.

1563 blev Niels Gammel Præst. Han boede i Aarhus. Det ses, at han har klaget til Kongen over, at han ikke havde nogen Præstegaard. Svaret er et Kancellibrev af 20. Januar 1575 lydende: »At Hr. Niels Gammel, til Liesbjerg og Scheby Sogne i Aarhus Stift, der har klaget over, at han ingen Præstegaard haver, indtil videre, ligesom hans Formand, kvit og frit maa oppebære Landgilden af en Gaard i Liesbjerg og hvad anden Rettighed Hr. Niels har haft af Gaarden, dog maa han ikke befatte sig med Herligheden, der skal følge Kronen«.

Hr. Jens Pedersen nævnes som Sognepræst i et Kancellibrev 1568 angaaende Præstegaarden, men han har sikkert kun været Hjælpepræst, da Niels Gammel først tog sin Afsked 1592, og da har hans Efterfølger Jens Madtzen været Kapellan hos ham i 3 Aar. Niels Gammel har nok været en fattig Mand, da han, efter sin Afsked ifølge et Brev fra Kongen: »Maa Hr. Niels Gammel

aarlig oppebære 2 pd. Korn af Loftet paa Aarhusgaarden til sit Underhold saa længe han lever«. Han var Sognepræst i 29 Aar.

4. **Jens Madtzen.**

I et gammelt Haandskrift fra 1640 staar: »Hr. Jens Madtzen var først nogle Aar Hr. Niels Gammels Capellan og siden efter hans Død Sognepræst i 3 Aar«.

5. **Jens Hoffmann.**

Jens Hoffmann fortsætter Striden om Præstegaarden. Vi ser ifølge Kancelibrev af 2. September 1608 til Hr. Carl Bryske og Biskoppen i Aarhus: »Hr. Jens Hoffmann, Sognepræst til Skejby og Lisbjerg Sogne i Aarhus Stift, har klaget sig haardelig over, at han ingen Præstegaard har, hvori han kan bo, men en Tid lang har han boet i Aarhus, hvor han har maattet holde Byens Tyngde lige med andre Borgere, da han af den grund flyttede fra Aarhus, har han maattet holde Hus i Vaabehuset i Lisbjerg Kirke«. De skal undersøge Sagen, for at Kongen kan give Hr. Jens Besked.

Der er megen Strid mellem Hr. Jens og Fru Hilleborg Daa om Præstegaarden og Jus patronatus til Lisbjerg Kirke, som hun tilholder sig, medens Jens Hoffmann mener, at hun ingen Rettighed har til nævnte Jus patronatus.

Den 20. Februar 1609 forfølges Hr. Jens af Hr. Claus Daa til Ravnstrup og hans Søster Fru Hilleborg Daa, fordi han bor i Lisbjerg Kirke, »hvor han holder Kro med Ølsalg, drik og rus og har haft Ild og Arnested i Taarnet«. Hr. Jens døde vistnok under Sagen, da den ikke ses at have faaet nogen Afslutning.

6. **Hans Albertssen.**

Han var »Salig Albertz, fordum Biskop udi Aarhus, hans Søn«, skriver en samtidig. Han var Kapellan ved Aarhus Domkirke, da han blev kaldet til Sognepræst i Skejby og Lisbjerg. Han var kun Sognepræst i 5 Aar fra 1610—15.

Howdan saa nu Datidens Præster ud? — Den lange Præstekjole og Pipekrave, som bruges idag i Danmark, Norge og Tyskland, er af en senere Dato. En gammel Forordning af 1553 siger: »Præsten bør have anstændig Kjole og af tilbørlig Længde, saa den i det mindste skjule Knæene, paa det han ikke ved sin Letfærdighed skal være til Forargelse for Svage, ikke som Hofmanden eller Comedianten. Han maa vogte sig for den franske Paryk-Mode samt anden underlig Forfængelighed. De maa ikke føre utilladelige Dolke eller Vaaben med sig. Præsten maa dog have et Glavind i Vognen til Selvforsvar, men ikke til Overlast«. — Det hedder paa et odenseansk Landemode 1593: »Øvrigheden beklager sig over Præsternes uanstændige Dragt. De skaffe sig de nye Moder paa høje Hatte, aabne og couleure Klæder, prydede med forskjellige Ting, Skoe, der ere bundne med saadanne Remme, som ikke passer sig med deres Stand, utilladelige Halskraver, store Kruseduller, vide Buxer etc.«. 1595 trues visse Præster, som formodes at give sig af med Jagten, med Afsættelse, dersom de ikke aflagde denne Vane. At have Gevær med paa deres Kaland-Gilder*) blev forbudt for at afværge Slagsmaal.

7. **Søfren Bertelsen (Kneus).**

I 1615 blev Søfren Bertelsen Sognepræst. Han var Søn af Hører ved Aarhus Latinskole Bertil Søfrensen. Han fortsatte Striden om Præstegaarden. I et Brev til Fru Maren Skram staar: »Hr. Søfren Bertelsen Sognepræst til Schejby og Lisbjerg Sogne, har klaget over, at han ikke er saaledes aflagt med Indtægt, at han kan underholde sig deraf, da hendes Forældre havde tilskiftet sig Kronen«. Jus patronatus til den ene Kirke, som er Hovedsognet, hvori han residerer, saa at han efter al Billighed bør aflægge Sognepræsten saaledes, at han kan leve deraf, befales det hende herved at skaffe ham saadant Ophold, saa han ikke yderligere skal besvære Kongen herom.

Der gaar nogle Aar, hvor Sagen synes at være stillet i Bero. Men saa faar den nye Biskop i Aarhus Hr. M. Morten Madsen Besked om at undersøge Sagen, men det maa ikke være blevet til noget, for et Par Aar efter faar han et ret skarpt Brev om uopholdelig at faa Sagen undersøgt og lade Kongen faa Besked herom. Saa findes et nyt Kancelibrev af 4. April 1634: »Aabent

*) Kaland-Gilder = Conventforsamlinger.

bedst ved at gifte sig med hende. Hun gik iøvrigt ogsaa i Arv til den næste Sognepræst. — 1690 tilskødedes Hans Lundgaard noget Jord under Aarhus ny Matrikel kaldet Bilbjerg, senere Vestereng, som han siden solgte til Baron Marselis til Stadsgaard (Constantinsborg). 1698 tilskødede Kronen Hasle Kirke med Kaldsret til Sognepræst Hans Christensen Lundgaard for 702 Rigsdaler rede Penge. Han har dog ikke haft nogen Fornøjelse af Købet, da han døde Aaret efter (1699), vistnok i en ung Alder.

11. Bertel Jørgensen Mygind (Bertolus Mygensis).

Stamfaderen til Mygindslægten var en velhavende Fæstebonde Jørgen Jensen i Landsbyen Mygind ved Assens. Han døde 1712, og hans Børn antog Bynavnet Mygind som Slægtsnavn.

Bertel Mygind blev født ca. 1670. Han blev Student fra Odense 1690. Den 19. December 1699 blev han Præst i Hasle-Skejby og Liisbjerg.

K A L D S B R E V.

Vi gjøre Alle vitterlig at vi naadigst haufet beskikket og forordnet saaledes beskikker og forordner Berthel Mygind til at være Sognepræst til Hasleff, Scheibye og Liisbjerg Sogne udi Aarhus Stift udi vort Land Nørrejyland efter den forrige nu ved døden afgangne Sognepræst Hr. Hans Lundgaards Sted, saa han efter forudgangen bestaaet examen, saa dydig udi lif og levnet saa duelig og af den alder efter Loven befindes hannem Prædikeembedet Ham Betros at alle og herimod eftersom forskrevet staar, at hindre eller i nogen Maade fortræng, at gøre. Under vor hyldest og naade.

Gifvet paa vort Slot Kjøbenhavn
d. 19. December 1699

Under vort Kongelige Haand og Signet
Frederich R. / D. Wibe.

Den 7. Februar 1700 blev Bertel Mygind ordineret i Aarhus Domkirke af Biskop D. Joh. Braen, og den 11. Maj giftede han sig med Enken efter sine Forgængere i Embedet, den næsten 20 Aar ældre Ellen Mikkelsdatter. De havde ingen Børn. Et Par af hendes Sønner af første Ægteskab blev sat i Hullet i Aarhus for Gadeuorden, og deres unge Stedfader maatte gøre sit bedste for at faa dem ud igen. — Bertel Mygind døde 1722.

12. Erik Eriksen Møller.

Ved Bertel Myginds Død var Erik Eriksen Møller, der da var 34 Aar gl., Kapellan i Embedet. Han blev kaldet af Thøger Reenberg til Ristrup (den kendte Digter, hvis Datter var forlovet med Tordenskjold). Endnu var Enken efter de tre foregaaende Præster, den nu ca. 60-aarige Ellen Mikkelsdatter, baade frisk og rask, men Erik Møller slap dog for at blive hendes fjerde Husbond, enten det nu var fordi han har været gift, eller hun ikke har haft Lyst til at gaa ind i et fjerde Ægteskab med en ung Præst, vides ikke, men Præsten har jo sikkert maattet give hende nogen Underholdning, og naar hun saa havde taget Arv efter 3 Præster, hvoraf ialtfald de to første var ret formuende, maa hun jo have kunnet leve sorgfrit. Hr. Erik kunde ellers nok have faaet en Del Fornøjelse af hende, for hun var i alt Fald rask og rørig i 1726. Da holdt hun en Dattersøn over Daaben i Lading Kirke. Erik Eriksen døde 1728.

13. Tomas Christensen Barfoed.

Tomas Barfoed blev født i 1701 i Fraugde Præstegaard paa Fyn, hvor Faderen var Provst. Student fra Odense. 27 Aar gammel blev han kaldet til Embedet i Hasle, Skejby, Lisbjerg af Thøger Reenberg til Ristrup, der stadig har Kaldsret. Fr. C. Schönau skriver 1753 om ham: »Denne Tomas Barfoed, en i det Latinske, Græske og Hebraiske Sprog, i den Aristoteliske Philosophie og Theologien forfaren Mand, en veltalende Orator, en ypperlig Latinsk og Dansk Poet, hvorpaa hans mangfoldige efterladte aandelige Psalmer, dels af ham selv forfattede, dels af Tysk paa Dansk oversatte, som og andre Vers ved adskillige Lejligheder og paa adskillige Tider udgivne bære tilstrækkelig Vidnesbyrd. Der hersker overalt en høj Poetisk Gejst i alle hans Vers, hvilket alle det kan vidne, som med Eftertanke have læst dem, og som han var opkaldt efter Biskop Dr. Tomas Kingo, vor store Danske Poet, og ham noget

beslægtet, sagde han ofte af Skjemt, at han havde arvet noget af Kingos Gejst. Jeg erindrer mig ellers, at Biskop Oxen i Aarhus ofte med Berømmelse ved adskillige Lejligheder talte om hans store Naturens Gaver til Poesi og grundig Lærdom, og engang sagde han i et fornemt Selskab: »Jeg vil ønske, at alle Præsterne i mit Bispe-District besad denne Lærdom, som Hr. Tomas Barfoed i Hasle, saa haver jeg overalt dygtige og lærde Præster«.

»Den Barfoed var altid meget haardt anfægtet, gik stedse i dybe Tanker og var undertiden plaget af Fortvivlelse. Naar han var i slige Anfægtninger, og Hjertet mest beklemt, gav han sig til at udarbejde de Psalmer, som passede sig for hans nuværende Tilstand, og derved gav dem Fynd og Eftertryk, denne Gemyts Syge vedvarede til hans Død, og i slig Tilstand søgte han sin eneste Tilflugt og Trøst i Bibelen, som han aldrig havde af Hænderne, og døde med den i Haanden, og af den idelige Læsning var den aldeles smusket. Denne Barfoed ligger begravet i Hasle Kirke. Dette haver jeg i frisk Minde antegnet til hans Æresminde«.

Thomas Barfoed var en meget svagelig Mand og maatte i den meste af sin Tid lade sit Embede forrette af andre. Degnen i Hasle Niels Isachsen blev forvist fra Amtet for sit forargelige Levned og hans Beskyldninger mod Pastor Barfoed. Hvori Beskyldningerne bestod, ved jeg ikke. Kun 42 Aar gammel døde Th. Barfoed og efterlod sig Hustru Anna Margrethe Starch og 2 Sønner og 6 Døtre. Hans Slægt kan i lige Linie føres tilbage til Jens Barfoed til Sæddinggaard i Nr. Nebel, der den 13. April 1455 blev adlet af Kristian d. 1. Siden 1593 har alle hans Forfædre været Præster. En Søn, C. F. Barfoed, blev Præst i St. Jørgensbjerg ved Svendborg. En Sønesøn, der var opkaldt efter Bedstefaderen Thomas Barfoed, blev Præst i Jordløse og efterlod sig 16 Børn, hvoraf flere blev Præster. Samme Th. Barfoed var ogsaa noget af en Digter, han skrev flere Sange. Han lod sig ofte nævne som »Præsten uden Hoser i Byen uden Jord«.

(Fortsættes).

Lidt om en fynsk Soldat

og hans Deltagelse i Træfningen ved Fuldbro Mølle 19. Juli 1849.

Ved L. P. Pedersen.

SOLDATENS Navn er Rasmus Jørgensen, han er født 1817 og Søn af Gmd. Jørgen Hansen og Hustru Karen Madsdatter i Dreslette By og Sogn, Baag Herred, Odense Amt. Slægten har Rod i Sognet og har gennem Tiderne i Kraft af gode Karakteregenskaber og betydelige Aandsevner været fremtrædende indenfor Sognets Liv, aandeligt og materielt.

Der var mange Børn i Hjemmet, 13 ialt, og Rasmus Jørgensen, der var Nr. 5 i Rækken, søgte ud, men glemte ikke dem derhjemme, et Vidnesbyrd herom er den smukke Tone, der gaar gennem hans efterladte Breve. (Disse ejes af Brodersønnen, Gdr. Jørgen Jørgensen, Mosegaard, Dreslette).

Af det ældste Brev, dateret 8. August 1847, fremgaar det, at Rasmus Jørgensen har Plads i København som Tjener hos en Kammerjunker, der var tilknyttet Kronprinsens, senere Kong Fr. VII's Hof, en Tjeneste han dog maatte fratræde, »da jeg ikke er saa godt skikket som en, der er vant til det fra yngre af«. — I bedste Forstaaelse med Kammerjunkerens skiltes han fra sin Tjeneste hos denne, der lover at »rekomandere mig til et Herskab eller en Borger i Kjøbenhavn enten som Kusk eller Gaardskarl eller hvad som helst kan træffes. Om Rasmus Jørgensen fik en saadan Tjeneste, ved vi ikke. Men det var urolige Tider, 1848 udbrød Trearskrigen, og i et Brev til Hjemmet dateret 18. Febr. 1849 fortæller Rs. Jørgensen, at han er blevet ansat ved Jægerne og ligger paa

Sølvdekaskernen, hvorfra han venter snart med sin Afdeling at blive overført til det »Slesvigske«, hvor han haaber at træffe sine yngre Brødre, Anders og Lars (Anders stod ved Infanteriet, Lars ved Rytteriet), »og maaske vi kommer til Als, saa kunde det dog være mulig at see hjem engang«. Om det lykkedes, ved vi ikke. Broderen Lars har nogen Bekymring for ham, om han nu ogsaa kan taale Øvelserne. Rasmus er jo en ældre Karl, men det gaar ret godt, »thi«, skriver han, »vi excerserer kun 6 Timer om Dagen, og i den Tid har vi Rør den halve Tid — jeg har aldrig havt det lettere — den 17. Marts skal vi præsenteres for Prins Ferdinand og være færdig, men om vi skal rejse strags, veed vi ikke«.

Det næste Brev er dateret Gravballe den 22. Juli 1849, og det er her, han fortæller om sin Deltagelse i Træningen ved Fuldbro Mølle. Brevet gengives i sin Helhed og med Rs. Jørgensens egen Orthografi.

Til

Gmd. Jørgen Hansen
frit | Dreslette
pr. Assens

afsendt fra 1ste lette
infanteri Batalions
depot Compagnie
Nr. 137

Dreslette.

Kjære Forældre og Søkende.

Gravballe d. 22. Juli 1849.

Skøndt jeg bestandig flakker omkring i Jylland troer jeg dog at kunne komme et brev fra eder, da flere karle har faaet Breeve i denne Tid ved Compagniet jeg længes meget efter at høre fra eder og om i har hørt noget fra Anders og Lars siden Slaget ved Fredericia; jeg troede at vi skulde træffe sammen i Jylland, men det sker vist ikke for det første; thi vores bestemmelse er at forjage eller opsnappe de Tydske Røverpatrolier som viser dem saa ryggesløse hvor de kommer; det halve Compagni som først tog fra Randers kom Søndagen efter med 63 Kurhessiske Husarer som de havde taget i Nørresneede; da de ingen Skilvagt havde lykkedes det uden Modstand at tage dem om Natten, de var i forening med en Eskadron af Aarhus Dragoner; vi blev i Randers i 2 uger saa kom vi ligeledes med en Eskadron Dragoner ud paa Regonesering vi blev bestandig kørt; hver 24 Timer faaer vi nye Vogne saa det er jo ikke strengt for os. Ligeledes har vi den fordeel at vi kommer ofte paa nye steder, vor der ingen Inqvartering har været, saa vi lever godt for en billig Betaling og naar vi ikke er for mange, kommer vi for det meeste i Seng naar Fienden ikke er for nær. Vi har reist over 60 Miile omkring uden at komme til noget rigtig Samenstød, thi Fienden har viget for os da de ikke har kjendt vores Styrke førend sidste Søndag Aften, da kjørte vi omtrent 50 Jægere og ligeledes Dragonere til Fulborg Mølle 1/2 Miil fra Skanderborg for at tage en Tydsk Feltvagt; vi stod af Vognene 1/4 Miil fra Møllen og marcherede foran Dragonerne saa stille som mulig. Da vi naaede den første Broe ved Møllen var den belagt med store Greene, vi begyndte at kaste dem væk; i det samme fik vi et Par Skud uden at ramme; vi fik travlt, i en Hast var Broen rensed og da vi kom til den anden Broe var den heelt opbrækket men Tydskerne løb og af Veien. Klokken var dengang eet og det var temelig mørkt saa det var temmelig vanskelig at fange dem alle, Dragonerne reed uden om Møllen og over Aaen og vi gik over paa en Bjelke Kaptajnen i Spidsen; Dragonerne satte med en fart forbi Tyskerne, disse spredte dem og nogen undveg udover en Mose, og nogen sprang over i en Have og skød paa Dragonerne saa en blev skudt fra Ryggen og igjennem Brystet og døde strax, en fik et

Streifskud i Skulderen, og en Hest fik en Kugle i Halsen en dito et streifskud i knæet, men ingen af Jægerne blev saaret, skøndt de fyrede rask paa os da vi kom til Haven, men vi kunne bedre dække os; vi kastede os ned i en liden Grøft og fyrede paa dem til de trak dem ud af Haven, med en fart løb vi uden om Haven med høire Fløi og løb stormede med Baionetten paa dem; de ba om Bardon og stragte Gevær, den som jeg tog Geværet fra gav mig Haanden og klappede mig paa Skulderen, vi fik kun 11 Mand og Leutnan, den anden var undvegnet. Dragonen blev begravet i Gøva*) Kirkegaard, Dragonerne bar ham og vi Fyrede over ham, og Præsten holdt en deilig Tale over Graven, han fik en hæderlig Begravelse alle Officererne var med. Nu maa jeg slutte med de beste Ønsker at i alle maa Leve vel og sørg aldrig for mig, thi enten jeg skal gaa ondt eller godt eller Døden i møde saa er jeg frimodig. Vær nu alle hilset paa det Hjerteligste fra eders Søn og Broder.

Skriv snart. Rasmus Jørgensen.

adr. R. Dreslette Nr. 137 ved 1ste lette Inf. Batalions depot Compagni
1ste afdeling under Leutnant Maribo i Jylland.

Lad os følge Rasmus Jørgensen det sidste Stykke Vej — det er ikke saa langt —, vi gør det ved at tage det næste Brev med, det er det sidste, og det blev en sidste Hilsen til de kære derhjemme. Rasmus Jørgensen er igen kommet til København, hvor vi ser ham, umiddelbart før han med sin Afdeling skal afgaa til Sønderjylland, hvor han ved, han skal med i den sidste afgørende Kamp. Brevet gengives i sin Helhed.

Kjære Forældre og Søkende.

Kjøbenhavn, 22. Maj 1850.

Nu er jeg altsaa bleven Soldat igjen; jeg har været her i 8te Dage og Pintsedag var jeg paa Vagt, imorgen Kl. 6 stiller vi til afmarch, vi kjører paa Dampvognen til Roeskilde og siden marcherer til Fyen, det kan være mulig, at jeg kan besøge eder med det samme, Anders bliver vist ogsaa indkaldt nu, vi skal staa ved en Brigade, vores Compagni er fordeelt til de 4 Compagnier og nogen som har været saaret og nogen meer eller mindre svagelige er udtaget til depotcompagniet, saa min Adresse bliver

R. Dreslette
No 206 1ste lette Bat. 2det Compagni.

nu sender jeg hermed en Qvittering fra Kjellerup paa min Sparekassebog vorpaa er 100 Rigsbankdaler indsat, vis jeg skulde død at i derpaa kan hæve bogen tillige med mit Tøi, jeg har kun lidt Tid saa jeg maa slutte med de kjerligste hilsener til eder kjære Forældre, Brødre og Søstre og lev alle vel og vær Frimodig saavel i som skal med i Krig som i der bliver hjemme, jeg haaber at vi snart sees ennu engang. Lev vel.

Lad mig vide vor Niels er.

Rasmus Jørgensen.

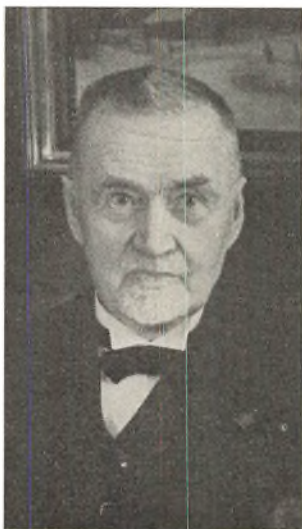
*

Sammen med Anders og Lars og vistnok ogsaa Broderen Niels, som nok var kommen med det sidste Aar, deltog Rasmus Jørgensen i det blodige Slag ved Isted den 25. Juli 1850. De tre Brødre kom hjem til Dreslette Sogn, hvor de bosatte sig, men den fjerde, Rasmus Jørgensen, faldt i Slaget. Hans Grav har ikke været at finde; om den er paa den aabne Mark eller han hviler i den store Fællesgrav paa Flensborg Kirkegaard, er aldrig blevet oplyst.

(Eftertryk forbudt).

*) Formodentlig Gjødvad ved Silkeborg, Gjødvad Sogn, Viborg amt.

Kjeld Jensen.

Kjeld Jensen.

En af »Østjydsk Hjemstavn«s højt skattede Medarbejdere, som trofast fulgte os fra første Færd, pens. Lærer Kjeld Jensen, Skanderborg, afgik den 3. November i Fjor ved Døden i en Alder af 84 Aar.

Kjeld Jensen, der stammede fra Daugbjerg i Viborg Amt, tog 1897 Lærerexamen fra Silkeborg Seminarium, og efter at have været Lærer forskellige Steder i Viborgegnen, kom han 1906 til Vrold som Førstelærer, et Embede han beklædte til han 1936 tog sin Afsked og flyttede til Skanderborg.

Allerede i sin tidligste Ungdom begyndte Kjeld Jensen at nære Interesse for politisk Historie, specielt Personalhistorie, og paabegyndte det Indsamlingsarbejde, som i Tidens Løb skulde gøre ham til en af de største Kendere af vor politiske Personalhistorie, der iøvrigt ikke havde mange Dyrkere. Sine første Ting offentliggjorde han i sin Hjemegns Avis — Viborg Stifts Folkeblad —, men kendt blev hans Navn i videre Kredse ved Artikler om Søndervingekredsen og andre Valgkredses Historie offentliggjort 1914—15 i det af I. C. Christensen udgivne Ugeskrift »Tiden«. Senere kom en større Afhandling i Jydske Samlinger om Stænderforsamlingen i Viborg og dens Mænd, et omhyggeligt Arbejde, baseret paa aarelange Undersøgelser.

Men det var først da Kjeld Jensen havde trukket sig tilbage fra Lærergeneringen, at han ret fik Tid til at beskæftige sig med sit Yndlingsstudium og udnytte det omfattende Materiale, han i Tidens Løb havde indsamlet. Det maa dog her indskydes, at han allerede i Tyverne havde forsynet Bibliotekar Elberling med talrige Oplysninger vedrørende politisk Personalhistorie til Anvendelse i et Lexikon, og da Rigsdagsmændenes Personalhistorie udarbejdedes ved Forfatningens 100 Aars Jubilæum var Kjeld Jensen ligeledes i Stand til at stille et righoldigt Materiale til Raadighed, ikke mindst vedrørende ellers lidet kendte Rigsdagsmænd, hvilket med Hæder nævnes i Værkets Forord.

Da Østjydsk Hjemstavnsforening var blevet oprettet i September 1936, og der i Løbet af et Par Maaneder skulde tilvejebringes et Aarskrift, som skulde foreligge færdigtrykt i Begyndelsen af December, traf det sig saa heldigt, at Kjeld Jensen, der ellers var mig personlig ubekendt, paa dette Tidspunkt havde fuldført en stor og fyldig Afhandling om Skanderborgkredsens Historie. Han stillede den øjeblikkelig til Raadighed, og vi havde da den Glæde at publicere 1. Del af Skanderborgkredsens Historie, omfattende Tiden 1848—1890, et Tidsrum, i hvilket mange fremragede Mænd havde repræsenteret Kredsen. Dermed var indledt det frugtbare Samarbejde med Kjeld Jensen, som kom til at strække sig over 18 Aar, i hvilken Aarrække han skrev Valgkredsens Historie i Aarhus og Skanderborg Amter, den sidste Afhandling, Aarhuskredsens Historie, offentliggjort i »Østjydsk Hjemstavn« 1954. Arbejder af denne Art kunde naturligvis ikke fuldføres uden dyb Indsigt i vor politiske Udvikling fra Stændertiden til vore Dage, men Kjeld Jensen var heller ikke blot belæst og vidste, hvor Kilderne skulde søges, men han havde ogsaa »levet med« fra sine unge Dage.

Ind imellem saa Kjeld Jensen Lejlighed til at binde an med en helt ny Opgave — Amtsraadenes Historie. Ingen havde tidligere fundet paa at skrive et Amtsraads Historie. Her blev Kjeld Jensen Banebryderen. Som den korrekte Mand Kjeld Jensen var, kaldte han selvfølgelig ikke sine Afhandlinger om Amtsraadene i Aarhus og Skanderborg Amter for Amtsraadenes Historie; thi det ville dække et uoverskueligt Omraade, men i nøje Overensstemmelse med Indholdet valgte han Titlen: Amtsraadsvalg og Amtsraadsmedlemmer i Skander-

borg Amtsraadskreds. Arbejdet var uden Forbillede, og Kjeld Jensen maatte begynde paa bar Bund. Majsommeligt maatte indhentes Oplysninger i Øst og Vest, navnlig naar det gjaldt afdøde Amtsraadsmedlemmer, hvis Navne forlængst var glemte. Hvad selve Valgene angik, havde man vel Arkivernes tørre Tal og Opgivelser at holde sig til, men Brydningen ude i Befolkningen, som disse Afstemninger kunde være Udtryk for, krævede ofte et vist Kendskab til Egnens Historie og dens førende Mænd. Naturligvis maatte gennempløjes mangfoldige Referater af Amtsraadsmøder og Prøvevalgsmøder. Det var ingenlunde nogen let Opgave, Kjeld Jensen havde paataget sig, men han løste den smukt og fyldestgørende.

Disse Arbejder staar fremdeles uden Sidestykke i noget Amt herhjemme.

Kjeld Jensen var ikke alene overordentlig grundig og omhyggelig med Udarbejdelsen af sine Afhandlinger, men han var ogsaa tilpas kritisk indstillet over for sine Kilder, og han har i disse Aargange af »Østjydsk Hjemstavns« sat sig et varigt Minde.

Kjeld Jensens Arbejder faldt godt i Traad med Østjydsk Hjemstavnsforenings Program, der lægger særlig Vægt paa Udredningen af de sidste 100 Aars Historie, og at Foreningen vidste at værdsætte hans Fortjenester, kom til Udtryk, da han for Aar tilbage blev udnævnt til Æresmedlem.

Mindet om denne samvittighedsfulde Forsker og Skribent, beskedne og elskelige Personlighed vil vi bevare dybt i vore Hjerter.

Ø.

Østjydsk Hjemstavnsforening.

Virksomheden fra 1. Oktober 1956 til 30. September 1957.

Den aarlige Generalforsamling afholdtes Fredag den 30. November 1956 paa Østergades Forsamlingsbygning i Aarhus. Der deltog ca. 90 Medlemmer. Formanden indledte med at udtale Mindeord om pens. Lærer Kjeld Jensen, der kort forinden var afgaaet ved Døden. Kjeld Jensen var som Tak for sine betydelige Bidrag til Aarbogen gennem en Aarrække bleven udnævnt til Æresmedlem af Foreningen den 1. December 1946. Derefter afgav Formanden Beretning om Foreningens Virksomhed i det forløbne Aar og fremdrog her særlig Udflugterne, der havde vundet god Tilslutning, og han lovede, at Bestyrelsen nok skulde finde mange interessante Ture rundt i Hjemstavnen i de kommende Aar. Endvidere oplyste han, at Foreningen havde rejst Spørgsmaalet om yderligere Udvidelse af det fredede Areal med Stenstrøinger ved Storhøj i Hvolbæk og at frivillig Fredningsdeklaration blev udstedt den 3. Oktbr. 1956.

Kassereren, Gdr. Viggo Leth, aflagde det reviderede Regnskab, der balancerede med Kr. 22.206,15 og sluttede med en Kassebeholdning paa Kr. 1.208,01.

De afgaaende Bestyrelsesmedlemmer, Gdr. K. Jacobsen, Viby, Konsulent A. Jelsbæk, Hammel, Gdr. V. Leth, Blegind, Sparekassedirektør A. Ballisager, Stensballe, Overbibliotekar P. Nielsen, Silkeborg, Sygekasseformand L. K. Larsen, Taastrup, Vurderingsformand K. Thorup, Risskov, Gdr. J. Grose, Skjæring, Stationsforstander E. Kaster, Odder, og Distriktsbestyrer I. C. Petersen, Aarhus, genvalgte alle, og som Revisor genvalgte Snedkermester Jens Juul, Rosenvang.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
1. Hjemstavnsrøgt — idag og imorgen. Af Forf. <i>Olaf Andersen</i> , Tommerup	5
2. Ad østjydske Veje og Landsbygader. Tegninger af Lærer <i>H. E. Jensen</i> , Toustrup	9
3. Bygholm. Af Prokurist <i>Paul Mathiesen</i> , Horsens	11
4. Lidt om gamle Abildhaver og gamle Æbler i Malling Sogn. Af Læge <i>R. K. Rasmussen</i> , Færøerne	27
5. Fra Vinten Skolehus for 200 Aar siden. Af Forf. <i>Sigurd Elkjær</i>	33
6. Lys og Lamper i den gamle Landsby. Af <i>M. Sørensen</i> (†)	35
7. Alling Klosters Godshistorie. Af Forf. <i>Poul Rasmussen</i> , Risskov	37
8. Tvilum Klosters Jordegods 1336-1586. Af <i>Poul Rasmussen</i>	41
9. Essenbæk Kloster og Klostrene i Ommersyssel. Af <i>Poul Rasmussen</i>	50
10. Efterskrift til Herreklostrenes Godshistorie. Af <i>Poul Rasmussen</i>	51
11. Fra Hvirring Præstegaard i 1864. Ved Bibliotekar <i>Kjeld Elkjær</i>	69
12. Strejftog i Silkeborgegnen. Tegninger af Bibliotekar <i>Sigurd Bjeld</i>	84
13. Fortidsminder der forsvinder. Af Lærer <i>M. R. Mikkelsen</i> , Søvind	86
14. Landvæseneselev i 1870'erne. Af <i>Carl Ammitzbøll</i> (†)	89
15. Odder Valgmenighed og dens første Præst. Af Fru <i>Esther Malling Pedersen</i>	99
16. Hvem har grundet Aakær? Af Lektor <i>Regnar Knudsen</i> , Risskov	111
17. Folketro og overtroiske Meninger. Optegnelser af <i>R. P. Randsløv</i> (†)	115
18. Norsminde Kro og Bro. Af fhv. Skolebestyrer <i>Thorvald Madsen</i> , Odder	117
19. Ridefogeder paa Silkeborg 1660-1720. Af Lærer <i>Vald. Andersen</i> , Bække	129
20. Fra Storning Sogn. Af Forf. <i>Aug. F. Schmidt</i> , Brabrand	136
21. Præster i Hasle, Skejby og Lisbjerg fra Reformationen, I. Af Gdr. <i>Rs. Bendixen</i> , Skejby	144
22. Lidt om en fynsk Soldats Deltagelse i Træningen ved Fuldbro Mølle 1849. Ved Lærer <i>L. P. Pedersen</i> , Torøhuse	149
23. <i>Kjeld Jensen</i> . Ved Ø.	152
24. Østjydske Hjemstavnsforening 1956—57.	153

Titelbillede:

Hammel Vejrmølle — Tegning af *H. E. Jensen*.

Rettelser.

Side 20, Lin. 2 f. o.: Hans Kone, Anne Hardenberg, blev tungsindig, læs: Hans Kone blev tungsindig. Side 22, Lin. 12 f. o.: Hansted By, læs: Hansted Bro.

Indmeldelse i »Østjydske Hjemstavnsforening« modtages af Bestyrelsens Medlemmer samt af Sekretæren, Stationsforstander *E. Kaster*, Odder.

Kontingentet er Kr. 6,50 aarlig.

Virk for Tilgang af nye Medlemmer!

ANDELSBANKEN

A. m. b. a.

AARHUS-AFDELING

KONTORTID 10—15.30 - LØRD. 10—13

TELEFON 2 73 33

Landbosparekassen i Aarhus

Søndergade 44

Kontortid 10—4

Telefon 2 03 66

RESERVER 5.000.000 KRONER

Filialer i Brabrand, Hinnerup, Grundfør, Hjortshøj, Løgten, Trige, Kolt og Malling.

»ØstjydsK Hjemstavn«

1. **Aargang 1936** indeholder bl. a.:
Hjemstavnsrøgt. Af *Olaf Andersen*. — Vor Hjemstavns Tilblivelse. Af Lektor *Mathias Møller*.
Niels Blicher og Bondestanden. Af Skolebestyrer *Thø. Madsen*. — Hedeopdyrkningen paa
Frijensborgegnen. Af Gdr. *Povl R. Poulsen*. — Præsten Niels Bak. Af Højskoleforst. *Rs. Bor-*
ding. — Da Lars Bjørnbak oprettede Viby Højskole. Af Red. *N. P. Østergaard*. — Aarhus Aa.
Af Viceskoleinspektør *J. Kr. Findal*.
2. **Aargang 1937** udsolgt.
3. **Aargang 1938** indeholder bl. a.:
Træer i Landskabet og ved Hjemmene. Af *Olaf Andersen*. — Amsraadsvalg og Amsraads-
medlemmer i Skanderborg Amsraadskreds. Af *Kjeld Jensen*. — Ane Jensdatters Erindringer.
Af *Joh. Vinther*. — Biologiske Skildringer fra Lilleaa. Af *Hj. Ussing*. — Gamle Gader i Aarhus.
Af Adjunkt *Jens Clausen*. — Marked i Skanderborg omkring 1870. Af *R. P. Randsløv*. — Af
Skvæt Møllens Historie. Af Overretssagfører *Chr. Holtet*.
4. **Aargang 1939** indeholder bl. a.:
Et Lærerhjem Barndomsrindringer af *Edv. Egebjerg*. — Østjyllands Skove i Fortiden. II.
Af *Henrik Larsen*. — Klaks Mølle i 1860'erne. Af fhv. Proprietær *Carl Anmitsbøll*. — Fugle-
livet i Aarhuskovene. Af Kommunal lærer *Sigfr. Knudsen*. — Erindringer. I. Af *R. P. Randsløv*.
5. **Aargang 1940** udsolgt.
6. **Aargang 1941** udsolgt.
7. **Aargang 1942** indeholder bl. a.:
Hylke Sogn i ældre Tid. Af *Børge Christiansen*. — Om Constantinsborg og dens Ejere. Af
Aug. F. Schmidt. — Et Tilbageblik. Af Godsejer *Alf. Pontoppidan*.
8. **Aargang 1943** udsolgt.
9. **Aargang 1944** udsolgt.
10. **Aargang 1945** udsolgt.
11. **Aargang 1946** udsolgt.

12. **Aargang 1947** indeholder bl. a.:
Grev C. E. Frijs til Frijsenborg. Af Højskoleforstander *Frøde Aagaard*. — Væver Laust Thomsens Optegnelser. Af *H. P. Berthelsen*. — En Lærerfamilie i Velløv. Af *Vilh. Ejer Jensen*. — Mosses geologiske Historie. Af Dr. phil. *V. Nordmann*.
13. **Aargang 1948** indeholder bl. a.:
Aakjær og Bilsbæk. Af *Regnar Knudsen*. — Mads Johansen Slange, kaldet Skræddermads. Af *S. P. Petersen*. — Stednavne i Ning Herred. Af Dr. phil. *Kr. Hald*. — Hundslund Kirke. Af *N. Krag*. — Gudenaens Forgænger. Af Dr. phil. *V. Nordmann*. — Kunstmaler J. Th. Jensen. Af *Chr. Hollet*. — En Berneflokk vokser op. Af *C. Christensen-Dalgaard*. — Kirkelige Tilstande i Østjylland omkring Aar 1800. I. Af cand. theol. *F. Elle Jensen*. — Nybyggerliv paa Vrads Sande. Af *Kr. Løvstad*.
14. **Aargang 1949** indeholder bl. a.:
Det gyldne Alter fra Lisbjerg Kirke. Af Museumsdirektør, Dr. phil. *Poul Nørlund*. — Fra Them Sogns Skove. Gustav Hagstrøm. Ved *S. P. Petersen*. — Spredte Minder fra en gammel Købmandsgaard i Aarhus. Af *Prøst H. Vistoft*. — Økonomske og kulturelle forhold i Hads Herred for ca. 300 Aar siden. Af *Poul Rasmussen*. — Behrmansslægten i Odder. Af fhv. Skolebestyrer *Tho. Madsen*. — Aarhus Vandværks Historie. Af Vandværksdirektør *E. Frederiksen*.
15. **Aargang 1950** indeholder bl. a.:
Stensballe, en gammel By. Af *A. J. Gejlager*. — Fra Gern og Framlev Herredsting omkring 1700. I. Af Lærer *Alfr. Kaae*. — Bidrag til Thorsager Sogns ældste Historie. Af *Poul Rasmussen*. — Erik Thøgersens Barsegilde og andet fornøjeligt fra Ingerslev. Af *Morten E. Overgaard*. — Folkeliv i Grædstrup Sogn. Ved *Aug. F. Schmidt*. — Parker og Anlæg i Aarhus By. Af Stadsgartner *L. Sandberg*. — Kjærsgaard Voldsted. Ved *Læge J. Didriksen*.
16. **Aargang 1951** indeholder bl. a.:
De sytten Sørs Sogn. Af Bibliotekar *Chr. Heilskov*. — Fabrikant A. Blom. Af Overretssagf. *Chr. Hollet*. — Fester og Festsikke i Hads Herred. Ved Lærer *E. Jørgensen*, Balle. — Bindingsværk i Sabro og Gjern Herreder i *H. E. Jensens* Streg. — Økonomske og kulturelle Forhold i Rosenholm Birk 1678—87. Af *Poul Rasmussen*. — Skjoldelvkredsen. IV. Af *Kjeld Jensen*. — Hads Herred i Sprog og Vers. Af *Tho. Madsen*. — Folkeliv i Grædstrup Sogn. Ved *Aug. F. Schmidt*. — Om! Hulerne i Sdr. Lindskov ved Horsens. Af *Chr. D. Holmfeld*.
17. **Aargang 1952** indeholder bl. a.:
Frijsenborgs Skove. Af Skovrider *H. H. Billmann*. — I Horsens under Okkupationen 1864. Brev fra *H. P. Nors*. — Jernalderfundet ved Riis-Tebstrup Skole. Af *C. Asschenfeldt-Frederiksen*. — Soldaterliv i Firserne og Landmandsliv i Halvfemserne. Af *M. E. Overgaard*. — Tilstande og Begivenheder i V. Lisbjerg Birk og Houlbjerg Herred. Af *Poul Rasmussen*. — Erindringer fra Gedved. Af *V. Poulsen*. — Hede Møllers Historie. Af *Tho. Madsen*.
18. **Aargang 1953** indeholder bl. a.:
Folkeliv og Arbejde i Them Sogn i Tiden omkring 1850. Af *S. P. Petersen*, Gjessø. — Ad østjydske Veje. Tegninger og Tekst af *H. E. Jensen*. — Pastor Niels Blicher i Randlev og Evang.-kristelig Salmebog. Af *A. J. Gejlager*. — Fillerup Overmølle, Herredsskriver Knud Engelbrecht og hans Slægt. Af *Tho. Madsen*. — En Kaae-Slægt fra Blegind, Af *Alfr. Kaae*. — Mols. Tegninger af *C. V. Stubbe-Teglberg*. — Ry Galge. Af *Chr. Hollet*. — En Salme fra Staurtrup. Af *Aug. F. Schmidt*. — Barndoms- og Ungdomserindringer fra Aarhusegnen. Af fhv. Højskoleforstander *Poul Holm*. — Hvad Kirkelofter kan gemme. Af Konservator *P. B. Terntansen*. — Aarhuskredsen. I. Af *Kjeld Jensen*. — Omkring Naturfredninger i Aarhus Amt. Af Borgmester *Sv. Umack Larsen*. — Skjødstrup Sogn i Mands Minde. Af *N. Mikkelsen*. — Thor Lange og Østjylland. Af *Aug. F. Schmidt*. — En 300-årig Kirkebog med Tegninger. Af Sognepræst *Rud. Glarman*. — Lidt om Oldtidslivet omkring Ejer Bavnehøj. Af Førstelærer *C. Asschenfeldt-Frederiksen*. — Forfatter Rasmus Baden. Af *R. B. Baden*.
19. **Aargang 1954** indeholder bl. a.:
Herreklostrene i Aarhus Stift. I. Af *Poul Rasmussen*. — Ad Markstier og Fortidsveje. Tegninger og Tekst af *H. E. Jensen*. — Barndoms- og Ungdomserindringer fra Aarhusegnen. II. Af *Poul Holm*. — Tamdrup Kirke og dens gyldne Alter. Af Sognepræst *R. Volf*. — Fillerup Nedermølle og dens Møllere. Af *Tho. Madsen*. — Nogle historiske Glimt fra Aarhusegnen. Af Skovrider, Dr. agro. *Kjeld Ladefoged*. — Aarhuskredsen. II. Af *Kjeld Jensen*. — Aarets Gang i en Bondegård paa Helgenæs. Af *Chr. Hejgaard*. — Træskomand og Spillemand, Af *K. P. Christiansen*. — Gamle Veje og Vejspor i Silkeborgegnen. Af *Chr. Heilskov*. — Kat-Søren og hans Killinger. Af *Johs. Lægdsmand*. — Hovedgården Tyrrestrup og Slægten Sølløft. Af *Kr. Pedersen*.
20. **Aargang 1955** indeholder bl. a.:
Horsens Sølv paa Horsens Museum. Af fhv. kgl. Bygningsinspektør *V. Norn*. Om Klosters Jordegods 1554—1573. Af *Poul Rasmussen*. Erindringer fra Laasby. Af *Aksel R. Søndergaard*. Købmand Joh. Fr. Kuur. Af *Rs. Kuur*. Skægs Mølle. Af *Tho. Madsen*. Gud-naa og den østjydske Israndslinie. Af Dr. phil. *S. A. Andersen*. Vor Klosters Jordegods. Af *Poul Rasmussen*. Dræning igennem hundrede Aar. Af *J. C. Pedersen*. Egens Kirke og dens Omgivelser. Af *Frede Pedersen*. Fra en Kunstmalers Hjemstavn. Af *E. Hauberg Lund*.
21. **Aargang 1956** indeholder bl. a.:
Spredte Træk om min Fader. Af Overlæge *Sv. E. Gejlager*. En østjydske Dialekttekst. Af cand. mag. *N. A. Nielsen*. En østjydske Herremand i det 18. Aarh. Ved *Kj. Elkjær*. Vor Klosters Jordegods, Ring Klosters Jordegods. Alling Klosters Jordegods Af *Poul Rasmussen*. Hads Herreds Veteraner fra Napoleonskrigene. Af *Tho. Madsen*. Nogle danske Vaaben fra Napoleonskrigene. Af *Th. Møller*. Livet i Fest og Glæde paa Helgenæs. Ved *Chr. Hejgaard*. Møllersv. P. Johansen Sørensen. Af *Karen Plovgaard*. Them Kirke. Af *S. P. Petersen*. En gammel Spillemandsslægt. Af *W. Kjær Jensen*. Fra Høver. Af *Aug. F. Schmidt*.

Disse ældre Aargange af »Østjydske Hjemstavn« faas ved Henvendelse til Østjydske Hjemstavnforenings Sekretariat, Odder. Prisen er for Medlemmer 3 Kr. pr. Aargang, dog 3,25 for 1942 og 4,25 for 1947 og 48, 4,50 for 1949 og 50 samt 5,00 for 1951 og 52 og 5,50 for 1953 og 54 samt Kr. 6,50 for 1955 og 56.

For Ikke-Medlemmer 4,50 a 12 Kr. pr. Aargang.